

**T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI
(YENİ TÜRK DİLİ)
ANABİLİM DALI**

TARİHÎ TÜRKİYE TÜRKÇESİNDE PERİFRASTİK FİİL YAPILARI

(*olmak* Yardımcı Fiiliyle Kurulan Birleşik Çekim Yapıları)

Yüksek Lisans Tezi

Gülşah BULUT

Ankara-2014

**T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI
(YENİ TÜRK DİLİ)
ANABİLİM DALI**

TARİHÎ TÜRKİYE TÜRKÇESİNDE PERİFRASTİK FİİL YAPILARI

(*olmak* Yardımcı Fiiliyle Kurulan Birleşik Çekim Yapıları)

Yüksek Lisans Tezi

Gülşah BULUT

**Tez Danışmanı
Doç. Dr. Paşa YAVUZARSLAN**

Ankara-2014

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI (YENİ TÜRK DİLİ)
ANABİLİM DALI

TARİHİ TÜRKİYE TÜRKÇESİNDE PERİFRASTİK FİİL YAPILARI
(olmak Yardımcı Fiiliyle Kurulan Birleşik Çekim Yapıları)

Yüksek Lisans Tezi

Tez Danışmanı: Doç. Dr. Paşa YAVUZARSLAN

Tez Jürisi Üyeleri

Adı ve Soyadı

Prof. Dr. Halil İbrahim USTA

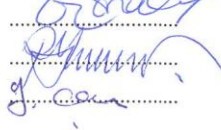
Doç. Dr. Paşa YAVUZARSLAN

Yrd. Doç. Dr. Nihal ÇAUSKAN

.....

.....

İmzası

.....

.....

Tez Sınavı Tarihi: 21.10.2014

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

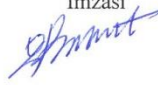
Bu belge ile, bu tezdeki bütün bilgilerin akademik kurallara ve etik davranış ilkelerine uygun olarak toplanıp sunulduğunu beyan ederim. Bu kural ve ilkelerin gereği olarak, çalışmada bana ait olmayan tüm veri, düşünce ve sonuçları andığımı ve kaynak gösterdiğimi ayrıca beyan ederim. (30/10/2014)

Tezi Hazırlayan Öğrencinin

Adı ve Soyadı

...Gülşah...Bulut...

İmzası

ÖNSÖZ

Türk dilinin dilbilgisel kategorileri üzerine, bugüne kadar Türkiye’de ve yurtdışında çeşitli incelemeler yapılmıştır. Türkiye Türkçesinin pek çok konusu, bilimsel yöntemler doğrultusunda araştırılıp yeni bulgular elde edilmiş ve eski anlayışlar değişmiştir. Tarihî Türkiye Türkçesiyle kaleme alınan pek çok eser bugün, yeni harflere aktarılmış olsa da bu dönemin ayrıntılı bir dilbilgisi yazılmamıştır. Bu dönem metnindeki, dilbilgisel yapıların neler olduğu yeterince işlenmemiş ve ortaya konulmamıştır. Bu çalışmada, Tarihî Türkiye Türkçesi dönemi metinlerinden yola çıkarak analitik yapılarla karşılanan birleşik çekim yapılarını ele alıp değerlendirdik.

olmak yardımcı fiili, tıpkı *imek* fiili gibi cümlede birleşik çekim yapısı oluşturan bir birimdir. Bu sebeple *olmak* yardımcı fiilinin, çekimde ana fiille birlikte bir bütün olarak değerlendirilmesi uygun görülmüştür. Bu sav, tezin çıkış noktasını oluşturmuştur.

Çalışmada, *olmak* yardımcı fiilli birleşik çekim yapılarının, Tarihî Türkiye Türkçesinde sahip olduğu dilbilgisel anlam ve işlevleri, zaman, görünüş ve kiplik kategorileri çerçevesinde ele alınmıştır. *olmak* yardımcı fiilinin sahip olduğu işlevler, semantik, sözdizimsel ve morfolojik boyutlarıyla ele alınıp incelenmiştir.

Bu çalışmayla, tarihî bir metnin incelenmesinde, bugünün gramer kurallarını bir kenara koyarak, o dönemin dili esas alınıp, dildeki yapıların işlevlerinin çıkarılmasının en doğru yol olacağı görülmüştür.

Çalışmanın giriş bölümünde, *olmak* yardımcı fiilinin, tez konusu olarak seçilmesinin nedenleri, çalışmada kullanılan yöntem ve bu çalışmanın amaçladığı

hedeflerden bahsedilmiştir. Perifrastik teriminin bu çalışma için neden seçildiği, ne anlattığı, bu tarz yapılar için uygun olup olmadığı, tartışılmıştır. *olmak* yardımcı fiilinin diğer birleşik çekim yapılarından farklı olan yönleri, örneklerle açıklanmıştır.

Çalışmanın birinci bölümünde, birleşik çekim yapılarının oluşum biçimlerine (ad+ad biçiminde olanlar, ad+fiil biçiminde olanlar vs.) kısaca değinilmiştir. Özellikle konumuzla ilgili olan fiil + fiil biçiminde olan birleşik çekim yapılarına ayrıntılı bir şekilde değinilmiştir. *olmak* yardımcı fiili konusuna, Türkçede hem eş zamanlı, hem de art zamanlı yapılan çalışmalarda, nasıl değinildiğinden bahsedilmiştir. *olmak* yardımcı fiilinin işlevleri, Modern Türkiye Türkçesinden örnek cümlelerle açıklanmaya çalışılmış, *ermek*, *turmak* ve tasvirî fiillerden farkı ortaya konulmaya çalışılmıştır. fiil + fiil şeklinde kurulan bu üç birleşik fiil çekimi, cümlede sahip oldukları işlevleri açısından birbirlerinden farklılıkları ortaya konmuş, bu üç yapı, ayrı başlıklar altında değerlendirilmiştir. *olmak* yardımcı fiilinin birleşik çekim yapısındaki işlevleri zaman, kip, görünüş ekseninde irdeleneceği için zaman, görünüş ve kiplik kategorilerine dair genel bilgiler sunulmuştur. Zaman kategorisinde, Reichenbach'ın üç boyutlu dilbilgisel zaman teorisinden faydalanılmıştır. Türkçede görünüş kategorisini inceleyen Johanson'un üç aşamalı görünüş perspektifinden, *olmak* yardımcı fiilli birleşik çekim yapılarının sahip olduğu görünüş işlevlerini açıklarken faydalanılmıştır. Kiplik konusunda ise literatürde yaygın kabul gören, Palmer'in kiplik tasnifinden faydalanılmıştır. *olmak* fiilinin, yardımcı fiil olma sürecinde geçirmiş olduğu süreçler gramerleşme teorisiyle açıklanmıştır. Türkçenin tarihî devirlerinden bu yana uzun bir zaman diliminde hem yardımcı fiil, hem de ana fiil olarak kullanılan bu birim, zamanla bazı işlevlerinde kayıplar yaşamış ve işlevsel

olarak kullanılmaya başlamıştır. Aynı zamanda bağımsız bir fiil olarak da yaşadığı tespit edilmiştir.

Çalışmanın ikinci bölümde ise Tarihî Türkiye Türkçesi dönemine ait metinlerden taranan *olmak* yardımcı fiilliyle oluşturulan birleşik çekimli yapılar, zaman, görünüş ve kiplik işlevlerine göre analiz edilmiştir. Böylece Tarihî Türkiye Türkçesinde *olmak* yardımcı fiili birleşik çekim yapılarının, sahip olduğu dilbilgisel anlamlar ortaya konulmuştur. Çalışmanın, anlam ve işlev odaklı olmasına özen gösterilmiştir.

Bu tez çalışmasının ortaya çıkmasında bana yol gösteren, desteğini esirgemeyen, sorgulamayı öğreten, aynı zamanda titiz bir eleştirmen ve tez danışmanım olan değerli hocam, Doç. Dr. Paşa YAVUZARSLAN'a, çalışmalarım için beni destekleyen, güler yüzünü eksik etmeyen değerli hocam, Prof. Dr. Halil İbrahim USTA'ya, pozitif enerjisiyle sunmuş olduğu bilgileri öğretirken sevdiren değerli hocam, Yrd. Doç. Dr. Murat KÜÇÜK'e ve bana dili sevdiren bütün hocalarıma teşekkürlerimi sunuyorum. Rusça kaynaklar konusunda yardımlarından dolayı değerli arkadaşım Susanna MUSTAYEF'e teşekkür ediyorum. Süreç boyunca beni destekleyen aileme de teşekkürlerimi sunuyorum.

Gülşah BULUT

Ankara 2014

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	vi
KISALTMALAR	xiii
YAZI ÇEVİRİ SİSTEMİ VE İŞARETLER	xiv
TARİHÎ TÜRKİYE TÜRKÇESİNDEN TARANAN KAYNAKLARIN LİSTESİ	xvi
0. GİRİŞ	1
I. BÖLÜM.....	11
I.1. PERİFRASTİK YAPILAR VE TÜRLERİ.....	11
I.1.1. Birleşik Çekimli Yapıların Oluşum Biçimleri.....	14
I.2. KONUNUN TARİHÇESİ.....	19
I.3. BİR BİRLEŞİK ÇEKİM YAPISI OLARAK <i>olmak</i> YARDIMCI FİİLİ.....	36
I.3.1. <i>olmak</i> Yardımcı Fiilinin İşlevleri	37
I.4. BİRLEŞİK ÇEKİMLİ BİR YAPI OLARAK <i>olmak</i> YARDIMCI FİİLİNİN	
<i>imek</i> (<er-), <i>-Dir</i> (<tur-) VE TASVİRÎ FİİLLERDEN AYRILAN	
ÖZELLİKLERİ	50
I.4.1. <i>imek</i> Fiili ve <i>olmak</i> Yardımcı Fiilinin Karşılaştırılması	51
I.4.2. <i>olmak</i> Yardımcı Fiilinin <i>-Dir</i> Koşacından Farkı.....	55
I.4.3. <i>olmak</i> Yardımcı Fiilinin Tasvirî Fiillerden Farkı	56
I.5. <i>olmak</i> YARDIMCI FİİLİNİN ZAMAN-GÖRÜNÜŞ-KİPLİK	
KATEGORİLERİYLE İLİŞKİSİ.....	58
I.5.1. Zaman Kategorisi	58
I.5.2. Görünüş Kategorisi.....	67
I.5.3. Kiplik Kategorisi	79
I.6. GRAMERLEŞME TEORİSİ VE <i>olmak</i> YARDIMCI FİİLİ	86
I.6.1. Anlamsızlaşma	91
I.6.2. Kategorisizleşme	92
I.6.3. Ses İndirgemesi ve Sıklık	93
I.6.4. Yenileme.....	94

I.6.5. Katmanlaşma	94
I.6.6. Ayrılma.....	95
I.7. <i>olmak</i> YARDIMCI FİİLİNİN ÖNÜNDE BULUNAN İŞARETLEYİCİLER	96
II. BÖLÜM.....	98
II.1. TARİHİ TÜRKİYE TÜRKÇESİ METİNLERİNDE <i>olmak</i> YARDIMCI FİİLLİ YAPILAR.....	98
İNCELEMELER.....	100
II.1. -AcAk ol-Ur-sA.....	100
II.2. -(mA)-y-AcAk ol-Ur-sA.....	104
II.3. -AsI ol-sA(-DI).....	107
II.4. -AsI ol-Ur-sA.....	111
II.5. -Ar ol-A	113
II.6. -mAz ol-A.....	119
II.7. -Ar ol-A(y)-DI.....	123
II.8. -Ar ol-DX.....	126
II.9. -mAz ol-DI.....	129
II.10. -Ar ol-mİş	132
II.11. -mAz ol-mİş.....	134
II.12. -Ar ol-Ur	137
II.13. -mAz ol-Ur.....	140
II.14. -Ar ol-sA.....	144
II.15. -mAz ol-sA (-DI).....	146

II.16. -Ar ol-Ur-sA	149
II.17. -mAz ol-Ur-sA.....	152
II.18. -Ar ol-(mA)-sIn	155
II.19. -DI ol-A	156
II.20. -mAdUk ol-A	159
II.21. -mAdUk ol-sUn	166
II.22. -mIş ol-A	169
II.23. -(mA) mIş ol-A	181
II.24. -mIş ol-(mA)-yA.....	186
II.25. -mIş ol-A(y)DUk	189
II.26. -mIş ol-DI	192
II.27. -mIş ol-ğIl	196
II.28. -mIş ol-sA	198
II.29. -mIş ol-(mA)-sA	201
II.30. -mIş ol-sA-DI.....	204
II.31. -mIş ol-Ur	207
II.32. -mIş ol-Ur-(I)-sA	210
II.2. ÇALIŞMANIN SINIRLARI DIŞINDA TUTULAN <i>olmak</i> YARDIMCI	
FİİLLİ YAPILAR.....	214
SONUÇ	218
TABLO 1	221
KAYNAKLAR	222

ÖZET.....	227
ABSTRACT.....	228

KISALTMALAR

AY: Altın Yaruk

BK D: Bilge Kağan Yazıtı (Doğu Yüzü)

bkz. : Bakınız

B^N: Belirlenim Noktası

CH: Cemşid u Hurşid (Ahmedî)

DY^N: Dolaylı Yönelim Noktası

DK: Dede Korkut

G: Garib-nāme (Âşık Paşa)

H: Huzur romanı (Ahmet Hamdi Tanpınar)

IB: Irk Bitig

KE: Kısas-ı Enbiya (Sa'lebi)

K^N: Konuşma Noktası

K^Z: Konuşma zamanı

KT K: Köl Tigin Yazıtı (Kuzey Yüzü)

MR: Münebbihür Rākîdin

NF: Nehcü'l-Ferâdis

no: Numara

O^Z: Olay zamanı

örn: Örneğin

RN: Risāletü'n-Nushiyye

R^Z: Referans zamanı

vs: ve diğerleri

Y: Yalan romanı (Tahsin Yücel)

YED: Yunus Emre Divanı

YAZI ÇEVİRİ SİSTEMİ VE İŞARETLER

+ isim kökünü gösterir. Fiillerin üzerlerine almış oldukları işaretleyicileri de sembolik olarak gösterir.

- fiil kökünü gösterir.

() metinde yazılmayan ünlü veya ünsüz işaretler için kullanılır

[] metnin okunmayan eksik parçası (metinde var olduğu sanılan sesler veya biçimbirimler için kullanılır)

// sesbirim parantezi

> biçiminde gelişir

< biçiminden gelir

= eşittir

≠ eşit değildir

←————→ zaman veya görünüş düzlemi

Ø sıfır biçimbirim

~ değişken şekil

A a/e ünlü ses birimlerini gösterir

I ı/i ünlü ses birimlerini gösterir

U u/ü ünlü ses birimlerini gösterir

ā uzun /a/ sesi

è kapalı /e/ sesi

ä açık /e/ sesi

ğ art damak /g/ sesi

ħ	nefesli /h/ sesi
ħ̣	hırıltılı /h/ sesi
ì	uzun /i/ sesi
ķ	art damak /k/ sesi
ñ	nasal /n/ sesi (art damak /n/ sesi)
ū	uzun /u/ sesi
‘	ayın sesi işareti
’	hemze işareti

TARİHÎ TÜRKİYE TÜRKÇESİNDEN TARANAN KAYNAKLARIN LİSTESİ

Bu tez çalışmasında taranan kaynakların adları ve kısaltmaları şöyledir:

MN: CANPOLAT, M. (1995), **‘Ömer Bin Mezîd: Mecnû‘atü’n-Nezâ’ir** (Metin-Dizin-Tıpkıbasım), Türk Dil Kurumu, Ankara.

RN: TATÇI, M. (2008), **Yunus Emre: Risâletü’n-Nushiyye** (Tenkitli Metin), H. Yayınları, İstanbul.

YED: TATÇI, M. (2002), **Yunus Emre Divanı** (Tenkitli Metin), H. Yayınları, İstanbul.

G: YAVUZ, K. (2000), **Âşık Paşa: Garib-nâme 1-2-3-4**. Cilt, Türk Dil Kurumu Yayınları, İstanbul.

CH: AKALIN, M. (1975), **Ahmedî: Cemşid ü Hurşid** (İnceleme-Metin), Atatürk Üniversitesi Yayınları, Ankara.

MR: YAVUZARSLAN, P. (2002), **Müsâ Bin Hâcî Hüseyin el-İznîkî: Münebbihür Râkîdin**, (Giriş-İncelem-Tenkitli Metin) , Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.

KE: YILMAZ E., DEMİR N., KÜÇÜK M. (2013), **Sa‘lebî: Kısas-ı Enbiya** (Metin, Sözlük-Dizin, Notlar), Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.

**MODERN TÜRKİYE TÜRKÇESİNDEN FAYDALANILAN
EDEBİYAT KAYNAKLARI**

Yücel, Tahsin (2003), **Yalan**, Can Yayınevi, İstanbul.

Tanpınar, Ahmet Hamdi (1970), **Huzur**, Tercüman (1001 Temel Eser),
İstanbul.

0. GİRİŞ

Eldeki çalışmada, Tarihî Türkiye Türkçesinde art zamanlı olarak, *olmak* yardımcı fiiliyle oluşturulmuş perifrastik yapıların, form (biçim, kip, şekil, kalıp)¹ olarak değerlendirilip değerlendirilemeyeceği ve bu yapıların sözdizimsel, morfolojik, semantik işlevlerinin neler olduğu tartışılmıştır. Modern dilbilgisi çalışmalarında konu, semantik açıdan ele alınmadığı, bu konuda yazılan ve söylenenlerin büyük bir kısmı morfolojik bilgi sunduğu için, konunun işlenişi yetersiz kalmıştır.

İnsanlar, dünyadaki olayları, duygu durumlarını ifade etmek için dili kullanmışlar ve bunları karşılamak için sözcüklerden veya onların oluşturduğu daha büyük dilsel birimlerden faydalanmışlardır. Dünya genelinde, dil konuşucularının geniş bir coğrafyaya yayılması, her topluluğun dilini ötekisinden farklılaştırmış, aynı durumun farklı ses birliği ve biçimlerle aktarılması sonucunu doğurmuştur. Toplumların dünyaya farklı bakış açıları, onların dillerine de yansımış, farklı zaman dilimlerini veya olayların farklı evrelerini anlatan biçimler o dile özgü hale gelmeye başlamıştır.

Dillerdeki biçimsel, çekimsel veya sessel farklılıklar, dil sınıflandırılmalarında bir ölçüt olarak kullanılmıştır. Türkçe açısından bakıldığında, Türkçenin eklemeli (sintetik) diller grubuna girdiği, çekimde ekleri kullandığı bilinmektedir. Bazı dillerde ise çekimde eklerden ziyade bağımsız leksik birimlerin kullanıldığı görülmektedir. Bu diller dilbilgisel kategoriler açısından, analitik yapıli diller şeklinde adlandırılmıştır.

¹ Kip (form, biçim): Burada kip terimi, kiplik kategorisi için kullanılmamıştır. Kip, birden fazla dilsel birimden oluşan ancak tek bir biçim olarak işlev gören yapıları ifade etmek için kullanılan bir terimdir.

Analitik (çözümlemeli) yapılar, bağımlı biçimbirimlerle (eklerle) ifade edilebilecek gramatikal kategorilerin, bağımsız sözcükler kullanılarak sözdiziminde gösterilmesidir. *Dilbilimi Terimleri Sözlüğü*'nde “Çözümlemeli (*analytic*), bir dilbilgisel ulamı sözcük-biçimler yaratarak değil de birkaç sözcük-biçimle ayrı ayrı sunan kuruluşa ait niteleme; örn. İngilizcede ...will have been broken tümcesinde dört ayrı sözcük-biçim birlikte ama ayrı ayrı belirli bir dilbilgisel zamanı yansıtır” (Kocaman 2011:77) şeklinde bir tanımı yapılmıştır. Bu tanımın bazı eksiklikleri vardır. Tanımın, doğru olan tarafı şudur ki, birden fazla sözcükbiçimin, bir araya gelerek birlikte karşıladıkları bir dilbilgisel anlam vardır. Bunlar, ancak bir bütün halinde dilbilgisel anlam üstlenmektedir. Doğru olmayan ve eksik tarafı ise, analitik yapılarda bağımsız biçimbirimler kullanılır, ancak analitik yapılar ile sentetik yapılar arasında oldukça büyük anlam farklılıkları bulunmaktadır. Bu farklılıklar aynı görev için kullanılan analitik yapılar arasında bile görülebilir. Örneğin, *imek* ve *olmak* yardımcı filleri, birleşik çekim yapısında kullanılır. Ancak, bu yardımcı fillerin oluşturduğu yapıların dilbilgisel anlamları birbirlerinden farklıdır. Bu yüzden, bunlarla kurulan yapılar, farklı zaman, görünüş veya kipliğe işaret eder.

Analitik yapılar, dil sınıflamalarında (karşılaştırmalarında), yapısal bir kriter olarak kullanılmıştır ve dillerde belli derecelerde az ya da çok görüldükleri tespit edilmiştir. “Çoğu sınıflandırmada olduğu gibi, bu yapılar belirgin değildir. Farklı dillerde analitik yapıların azlık ve çokluk derecesi farklılık gösterir.”(Crystal 2008:25).²

¹As always in such classifications, the categories are not clear-cut: different languages will display the characteristic of **analyticity** to a greater or lesser degree.”

Analitik diller, sentetik (bireşimli) (bk. Vardar 2007: 45) veya çekimli (bk. Kocaman 2011: 345) dillerin zıttıdır. Sentetik dillerde çok sayıda anlambilim, tek bir sözcük çevresinde bir araya getirilir (Vardar 2007: 45).

Türkçe tipolojik olarak, sentetik (çekimi eklerle yapan) bir dil olmasına rağmen, bu dilde analitik yapılar da belli derecelerde görülür. Bu yapılar isim çekimlerinde³ görüldüğü gibi fiil çekimlerinde de görülür.

Analitik yapılara dahil edilen perifrastik yapılar ise, bağımlı biçimbirimlerle ifade edilecek yapıların, bağımsız biçimbirimlerle ifade edilerek karşılanmasını sağlayan birleşik çekim yapıları için kullanılmıştır. İnsanoğlu yeni durumları, duyguları karşılamak için yeni yapılar üretmiştir. Perifrastik yapılar, yeni durumları karşılamak için dilde, yeni üretilen yapılardır. Dil kullanıcıları, birleşik fiil çekim kategorilerini, gerçek dünyada var olan olayları daha ayrıntılı ve tarafsız anlatmak için, konuşurun olaya bakış açısını ve konuşurun olay hakkındaki tutumunu, daha ayrıntılı bir şekilde göstermek için bu tarz yapılara başvurur.

Perifrastik terimi Türkçeye dolaylama olarak çevrilmiştir (bkz. Vardar 2002: 81 ; Kocaman 2011: 100). “*Dolaylama (periphrasis), tek sözcükle ya da çekim ekleriyle belirtilebilecek bir kavramı birden çok sözcükle anlatma; örn. mükemmel yerine çok çok güzel*” (Kocaman 2011: 100). Bu yapılar, Türkçe filoloji incelemelerinde *dolaylama* terimiyle karşılanmış, belagat alanında ise *itnab-ı makbul* olarak adlandırılmıştır (Erdem 2009: 8). Ancak dolaylama terimi, birleşik fiil çekimleri konu olduğunda uygun bir terimmiş gibi görünmemektedir. Çünkü dolaylama bir sözcükle anlatılacak bir kavramı birden fazla sözcükle anlatmaktır.

³kalemim=benim kalemim, benim kitabım: bana ait olan kitap, İstanbul: yedi tepeli şehir vs.

Halbuki birleşik çekimli yapılarda, basit çekimli yapılardan farklı bir dilbilgisel anlam vardır.

Yabancı gramer kitaplarında perifrastik terimi, Türkçede dolaylama olarak adlandırabileceğimiz yapılar için kullanılmıştır. Ancak bazı çalışmalarda *olmak* yardımcı fiilli birleşik çekim yapısı için de bu terimin kullanıldığı görülmüştür (Kononov (1958), Mihaylov (1965), Erdem (2009), Karabeyoğlu (2010) vs.). Aksine ne perifrastik, ne de dolaylama terimleri, *olmak* yardımcı fiilli birleşik çekim yapıları için uygun terimlermiş gibi görünmemektedir. Çünkü *olmak* yardımcı fiilli, basit çekim yapılarıyla ifade edilebilecek bir yapının yerine kullanılmamakta, yeni dilbilgisel anlamlar yaratan bir unsurun parçası olarak işlem görmektedir. Teze başlamadan önce literatürdeki perifrastik terimi, bu tez çalışmasının başlığında kullanılmış, ancak çalışmaya başlandıktan sonra bunların perifrastik yapılardan ziyade dilde analitik yapı denilen, birleşik çekim yapıları oluşturdukları gözlemlenmiştir. Bu yüzden çalışmada, perifrastik veya dolaylama yerine birleşik çekim yapısı terimi tercih edilmiştir.

Dilbilim Terimleri Sözlüğü'nde verilen '*will have been broken*' 'kırılmış olacak' örneği, İngilizce gramerlerinde bir bütün olarak incelenmiş ve bu yapı '*future perfect*' terimiyle karşılanmıştır. Yapının cümleye kattığı dilbilgisel anlam tektir. İngilizcedeki bu tarz yapıları, Türkçede sağlayan unsurlardan biri de *olmak* yardımcı fiildir. Çalışmamızın çıkış noktası *olmak* yardımcı fiilli ile yapılan birleşik fiil çekimlerinin İngilizce gramerlerdeki gibi, ana fiille bir bütün olarak değerlendirilip ona göre işlevlerinin belirlenmesi gerekliliğidir. Bu yüzden *olmak* yardımcı fiilliyle yapılan bu birleşik çekim yapılarının bir form (biçim) olarak ele alınıp incelenmesini uygun görüp değerlendirmelerimizi buna göre yaptık.

olmak yardımcı fiilli birleşik çekim yapılarının, Uygur Türkçesi döneminden bu yana sıklıkla kullanıldığını tanıklayabilmekteyiz. Bu yapılar cümlede morfolojik olarak yan yana gelmesi imkansız olan zaman, görünüş ve kip işaretleyicilerinin bir araya gelmesini sağlarlar. Gerektiği yerde birer dolgu sözcük olurlar. En önemlisi de, cümleye farklı bir dilbilgisel anlam katarlar. Konuşucunun zaman düzleminde farklı noktaları işaretlemesini, eylemin farklı safhalarını ve konuşurun önerme hakkındaki öznel tutumlarını dile getirirler. Eylemlerin önceki safhadan farklı bir safhaya geçtiğine dair bilgi veren *olmak* yardımcı fiili, hal değişimlerini ifade eder. Bütün bu işlevlere sahip olan *olmak* yardımcı fiilinin araştırılması, irdelenmesi gerekliliği bu tez çalışmasının çıkış noktasını oluşturur.

(1) “...her kimse uçmağ sebeblerine meşğül olsa cidd ü ihlāş birle muhkem tutsa ol sebebleri **çeker** anı cennete **iltür**...”(MR, N115b/2, s. 286)

“..Her insan cennet işleriyle meşgul olsa, gayret ve temiz niyetlerle sağlamaştırsa, o işleri yapar, bu da onu cennete götürür.”

(2) “...pes bunı böyle bilürken çoşa varsa anlara i ‘tikād edse Kur’an’a **inkār** **etmiş olur**..” (MR, S172b/17, s. 456)

“Bunu bilirken koşup onlara inansa, Kur’an’ı inkar etmiş olur.”

Yukarıdaki örneklerde, iki farklı eylem çekimi bulunmaktadır. Bunlardan birincisi, basit çekim olarak adlandırılan tek bir ana fiilden oluşan çekimdir. İkincisinde ise *etmek* ve *olmak* fiilleri, bağımsız birer yargı değil birbirine bağlı, birleşik çekim oluşturan bir yapının birimleridir. (1) nolu örnekte zaman açısından genellenmiş bir ifade söz konusuysen, (2) nolu örnekte, eylem, zaman düzlemine yayılırken, bitmiş olarak sunulmuş, aynı zamanda bir sonuçsallık bildirmektedir. *olmak* yardımcı fiili, yargıda sunulan bilgiyi daha da ayrıntılı bir şekilde ortaya

koyar. Konuşurun olaya konuşma zamanının haricinde baktığı başka bir zaman noktası (referans zamanı) oluşur (bkz. *Zaman Kategorisi Bölümü s.58*). Ayrıca önermedeki eylemin, önceki hali ile sonraki hali arasında bir hal değişimi yaşanmıştır. Bu bilgiye bağlamdan ulaşılmaktadır. (2) nolu örnekte, bir hal değişimi yaşanması, *olmak* fiilinin kılınış özelliğinden kaynaklanmaktadır. Bu yüzden bu iki örnek çekim arasında, dilbilgisel anlam açısından büyük farklılıklar vardır.

olmak yardımcı fiili, diğer birleşik çekimli fiil yapıları oluşturan yardımcı fiiller içerisinde, ayrı bir dilbilgisel anlama ve işleve sahiptir. *olmak* yardımcı fiili, ne *imek* fiili gibi tamamen anlamını kaybetmiş, sıfırlanmış bir biçimde kullanılmakta ne de tasvirî fiiller gibi belli fiillere getirilmektedir. Gramerleşme açısından bunların arasında duran ve oldukça işlevsel kullanılan *olmak* yardımcı fiilinin, hangi işlevleri karşılamak için kullanıldığı yeterince bilinmemektedir. Birleşik çekimli fiil yapılarında, farklı bir konumda olması, onun ayrı bir başlıkta incelenmesini gerektirmektedir. Gramerleşme sürecinde her lehçede ve dönemde farklı bir kullanım sergileyen *olmak* yardımcı fiilinin, Tarihî Türkiye Türkçesindeki işlevleri, bu çalışmada araştırılıp ortaya konulmuştur.

(3) “..*Ğara Göne ođlu Budadı Şorar olsañ sağdur Bamsı..*” (DK, D96/3-4, s. 134)

“Ğara Göne'nin oğlu Budak'ı soracak olursan, o sağdır Bamsı.”

(4) “...*Şağ yanında ĩardaşı Ĕara Göne oturmış idi, şol yanında şayısı Aruz oturmış idi..*” (DK, V69/8-9, s.154)

“Sağ yanında kardeşi Ĕara Göne, sol yanında dayısı Aruz oturmuştu.”

(5) ..*yigitlerüm yirüñüzden örü ĩuruñ..*” (DK, D298/3, s. 248)

“Yiğitlerim yerinizden kalkadurun (kalkın).”

Yukarıdaki örneklerde, birleşik çekim yapısı oluşturan, ancak farklı işlevlerde kullanılan yardımcı fiiller bulunmaktadır. (3) nolu örnekte, *olmak* yardımcı fiiliyle kurulmuş birleşik çekim yapısında, zaman açısından genele yayılmış bir olaydan bahsedilir, kipsellik açısından önerme, varsayım olarak sunulmuştur. (4) nolu örnekte, Tarihî Türkiye Türkçesinde, *imek* fiiline dönüşmüş, Eski Türkçede *ermek* olarak geçen işlek bir yardımcı fiil vardır. *ermek* fiili, yardımcı fiiller arasında en çok kullanılan fiil olmuştur, bu yüzden de gramerleşerek zamanla anlamını yitirmiştir. Buradaki görevi ise morfolojik olarak iki fiil çekim işaretleyicisinin (zaman, görünüş ve kip işaretleyicileri) yan yana gelmesi mümkün olmadığından, araya girerek, iki morfolojik birim arasında bir bağlantı sağlamıştır. *imek* fiili, cümleyi kılınış açısından etkilememektedir. (4) nolu örnek, zaman düzleminde geçmişte kalmış, görünüş açısından bitmiş olarak sunulmuştur. (5) nolu örnek ise, diğer örneklerle nazaran farklı bir görünüm sergilemektedir. Burada ana fiilden sonra gelen ve ana fiili kılınış açısından etkileyen, arada bir zarf fiil işaretleyicisiyle ana fiile bağlanan tasvirî fiil olarak adlandırılan, bir fiil kullanılmıştır. ör- '*kalkmak*' eylemi, kılınış açısından ön sınırı vurgulayan bir eylemken, *turmak* tasvirî fiiliyle bu işin bir sürerlik kazandığını belirtmektedir. Gerek modern, gerekse tarihî dil çalışmalarında buradaki tasvirî fiillere ve *imek* fiiline ilgi yoğun olmuş, ancak *olmak* yardımcı fiilinin işlevlerine pek değinilmemiştir. Konuya daha çok biçimsel açıdan yaklaşmıştır. Görüldüğü gibi *olmak* yardımcı fiilinin *imek* fiiliyle işlev açısından benzer olduğu, *imek* fiilinin karşılayamadığı pek çok dilbilgisel anlamı karşıladığı görülmüştür. Yukarıda verilen bu örnekler Türk dilinin Uygur Türkçesi döneminden itibaren sıklıkla rastlanabilir ve bu örnekler dilbilgisel anlamları açısından irdelenebilir. Hatta

pek çok Türk lehçesinde de bu yapılara rastlanılmaktadır. Bu tarz yapıları, işlev odaklı incelemek, dil için konulan kuralların dışına çıkıp, dilin tipolojisini ortaya koymamızı sağlar.

Çalışmada, analitik yapılardan biri olan *olmak* yardımcı fiilinin, neden yardımcı fiil olduğunun üzerinde durulmamış, daha çok neyi karşıladığı, hangi işlevlerde kullanıldığına önem verilmiştir. Bu yüzden *olmak* yardımcı fiilinin çekimde sahip olduğu zaman, görünüş ve kiplik işlevlerinin neler olduğu tartışılmıştır.

olmak yardımcı fiilli birleşik çekim yapılarının, cümle içerisinde sahip olduğu semantik, sözdizimsel ve morfolojik işlevleri Modern Türkiye Türkçesinden örneklerle aktarılmıştır. Çalışmada sadece Tarihî Türkiye Türkçesindeki *olmak* yardımcı fiilli birleşik çekimler irdelenmemiş, yeri geldiğinde Modern Türk dillerinden örnekler sunularak hem art zamanlı, hem de eş zamanlı bir çalışma ortaya konulmuştur. *olmak* yardımcı fiilinin, yardımcı fiil olma sürecinde gramerleşmeye uğradığı görülmüş ve bu gramerleşmenin hangi seviyelerde olduğu tartışılmıştır.

Özb. ***Tura oldim*** ‘kalkabildim’

Yazgan boldim ‘yazmış oldum’⁴

Özbek Türkçesinde görülen bu örnekler, *olmak* yardımcı fiilinin her lehçede farklı işlevlerde kullanıldığının bir işaretidir. Özbek lehçesinde hem *bolmak* fiilinin yardımcı fiil olarak kullanılması, hem de *olmak* yardımcı fiilinin tasvirî fiil gibi işlem görmesi aynı fiilin iki kola ayrılıp, farklı gramerleşme süreçleri yaşamasıyla ilgilidir. Özbek Türkçesinde *olmak* olarak kullanılan, yeterlilik anlamındaki bu fiil, Oğuz

⁴ Bu örnekler, Kazakistan’ın Türkistan bölgesinde yaşayan, ana dili Özbekçe olan bir kişiden alınan sözlü dil örnekleridir.

Türkçesinden bir ödünçleme de olabilir. Tarihî Türkiye Türkçesinde ise bu tarz bir ikiliğe rastlanılmamaktadır. Görülüyor ki aynı yapının, farklı lehçelerde, farklı seviyelerde gramerleşme yaşaması olası bir durumdur.

Analitik yapıların sadece tarihî değil, Modern Türk dillerinde de yaygın olması, konunun oldukça geniş kapsamlı olduğunu gösterir. Bu tez çalışmasında yalnızca *olmak* yardımcı fiilli birleşik çekim yapılarının Tarihî Türkiye Türkçesindeki işlevleri üzerinde durulmuştur. Çalışmamızın sınırları bu şekilde çizilmiştir. Bu yapıların işlevlerinin belirlenmesinde mümkün olduğunca fiil kategorileri ve diğer cümle içi unsurlar dikkate alınmıştır. Türkçede haber (bildirme) ve dilek kipliği başlığı altında verilen işaretleyicilerin anlamlarında ve işlevlerinde kullanıldıkları bağlama göre farklılıklar olabileceği bu yapılarda dikkat çekici bir biçimde gözlemlenmiştir.

Tarihî Türkiye Türkçesinde birleşik çekimlerde yardımcı eylem olarak kullanılan yapılar *ermek*, *durmak* ve *olmak*'tır. Bunlardan ilk ikisi, çalışmanın kapsamı dışında tutulmuştur. Ayrıca tasvirî fiiller olarak adlandırılan ana fiilin kılınış özelliğine yeni anlamlar katan *bilmek*, *durmak*, *kalmak* gibi yardımcı eylemler de konunun kapsamı dışındadır. Biz sadece gramerleşme derecesi olarak *ermek* ve *durmak* kadar anlamını yitirmemiş, zengin bir çekim ve anlam yelpazesine sahip *olmak* yardımcı fiilini konu olarak seçtik.

Çalışmada sadece Tarihî Türkiye Türkçesi metinleri esas alınmıştır. Diğer Tarihî ve Modern Türk dillerine değinilmiş ancak asıl incelemeler Tarihî Türkiye Türkçesinden yapılmıştır. Çalışmamızın sınırları bu şekilde çizilmiştir. Bu döneme ait farklı yüzyıllardan yedi eser taranmıştır. Bunlardan beşi nazım türünde, ikisi ise nesir türündendir. Çalışmanın sınırlarını taranan eserler belirlemiştir.

Geleneksel dilbilgisinde ‘*ek*’ olarak adlandırılan zaman, görünüş ve kiplik biçimbirimleri çalışmada ‘*işaretleyici*’ olarak adlandırılmıştır. Bunun sebebi, eklerin, sahip oldukları işlevlere işaret etmeleridir.

I. BÖLÜM

I.1. PERİFRASTİK YAPILAR VE TÜRLERİ

Perifrastik terimi, Yunancadan Latinceye geçmiş olan, *dolaylı* anlamına gelen *peri+phrazein* sözcüğünden türemiştir. Daha çok edebiyat alanında kullanılan bu terim, gramerde birden fazla sözcük biriminin bir araya gelmesiyle oluşturdukları ve tek bir dilbilgisel anlam yarattıkları yapılar için kullanılmıştır. Bu terim farklı araştırmacılar tarafından (Kononov (1956), Mihaylov (1965), Erdem (2009), Karabeyoğlu (2010)) *olmak* fiiliyle yapılmış birleşik çekim yapılarını adlandırmak için kullanıldığından, bu terimi tezin başlığı olarak kullanmayı tercih ettik. Ancak *olmak* yardımcı fiilli birleşik çekim yapılarının işlevlerinin, perifrastik yapılar gibi aynı anlamı birden fazla leksik birimle anlatmak olmayıp, farklı dilbilgisel anlamlara karşılık gelen yapılar oluşturmak olduğu için, bu yapılara çalışma içinde birleşik çekim yapıları demeyi uygun gördük.

Türkçenin fiil çekim sisteminde, tek bir leksik birimden oluşan basit çekim yapıları kullanıldığı gibi, birden fazla bağımsız leksik birimle oluşan birleşik çekim yapıları da kullanılır. Bu iki yapının gerek morfolojik, gerekse anlamsal açıdan farklılıkları vardır. *olmak* yardımcı fiiline geçmeden önce basit ve birleşik çekim paradigmalarına⁵ değinmek gerekir.

Basit ve birleşik çekim yapılarında, hem morfolojik hem de semantik farklılıklar görülmektedir. Bu iki yapının çekim dizgesindeki görünüşleri ve hangi işlevleri üstlendiği aşağıda gösterilmiştir.

⁵ Çekim Paradigması (çekim dizgesi): Çekimde yer alan, diğer birimlerle aynı yapı içerisinde işlev gören, yapının anlamına katkı sağlayan unsurların oluşturduğu dizge. Birleşik çekimli fiil yapıları, buna örnektir.

Basit çekimli yapıların paradigması şöyledir:

fiil+zaman, kip, görünüş işaretleyicisi+şahıs eki

Bu yapılarda, tek bir işaretleyici, birden fazla işlevi karşılayabilmektedir. Örneğin, geleneksel dilbilgisi çalışmalarında zaman veya kip eki olarak adlandırılan işaretleyiciler cümlenin anlamına uygun olarak hem zaman, hem görünüş hem de kipsellik ifade edebilir.

(1a) *Yusuf Aksu Budala'nın İngilizce çevirisini ona doğru itti.*

*"Bu evde en çok bunu **okumuşlar**", dedi.*

"Kimler?"

"Ne bileyim kimler, bu evde benden önce yaşamış olanlar." (Y. 532)

(1a)'da *okumak* fiilinin üzerine gelen *-miş* işaretleyicisi, eylemin zaman düzleminde geçmişte kaldığını, görünüş olarak eylemin bittikten sonra gözlemlendiğini (sınır ötesi, postterminal), kipsellik açısından ise bilginin çıkarımsal olarak elde edildiğini ifade eder.

Birleşik çekimli yapıların paradigması ise şöyledir:

Ana fiil + zaman (?)⁶, kip, görünüş işaretleyicisi +şahıs eki (?)⁷ + yardımcı fiil + zaman, kip, görünüş işaretleyicisi + şahıs eki

Türkçede var olan işaretleyicilerin, birleşik çekim dizgesinde bir arada kullanılmasıyla, gerçek dünyada var olan olay veya durumlar, daha ayrıntılı bir şekilde ifade edilir, konuşurun olaya bakışı ve bazı kipsel durumların anlatılması

⁶ Ana fiilin üzerine getirilen zaman/kip/görünüş işaretleyicileri, zamanı belirlemekten ziyade çeşitli görünüş veya kiplik anlamlar sunar. Yardımcı fiilin üzerine gelen işaretleyici, genellikle zaman anlamını sağlar. Ancak işaretleyiciler bağlamın dışında düşünüldüğünde zamanı da işaretleyebildiği için böyle bir kullanıma gidildi.

⁷ Bazı birleşik çekim yapılarında ana fiile, şahıs işaretleyicisi eklenebilmektedir. Bu kısıtlı bir kullanımdır ve daha çok ağızlarda görülen bir özelliktir. Örn: *geldimdi*.

sağlanır. Geleneksel dilbilgisi kitaplarında zaman ve kip eki olarak adlandırılan işaretleyiciler, Türkçede bağlama göre üç işlevi (zaman, kip, görünüş) karşılayabilir. Türkçede bu işaretleyiciler (-yor, *AcAk*, *-DI*, *-mİş* vs.) yan yana kullanılmayacağından araya görevli bir kelime girmek zorundadır. Bu eklerin yan yana kullanılmaması, aslında bu eklerin işlevlerinin de (kimisinin zaman, kimisinin görünüş, kimisinin de kipsellik ifade ettiğindendir.) farklı olduğunun bir göstergesidir. Araya giren bu görevli kelime, fiillerdir. Bu fiiller farklı işlevlere sahip biçimbirimlerin aynı çekim dizgesi içinde kullanılmasına olanak tanır. Bu fiillerden bazıları anlamını tamamen kaybetmiş ve sadece sözdiziminde morfolojik olarak görülürken (bazı yerlerde kullanılan *imek* fiili sıfır biçimbirimine gelmiştir), bazıları ise anlamını çekim öbeğinin anlamıyla harmanlayıp, biçimce de kendini korumuş olabilir.

Birleşik çekimli yapıların dile katmış olduğu işlev hakkında, Gürer Gülsevin şunları söylemektedir: “*Birleşik çekim ile zaman kavramında çeşitlilik yaratılır ve olayların geçtiği zaman dilimleri bir anlamda sayıca artar. Ancak bu çekimler, dilimizde gerek söyleyişe dayalı bazı unsurlarla –ton, ezgi, vurgu gibi- gerek bazı duygu bildiren ünlemlerle –of, oh, püf gibi- gerekse duygular anlatan bazı kelimelerle –keşke, iyi ki gibi- anlam açısından zenginleştirilir*” (Gülsevin 1997:165). Burada dilbilgisel anlam farklılıklarına değinilmemiş, yalnızca zaman kavramındaki bir çeşitlilikten bahsedilmiştir. Halbuki birleşik çekim yapıları, sadece zamansal açıdan değil, özellikle kiplik açısından farklı tutumları ve farklı gerçeklik değerlerini (gerçeklik, gerçek dışılık) anlatır.

(2a) ***Gelmiştim.***

(2b) ***Gelmiş idim.***

(2c) ***Gelmiş oldum.***

Yukarıdaki örneklerde birleşik çekime sahip üç yapı bulunmaktadır. Bunlardan (2a) ve (2b) anlam ve görev olarak aynıdır. Ancak ikisi arasında, stilistik açıdan fark bulunur. Yani (2a) ve (2b)'nin tercihi, konuşurun tutumu, üslubu ile ilgilidir. (2a)'da, iki farklı görevde kullanılan çekim unsurları (*-miş* ve *-DI*) yan yana gelmiş gibi görünse de arada bir *imek* fiili vardır ve kullanım sıklığından dolayı düşmüştür. (2c) ise, anlam açısından (2a) ve (2b)'den farklıdır. (2c)'de konuşurun eyleme psikolojik ilgisi daha yoğunken, (2a) ve (2b)'de uzak geçmişte bitmiş bir eylemin, haberi verilmektedir.

Birleşik çekimli yapılarda, birden fazla zaman, kip, görünüş işaretleyicisi (söz diziminde en fazla üçü kullanılabilir)⁸, çekim öbeğinde bir araya getirilir. Böylece, hem farklı dilbilgisel anlamlar ifade edilir, hem de bir araya getirilmesi uygun olmayan morfolojik yapılar sözdiziminde farklı dilbilgisel anlamları ifade etmek için işlev görürler.

I.1.1. Birleşik Çekimli Yapıların Oluşum Biçimleri

Birleşik çekim yapılarının, farklı türlerde oluşum biçimleri bulunmaktadır. Bazı araştırmacılar ad+fiil, ad+ad birleşmesi şeklinde kurulan yapıları, perifrastik yapı olarak adlandırırken, bazı araştırmacılar fiil+fiil (*imek*, *olmak* vs.) birleşmesi şeklinde oluşan yapılara da bu adı vermiştir.

⁸ Türkçede çekim dizgesinde en fazla üç zaman, görünüş ve kip işaretleyicisi bir çekimde yan yana kullanılabilir. Bu sayı dörde çıkamamaktadır. Morfolojik yapı buna izin vermemektedir. Örn: *gitmiş olacaktım*, *gelecek olsaydı*, **gelir olsaymıştı* vs.

I.1.1.1. Ad+Fiil Biçiminde Kurulanlar

Ad+fiil birleşmesi şeklinde oluşan birleşik çekimli yapılar, şu şekilde ifade edilmiştir: “ *Ad+fiil birleşmesi şeklinde ortaya çıkan perifrastik yapılar baba ol- (≠ babala-, babalaş-, babalan-)* ya da *sintetik yolla ifade edilemeyen hareket kavramlarının ifadesine veya sintetik usulde karşılığı mevcut zayıflamak=zayıf düşmek vb. hareket kavramlarının, az veya çok, bir anlam ayırtısıyla ifadesine imkan tanınlar*” (Karabeyoğlu 2010: 1). Karabeyoğlu burada, *farklı bir anlam ayırtısı* derken, *olmak* yardımcı fiilinin cümleye kattığı anlamın farkına varmıştır.

Ad+fiil biçiminde kurulan birleşik çekim yapıları, isimlerin yüklem olarak kullanımları için tasarlanmış yapılardır. İsimlerin yüklem olarak kullanılması için çeşitli vasıtalar bulunmaktadır. Ad+fiil şeklinde oluşan birleşik çekim yapıları da bu yöntemlerden birisi olarak kullanılmaktadır.

I.1.1.2. Ad+Ad Biçiminde Kurulanlar

Ad+ad yapısında kurulan birleşik çekimler, bir kelimeyle ifade edilebilecek yapıların, birden fazla kelimeyle ifade edilmesi sağlanarak, çeşitli pragmatik işlevler için kullanılır. Bu yapılara günlük dilden ziyade, edebi dilde rastlanır ve bu yola başvurularak anlatımın daha da güçlendirilmesi sağlanır. Ayrıca konuşma dilinde, üst bir makama, rütbeye seslenilirken ya da nezaket gereği bu yapıların tercih edildiği gözlenir. Bunların oluşum biçimleri sıfat+ad, zamir+ad şeklinde olabilir. *kısrak-dişi at, kitabım-benim kitabım, güzelim-güzel kızım, yayımlamakta olduğunuz kitap* vs. gibi kullanımlar buna örnek gösterilebilir.

Bu çalışmada, isim+fiil veya isim+isim birleşimindeki perifrastik yapılar kapsam dışında tutularak, sadece fiil+fiil şeklinde oluşan *olmak* yardımcı fiiliyle kurulan birleşik çekimli yapıların, oluşumu ve işlevleri üzerinde durulmuştur.

I.1.1.3. Fiil+Fiil Biçiminde Kurulanlar

Bu yapıların oluşum biçimlerini üç kısma ayırabiliriz:

1. Tasvirî fiiller (-ebil-, -eyaz-, -edur- vs.)
2. *imek* fiili ile yapılanlar
3. *olmak* fiili ile yapılanlar

Türkçede zaman, kip, görünüş işaretleyicileri aynı eylem üzerinde araya görevli bir sözcük girmeden yan yana bulunamaz.⁹ Bunu araya giren *imek* fiili ve *olmak* fiilinden anlayabiliriz. Bu yapılar zaman, kip ve görünüş ifadelerinin bir biçim olarak sözdizimsel düzlemde ortaya çıkmasına katkı sağlar. Bu fiillerden *imek* fiili eski bir fiil gövdesi olan *ermek* fiilinin günümüze ulaşmış şeklidir. Asıl anlamı ‘*olmak*’ olan bu fiil, zamanla semantik anlamından sıyrılarak (anlam boşalmasına uğrayarak), bağımsız biçimbirimken, ekleşerek günümüzde sıfır biçimbirime (Ø) doğru bir gelişme göstermiştir (*bkz. Gramerleşme Bölümü s. 86*).

Tasvirî fiiller, bir zarf-fiil işaretleyicisinin araya girmesiyle ana fiile bağlanmış olan, belli seviyelerde gramerleşme süreci yaşayarak bağlandığı fiile çeşitli kılınış ve kiplik anlamlar katan, birleşik çekim dizgeleri oluşturan yapılardır. Faruk Gökçe (2013: 1), bunları art fiiller olarak adlandırmış ve bunların birleşik fiil yapısında çeşitli kılınışsal ve görünüşsel değişimler yarattığını dile getirmiştir (*bkz. Tasvirî Fiiller Bölümü s. 56*).

Fiil+fiil şeklinde *olmak* fiiliyle kurulan birleşik çekimli yapılar ise, hem cümleye semantik anlam katmakta, hem bir araya gelmesi mümkün olmayan

⁹ Türkçede bir biçimbirim zaman, kip veya görünüş anlamlarına sahip olabilirken, birden fazla biçimbirim araya bir yardımcı fiil almadan kullanılamaz. Örn; **gelmişecekti*.

işaretleyicilerin bir araya gelerek, olaya farklı zaman ve bakış açısı boyutlarını ifade etmekte, hem de konuşurun tutumunu yansıtan çekim öbeklerinin kurulmasını sağlamaktadır. Bu durumu Aslı Göksel şöyle ifade etmektedir: “*Türkçedeki olmak yardımcı fiilinin işlevleri aynı değildir. Bazı durumlarda morfolojik bir tampon gövdesi görevi görürken, bazı durumlarda ise cümlenin yorumlanmasına katkı sağlar*” (Göksel 2001: 151).¹⁰

olmak fiiliyle yapılan birleşik çekimler, hem fiilin dilbilgisel anlamına katkı sağlar, hem de basit yapılarda tek bir işaretleyiciyle verilen zaman, görünüş, kiplik ifadelerine farklı bir boyut katar, bağlamda anlam zenginliği yaratır. Gerçek dünyada var olan çeşitli olay, olgu ve durumları karşılamamızı sağlar.

(3a) *Deniz, akşamları eve erken **gelirdi**.*

(3b) *Deniz, akşamları eve erken **gelir oldu**.*

Yukarıdaki örneklerde (3a) ve (3b)’deki birleşik çekimler, birbirlerinden hem morfolojik, hem de semantik açıdan farklıdır. Birisinde *imek* fiili kullanılmış, diğerinde ise *olmak* yardımcı fiili ile birleşik çekim yapısı oluşturulmuştur. Her iki yapı da üzerlerine aynı işaretleyicileri almalarına rağmen, anlamları farklıdır. (3a)’da, geçmişte yaşanmış, süreç bildiren ve artık yaşanmayan bir olay sunulmuştur. Yani Deniz’in akşam eve erken gelmesi olayı, geçmişte sürmüş ve konuşma anına göre geçmişteki bir noktada bitmiştir. Konuşma anında olay yaşanmamakta, olayın geçmişteki görünümünden bahsedilmektedir. (3b)’de *olmak* fiili ana fiilden sonra kullanılmış, (3a)’da *imek* fiilinin üzerine gelen *-DI* (geçmiş) zaman işaretleyicisini üzerine almıştır. Ana fiil ise sadece *-Ir* görünüş işaretleyicisini üzerine almıştır. Bu durumda *olmak* fiili, cümledeki anlamı tamamıyla değiştirmiştir.

¹⁰ “In Turkish the behaviour of the auxiliary verb *ol* is not uniform. In certain cases it acts a morphological buffer stem, in other cases it contributes to the interpretation of the clause.”

Buradaki *olmak* fiili, *imek* fiili gibi anlamını kaybetmemiş, başlama ve süreklilik görünüşünde, oluş kılınışında bir fiil olarak anlamını korumuştur. Bu yüzden (3b)'deki anlam, eylemin yakın geçmişte başlayıp, şu anda devam ettiğini ve söz konusu olayın hala devam ediyor olduğunu ifade eder. Deniz'in eve gelmesi geçmişte başlamış ancak konuşma anında da devam etmektedir. Eylemin bitmişliğine dair bir bilgiyi bağlamdan çıkaramayız. Ayrıca *olmak* fiiliyle kurulmuş olan birleşik çekim yapısında, bir halden başka bir hale geçiş anlamı söz konusudur. Burada Deniz'in akşam eve geç gelmesi çok önceden olan bir olay değil, geçmişte başlamış ve günümüzde devam eden *gelme* halini anlatan bir ifadedir. Bu da *gelme* eyleminin alışkanlık haline gelmeden önceki durumuyla (gelmeme durumu) farklılık gösterir. Yani durumda bir hal değişimi yaşanmıştır. Bu bilgiler ışığında, *gelirdi* çekimindeki *-IrdI* yapısını ve *gelir oldu* çekimindeki *-Ir oldu* yapıları sahip oldukları dilbilgisel anlam açısından birbirlerinden farklıdır ve bu yapıları form (kip, biçim) olarak düşünmek ve işlevlerini sıralamak gerekir. Çünkü *olmak* fiili burada bağımsız bir birim değil, ana fiile bağlı olarak yargıyı sonlandıran bir unsurun parçasıdır.

Bazı durumlarda ise *olmak* fiili, morfolojik yapının bir gereksinimidir.

(4a) ***Görmüş olacağım.***

(4b) ****Görmüş-(e)ceğim***

Yukarıdaki örneklerde bazı eklerin yan yana bulunmasına (4b) morfolojik yapı izin vermez. Bu yüzden **görmüşeceğim*, dilbilgisel olmayan bir yapıdır.

Genel açıklamalardan sonra, fiil+fiil şeklinde olan ve *olmak* yardımcı fiiliyle kurulan birleşik çekim yapılarıyla ilgili olarak konunun tarihçesi ve bu konuda çalışanların yaklaşımları değerlendirilecektir.

I.2. KONUNUN TARİHÇESİ

Türkçe gramer kitaplarında ve ilgili makalelerde *olmak* fiiliyle ilgili görüşlerde, onun bir yardımcı eylem olduğu ve genelde zaman ve çeşitli kiplik ifadeleri karşılamak için kullanıldığı belirtilmiştir. Konunun, art zamanlı ve eş zamanlı işlendiği çalışmalar iki bölüme (konunun tarihî dönemlerdeki durumunu ele alanlar ve modern dönemdeki durumunu ele alanlar) ayrılarak gösterilmiştir.

I.2.1. Türkçenin Art Zamanlı (Diachronic) Çalışmalarında Konuya Yaklaşım

olmak yardımcı fiili birleşik çekim yapıları, Uygur Türkçesinden bu yana sıklıkla kullanılan bir çekim paradigmasıdır. Tarihî Türk dillerinde işlek bir biçimde kullanılan *olmak* yardımcı fiili, günümüzdeki işlevlerinden azımsanamayacak kadar farklı dilbilgisel anlamlar yaratmak için kullanılmıştır. Tarihî Türk dillerinde *olmak* yardımcı fiilinin işlevleri konusunda ayrı bir çalışma yapılmamıştır ancak tarihî dönemlerin dil malzemesini inceleyen kitaplarda bu konuya az da olsa değinilmiştir.

Eski Türkçenin gramerini yazan A. Von Gabain, Eski Türkçede yardımcı eylem olarak kullanılan üç yapıdan bahsetmektedir: “*är- ‘ermek, ulaşmak’, bol- ‘olmak, tam olmak’ ve tur- ‘kalkmak’ fiilleri, sık sık kullanıldıkları için, tam anlamlarını kaybettiler ve muhtemelen tasvirî yardımcı fiil ve nihayet gerçek yardımcı fiil durumuna geldiler. Esas anlamını är-, en önce, tur- ise en sonra kaybetti*” (Gabain 1979:56).

Gabain ‘*Eski Türkçenin Grameri*’ adlı eserinde *bolmak* fiilinin, yardımcı eylem olarak kullanıldığını belirtmiş, ve bunun zarf-fiillerle değil daha çok isimlerle kullanıldığından bahsetmiştir. “*er-, bol-, ve yer yer tur- (daha bu zamandan) yardımcı fiil olarak iş görürler. Tabiatları gereği hiçbir zaman zarf-fiillerle değil,*

çekimli fiillerle, yani tercihen isim durumunda olanlarla ve bundan dolayı da diğer bütün isim çeşitlerine bağlanırlar” (Gabain 2007:88). Ancak burada *bolmak* fiilinin isim+fiil şeklinde oluşturduğu yapılardan bahsedilmiş, bir nevi *bar bolmak/kagan bolmak* gibi yüklemleştirilen isimler kastedilmiştir. Bu yapılar tezin kapsamı dışında tutulmuştur.

Gabain, fiil+fiil şeklinde kurulmuş olan yapıların, göreceli zamanlar meydana getirdiğinden ve bazı kiplik ifadeleri yarattığından da söz eder. “*Bazı zamanların istiareli (yani bazı birleşik zamanların) teşkili çok çeşitlidir (vielgestaltig). Tercihen er-‘le olur; bol- ekseriya ‘olmak’ manasına geldiği zaman kullanılır; tur- çok az kullanılır. Bir esas fiilin bir yardımcı fiille birleşmesi, I. daha önceki bir geçmiş zamanı, yahut II. bir alışkanlığa göre meydana gelen bir işi, yahut böyle bir durumu ifade eder”* (Gabain 2007:88).

Gabain’in yukarıda verilen görüşlerinden bazıları bugün için geçerli değildir. Gabain, *bolmak* fiilinin de aralarında bulunduğu üç yardımcı fiilin anlamlarını kaybettiklerinden bahsetmiştir. Ancak *bolmak* fiili, asıl anlamını tamamıyla kaybetmemiştir. Yukarıda *istiareli teşkil* gibi bir ifade kullanılmıştır. İstiare, bir durumu anlatırken o duruma benzeyen başka bir durum için kullanılan yapının ödünçlenmesidir. Gabain bu terimle, zamanın farklı boyutlarını ifade edebilmek için *bolmak* yardımcı fiilinin ödünçlendiğini ve sadece bu işlevde kullanıldığını anlatmaya çalışmıştır. Bu tespiti doğru, ancak eksiktir. Çünkü bu çekim öbeklerinin basit yapıları çekimlerden ayrılarak sadece zamanı değil, farklı dilbilgisel anlamları (zaman, görünüş, kip) karşılamak için kullanıldığı söylenebilir.

Eski Türkçenin gramerini yazanlardan biri de Marcel Erdal (2004)’dır. Erdal kitabında ‘*analytical verb*’ başlığı altında, *bolmak* yardımcı fiilli yapılardan

bahseder. Öncelikle analitik fiillerin cümleye zaman, görünüş ve kipsellik kattığını belirtir.

“İkinci (ve üçüncü varsa) analitik fiil yapılarının fiil bileşenleri dilbilgiseldir. Bazı karmaşık fiil yapıları, yan tümceler veya şartlı bağlı yan tümcelerde zaman, kılınış, dizilim, niyet, yeterlilik, yorum, durum, bilgi ve kanıt kipliği gibi kategorileri ifade etmek için gereklidir ” (Erdal 2004:245).¹¹

Analitik yapıları kendi içinde ikiye ayıran Erdal, *bolmak* fiilli analitik yapıların görünüş bildirdiğini ancak kılınış bildirmediğini (-*mİş bol-* dışında) söyler ve bu konuda Gabain’le aynı görüştedir.

“ Analitik fiil yapıları kılınış, niyet, yeterlilik ve karşılık ifade eder. Ancak diğer kategoriler *ol-* ve *bol-* fiilleri tarafından takip edilen sözlüksel fiillerin biçimlerine sahip olarak oluşturulur. Buradaki *er- ‘ol-’* ve *‘bol-’* fiilleri kılınış olarak (sadece *-mİş* sıfat-fiil işaretleyicisine ekleyebiliriz.) değil, görünüş olarak görülür” (Erdal 2004: 245).¹²

Erdal *bolmak* yardımcı fiilinin Uygur Türkçesi döneminde kılınış özelliği bildiren bir yardımcı fiil olarak kullanımına da dikkat çekmiştir. Yani *bolmak* fiili hareket ve yeterlilik ifadelerinde kullanılmıştır (Erdal 2004:250-259).

Uygur Türkçesi döneminde *bolmak* yardımcı fiilinin, *-mİş* işaretleyicisiyle kullanımının, bitmişlik ve yeni bir duruma geçişi ifade ettiğini belirtmiştir.

¹¹ “The second (and third, if any) verbal component of an analytical verb phrase is grammatical, such complex verb phrases are necessary for expressing categories such as tense, taxis, actionality, intention, ability, version, status, epistemic and deontic mood for undergoing subordination in conditional or converb clauses.”

¹² “Analytical verb phrases expressing actionality, intention, ability or version use a variety of verbs, but other categories are formed by having forms of lexical verb get followed by the forms of *är-* ‘to be’ *bol-* ‘to become’ also appears to express aspect, not actionality, only when added to perfect participle in *-mİş*.”

“Eski Uygur Türkçesinde *bol-* ‘başlamak’ tamamlanmışlık işaretleyicisi, *-mİş* ile birlikte, öznenin yeni bir duruma geçişini sunmak için kullanılır: *nomlayu yarlıkamış bolti* ‘öğüt vererek bağışlamış oldu’” (Erdal 2004: 271).¹³

Aynı şekilde *bolmak* yardımcı fiilinin yalnızca *-mİş* işaretleyiciyle değil, şimdiki ve gelecek zamanlardaki kullanımları da yeni bir duruma geçiş ifade edebilir.

Son olarak *bolmak* fiilinin diğer yardımcı fiillerden ayrılan özellikleri için şunları söylemiştir:

“*er-*, *bol-* ve diğer yardımcı fiiller, örneğin; *kal-*, *tur-*, *bar-*, *yörü-* vs. arasında, belli farklar vardır. *kal-*, *tur-* gibi fiiller sadece sözlüksel fiillerle birleştiğinde yardımcı fiil olarak kullanılırlarken, *er-* ve *bol-* fiillerinin kendi kullanımlarında da yardımcı fiil özelliği görülür. Ayrıca *kal-*, *tur-* gibi fiillerin sözlüksel anlamları, yardımcı fiil olarak kullanılan anlamlarından farklıdır. Bu durum *er-* ve *bol-* fiillerinde yoktur. Üçüncüsü kılınmış fiilleri, zarf-fiillerle alakalıdır, sıfat-fiillerle ilgili değildir. Bir fiil *bol-* ile birlikte kullanıldığında sıfat-fiiller ve isim-fiiller ile ilişkilidir. Örneğin; *-dAçI*, *-gAn*, *-(X)gçI* ya da geniş zaman” (Erdal 2004: 323).¹⁴

Eski Türkçe (2002) adlı makalenin yazarı Şinasi Tekin, *bolmak* fiilini Eski Türkçenin esas yardımcı fiillerinden biri olarak görür ve üç görevinin olduğundan bahseder: “*Esas yardımcı fiiller er-, bol- ve pek az olarak tur-. a) Doğrudan doğruya isim yüklemine cümlelerini teşkil etmek üzere isim ve benzerleri ile birleşirler: inisi kagan bolmuş..b) Bazı zarf-fiil ve isim-fiillerle birleşerek ‘gereklilik’*

¹³ “Uygur uses *bol-* ‘to become’ with the perfect participle in *-mİş* for presenting the activity as a transition of the subject into a new state: *nomlayu yarlıkamış bolti*. ‘he has a deigned to preach.’”

¹⁴ “One difference between *är-* and *bol-* and other auxiliaries like *kal-*, *tur-*, *yörü-* or *bar-* is that the others are used as auxiliaries only when combined with lexical verbs, whereas *är-* and *bol-* have just been shown to be in use by themselves as well. Moreover, the lexical meaning of those other verbs is sometimes quite different from their meaning as auxiliaries, which is not the case with *är-* and *bol-*. Thirdly rather actionality auxiliaries are linked with converbs and not participles, whereas the verb forms with which *bol-* can be linked are participles and verbal nouns such as *-dAçI*, *-gAn*, *-(X)gçI* or the aorist.”

bildirir ve bazı hallerde de 'tarifi' (tasviri) yardımcı fiil vazifesi görür: örü bol- 'kaldırabilmek'..c) Birleşik fiil çekimlerinde kullanılır” (Tekin 2002: 98). Ancak bolmak yardımcı fiilinin oluşturduğu birleşik çekimlerin semantik veya morfolojik işlevlerine değinmez.

Uygurca üzerine yazmış olduğu mini gramer yazısında Semih Tezcan, *bolmak* yardımcı fiilinin Uygur döneminde birleşik zamanların kurulmasında kullanıldığına kısaca değinmiş ancak bu konuda yazısında ayrıntıya girmemiştir (Tezcan 1985: 147).

Karahanlı Türkçesinin gramerini yazan Necmettin Hacıeminoğlu, *bolmak* yardımcı fiilinin isimleri yüklemleştirdiğinden bahsetmiş, ancak fiil+fiil yapılarında *bolmak* yardımcı fiiline değinmemiştir.

Ahmet Bican Ercilasun *Kutadgu Bilig Grameri: Fiil*, adlı çalışmasında *bolmak* fiiliyle yapılan çekimlere iki kipli çekim adını vermiştir. “*Mana bakımından iki kipli çekim ile bugünkü birleşik çekim arasında fark yoktur. Sadece şekil ve kullanılış bakımından bazı ayrılıklar vardır. Bunlar; yardımcı fiilin ekleşmemiş olması, emirden sonra da gelebilmesi ve görülen geçmiş zaman ile emirde şahsın asıl fiil üzerinde bulunmasıdır”* (Ercilasun 1984: 152).

Kutadgu Bilig'ten yola çıkarak Karahanlı Türkçesi döneminde *ermek* ve *bolmak* fiillerini karşılaştıran Ercilasun, arada üç farklılık gözlemlemiştir. Bunlardan birincisi, *ermek* fiilinin üzerine aldığı biçimbirim sayısının kısıtlı olmasına rağmen (-DI, -mIş, -sA), *olmak* yardımcı fiilinin neredeyse bütün işaretleyicileri alabilmesi, ikincisi, *ermek* fiilinden önce ana fiile eklenen biçimbirimlerin sadece sıfat-fiiller değil, emir işaretleyicilerinin de kullanılabilmesi, üçüncüsü ise *ermek* fiilinin sadece

şekil bakımından yapıda işlev gördüğü, buna rağmen *bolmak* fiilinin yapıya anlamı bakımından da katkı sağladığıdır (Ercilasun 1984: 151-152).

I.2.2. Türkçenin Eş Zamanlı (Synchronic) Çalışmalarında Konuya Yaklaşım

Türkçenin eş zamanlı çalışmalarında *olmak* yardımcı fiiline yaklaşımlara, 19. yy'ın sonlarında yazılmış olan bir gramer kitabıyla başlayabiliriz.

1892 yılında Şemsettin Sami tarafından yazılan, dönemin önemli gramer kitaplarından biri olan *Nev Usûl Sarf-ı Türkî*'de *olmak* yardımcı fiilli çekim yapıları işlenmiştir. Kitapta *olmak* yardımcı fiilinin, Sami'nin dikkatini çektiği görülür. Kitabında bu tarz yapılar *'Ef'âl-i i'âne (yardımcı fiiller)*' başlığında değinen Sami'nin *olmak* yardımcı fiilini bağımsız değil, birleşik çekim yapısının bir parçası olan yardımcı fiil olarak görmesi, önemli bir tespittir. Bununla ilgili şunları dile getirir: *"Birleşik kiplerin ifadesine yarayan yardımcı fiiller, iki kısma ayrılır. Birinci kısım, genel olarak fiillerin ortak kip ve zamanlarını oluşturur, ikincisi ise sadece bazı fiillerin özel kuruluşlarında rol alır. Birinci kuruluşa girenlerden biri ekeylem, diğeri olmak fiilidir. İkinci kuruluşa girenler ise etmek, olunmak, bilmek gibi fiillerden oluşur"* (Hamit 2009: 74).¹⁵

olmak yardımcı fiilli yapıları, birleşik kip olarak gören Sami, yapıların dilbilgisel anlamlarını şöyle belirler:

¹⁵ "Sıyag-1 mürekkebenin teşkiline yarayan ef'âl-i i'âne iki kısma münkasımdır. Birinci kısım alelumum fiillerin mürekkeb sîga ve zamanlarını teşkil eden, ikincisi dahi yalnız bazı fiillerin teşkilat-ı mahsûsasına yarayan fiillerdir. Birinci kısım iki fiilden ibarettir: Biri fiil-i isnâdî, diğeri "olmak" fiili; ikinci kısım da "etmek", "olunmak", "bilmek" fiillerinden ibârettir."

- Sever oldu:* Nakl-i muzâri ile'l-Mâzî (geçmişte geniş zamanın aktarımı)
- Seviyor oldu:* Nakl-i Hâli ile'l-Mâzî (geçmişte şimdiki zamanın aktarımı)
- Sevmiş oldu:* Nakl-i Mâzî ile'l-Mâzî (geçmişte geçmişin aktarımı)
- Sevecek oldu:* Nakl-i istikbâl ile'l-mâzî (geçmişte gelecek zamanın aktarımı)
- Sevmiş olur:* Nakl-i mâzî ile'l-muzâri
- Sevecek olur:* Nakl-i İstikbâl ile'l-muzâri
- Sevmiş oluyor:* Nakl-i Mâzî ile'l-Hâl
- Sevecek oluyor:* Nakl-i İstikbâl ile'l-Hâl
- Sevmiş olacak:* Nakl-i Mâzî ile'l- İstikbâl
- Sevmiş ola:* Nakl-i Mâzî
- Sevmiş olsa:* Nakl-i Mâzî
- Sevecek olsa:* Nakl-i İstikbâl
- Sevmiş olmalı:* Nakl-i Mâzî
- Sevmiş olursa:* Nakl-i Mâzî ile'l-Hâl
- Sevmiş olacaksa:* Nakl-i Mâzî ile'l-İstikbâl
- Sevmiş olursa:* Nakl-i İstikbâl ile'l-Hâl
- Sevmiş olsun:* Nakl-i Mâzî
- Sevecek ol:* Nakl-i İstikbâl (Hamit 2009: 78-89)

imek ve olmak fiilini tasnif ettikten sonra Sami şunları söyler: “ *Bu çekimlerden anlaşıldığı üzere, ortak kip ve zamanlardan ‘hikaye’ denilen zaman daima ‘idim, idik vs.’ yardımcı fiiliyle yani ekeylemin belirli geçmiş zamanıyla; ‘rivayet’ denilenler ‘imişim, imişsin’ yardımcı fiiliyle yani ek eylemin belirsiz geçmiş zamanıyla; şart kipliğinin bütün zamanları zikredilen fiilin şart kipi olan ‘isem, isek vs.’ fiiliyle, durum kipinin üç zamanı ek eylemin -ken zarf-fiilli şekli olan ‘iken’*

filiyle ve ‘aktarım’ anlamıyla söylenenler, olmak fiilinin zamanlarıyla ve belirli kiplerle birleşik bir yapı oluşturur” (Hamit 2009: 83).¹⁶ Buradan anlaşıldığına göre Sami, rivayet bildirmek için *imek* fiilini, aktarım bildirmek için ise *olmak* fiilinin tercih edildiğini söylemektedir. Ancak bu her iki fiilin bütün kullanımları için geçerli bir kural değildir.

Yukarıdaki tasnife bakılırsa Sami *olmak* yardımcı fiilli birleşik çekimleri, zaman ve görünüşü esas alarak incelemiştir. Bu çalışması, dönemi açısından oldukça değerlidir.

1921 yılında yazmış olduğu gramer kitabıyla Türkçenin gramer özelliklerini ortaya koyan Jean Deny, *olmak* yardımcı fiiline kitabında değinmiştir. Deny *olmak* yardımcı fiiliyle kurulan yapıları, ‘*Katmerli ve Birleşik Fiiller*’ (Deny 2012: 437) adı altında incelemiştir. Çalışmasında, *imek* fiilinin, fiil cümlelerindeki kullanımının, isim cümlelerinde, *olmak* yardımcı fiiliyle yapıldığını ifade etmiştir. ‘*yazmışım*’ ifadesi ‘*yazmış olanım*’ ın yerindedir. Ancak bu görüşe Ali Ulvi Elöve katılmamaktadır. Elöve’ye göre, Deny burada –*Im* işaretleyicisini geçmiş zaman kipi olarak kabul etmiştir. Bunları *yazar, yazacak* gibi sıfat-fiillerle birleşik saymaktadır. Elöve dipnotta, *imek* fiilinin bu anlamda bir geçmiş zaman olmadığına dikkat çekmiştir (Deny 2012: 437).

Deny, *olmak* fiiliyle, geniş zaman (sever olmak), öğrenilen geçmiş zaman (sevmiş olmak) ve gelecek zaman (sevecek olmak) olmak üzere üç çeşit çekim örneği vermiş, bunlara –*makta/-mekte olmak* birleşik çekimini de ilave etmiştir.

¹⁶ “Bu tasriften anlaşıldığı üzere, mürekkep sığa ve zamanlardan “hikâye” denilen zamanlar daima “idim, idik ilh.” fiil-i i’ânesiyle yani fiil-i istinadinin mâzî-i şuhûdîsiyle; “rivayet” denilenler “imişim, imişsin” fiil-i i’ânesiyle, yani fiil-i isnâdînin mâzî-i naklîsiyle; sığa-i şartiyenin bütün zamanları fiil-i mezkûrun sığa-i şartiyyesi olan “isem, isek ilh.” fiiliyle; sığa-i hâliyyenin üç zamanı fiil-i isnâdînin sığa-i haliyyesi olan iken fiiliyle ve “nakl” namıyla yad olunanlar dahi “olmak” fiilinin ezmine ve siyag-ı muhtelifesiyle terkipli olurlar.”

Deny'e göre “*Bu kipler, basit fiilin bildirdiği zaman ve kip anlamları üzerine, yükletilmiş ikinci derecedeki anlam biçimlerini ifade ettiğinden, bunları aynı fiilin farklı görünümleri ile karşılaştırmak mümkündür*” (Deny 2012: 438). Deny'nin *olmak* yardımcı fiilini ana fiille bir bütün olarak görmesi ve ana fiilin anlamına katkı sağladığından bahsetmesi önemli bir tespittir.

Deny bunlara ek olarak, *olmak* fiili yerine *bulunmak* fiilinin de kullanılabileceğini belirtmiştir.

Elöve, Deny'nin örneklerinden yola çıkarak *olmak* yardımcı fiilinden oluşan bir birleşik çekim yapısını şöyle yorumlamıştır:

“*Unutmuş olacak gibi oluşumlarda yardımcı fiil görevini yapan olacak fiili, yalnız biçimce bir gelecek zaman kipi olup hakikatte 'belkilik' anlamı verir ve bu, birleşik fiilin bildirdiği zaman geçmiş zamandır ki bu da unutmuş fiilinden çıkar.*

Unutmuş olacak: Unuttu belki” (Deny 2012: 439).

Yukarıdaki tespit, yerinde bir tespittir. Ancak altta verilen karşılaştırma doğru değildir. *unuttu belki* geçmişe yönelik bir bildirim sunarken, *unutmuş olacak* yapısının *unutmuş olmalı* gibi bir anlamı vardır ve geleceğe yönelik bir ifadedir. Tabii burada bağlamın bize sundukları da önemlidir.

olmak fiiliyle yapılan birleşik çekimleri perifrastik yapılar olarak adlandıran ilk araştırmacı olan Mihaylov, 1954¹⁷ ve 1965¹⁸,te yayımlamış olduğu kitaplarda, bu konuya oldukça geniş yer ayırmıştır.

Mihaylov kitabında öncelikle konuya daha önce değinen araştırmacılara yer vermiştir. Mihaylov, *olmak* yardımcı fiiline ilk dikkat çeken kişinin Hieronymi

¹⁷ Mihaylov, M. S. (1954), *Perifrastiçeskie Formı y Kategoriya Vıda v Turetskom Glagola*, Moskva.

¹⁸ Mihaylov, M. S. (1965), *Perifrastiçeskie Formı Turetskogo Glagola, İssledovaniya Po Grammatike Turetskogo Yazıka*, Moskva.

Megiser (1612)¹⁹ olduğunu belirtmiştir. Bu konuda Agop Dilaçar'ın yazmış olduğu makale, ufuk açıcudur. Dilaçar yazısında Megiser'nin yaptığı çalışmanın, Türkiye Türkçesinin ilk gramer kitabı olduğunu dile getirir. Megiser'in yapmış olduğu gramer çalışmasını, makalesinde özetler. Makale, Megiser'in *olmak* yardımcı fiiliyle kurulan birleşik çekimlerinin açıklanmasını zor, hatta imkansız yapılar olarak gördüğünü belirtir. Megiser'in kitabında birleşik çekimlerle ilgili şu örneklere yer verilmiştir: *sevecek olmak, sevdirmek, sevilmek, sevivermek* vs. (Dilaçar 1970: 205). Görülüyor ki Megiser *olmak* yardımcı fiilinin varlığını tespit etmiş ancak diğer fiil yapılarıyla karıştırmış ve işlevlerine de değinmemiştir.

Mihaylov, *olmak* yardımcı fiilli yapıların, Türkiye'de ilk defa Ahmet Cevat Emre (1926) 'nin gramer kitabında yer aldığını söyler. Kitapta '*ef'al-i mürekkebe (ortak yardımcılar)*' başlığı altında zaman kategorisi içerisinde incelenenler arasında *-miş ol-, AcAk ol-, Ar- ol-* yapıları vardır (Mihaylov 1965: 17). Ancak, Ahmet Cevat'tan önce Şemsettin Sami'nin *Nev Usûl Sarf-ı Türkî (1892)* adlı gramer kitabında bu yapıları işlediği yukarıda belirtilmiştir.

Mihaylov, çalışmasının daha sonra yapılacak olan çalışmalara kaynak teşkil etmesini temenni ettikten sonra bu yapıların, bir hareketin, zamanın veya kiplik anlamın analitik düzlemde bir gelişimi belirlediğini ifade etmektedir. Yani bu yapılar, hareketin başlangıcı, süreci, bitişi, sonucunu gösterir, çeşitli zaman ayrıntılarını (şimdiki, gelecek vs.) sunar ve kiplik anlamlar verir (Mihaylov 1965: 7).

Mihaylov, 1965'te yazdığı çalışma için Türkiye'ye gelmiş, bu yapıların sadece yazı dilinde stilistik olmadığını, günlük konuşma dilinde de sıklıkla kullanıldığını gözlemlemiştir.

¹⁹ Megiseri, Hieronymi (1612), Institutiones Language Turcicae, Libri Quator, Leipzig. (Megiser'nin yazmış olduğu bu kitaba ulaşamadık.)

Kitapta iki yüz elliye yakın perifrastik biçim gösterilmiştir. Ancak bunların bir kısmı *olmak* fiiliyle yapılmamıştır (*-DIĞI var, -mAk lazım gel-, -mAdI değil, -mAzlktAn gel- vs.*). *olmak* yardımcı fiili dışında kurulan yapıların, perifrastik terimine uygun yapılar olup olmadığı başka bir çalışmada irdelenebilir.

Yazar, *olmak* fiilinin olumsuzunun *değil* ile ifade edildiğini belirtmektedir. Ancak bu doğru değildir. Çünkü *olmak* fiili üzerine *-mA* olumsuzluk biçimbirimini alır ve *değil* genellikle *imek* yardımcı fiilinin olumsuzu için kullanılır.

(5a) *yapmıştım/*yapmış imedim/yapmış değildim/yapmış olmadım*

Mihaylov çalışmasında (1965), *olmak* yardımcı fiiliyle yapılmış bazı yapıların işlevlerini şöyle tespit etmiştir:

-mAktA ol-: hareketin devamlılığını verir.

-yor ol-: şimdiki zamanın ayrıntısını verir.

-Ar ol-/mAz ol-: hareketin başlamışlığını ve bitmişliğini bildirir.

-mIş ol-: geçmiş zamana dair ayrıntı gösterir. Hareketin sonuçlandığını bildirir.

**-dlk ol-*: hareketin süre bazında kısalığını bildirir.

-(y)An ol-: öznesi olmayan tümcelerde kesinlik bildirir.

-AcAk ol-/AsI ol-, -mAk üzere ol-: niyet kipliği bildirir (Mihaylov 1965:12).

Kononov, 1958 yılındaki çalışmasında *olmak* yardımcı fiiliyle kurulan yapıları perifrastik olarak adlandırmış, *olmak* fiiliyle kurulan yapıların kılınış ve kiplik özellikleri üzerinde durmuştur. Çalışmada dikkat çeken unsurlardan birisi, yazarın, ana fiilin üzerine gelen işaretleyicilere sıfat-fiil dememiş olması, bunları haber kipinin basit şekillerinin temeli olarak adlandırmasıdır. Yapıdaki ikinci kısım ise yapıya kılınış nüansları katan bölüm olduğunu dile getirmiştir. “*İlk kısım: haber*

kipinin basit şekillerinin temeli, ...fiil temelinin işaret ettiği hareketin veya halin çatı ve zamanını ifade eder. İkinci kısım: cümlelerin genel anlamına uygun bir şekilde olan olmak, bulunmak fiilleri, ilk kısmın (leksik ve gramatikal) anlamına, onun zaman şekline göre, başlama, sona erme, tahmin, devam, netice ve gaye gibi kılınış nüanslarını verir” (Kononov etüt: 212). Bu açıklamalardan anlaşılacağı üzere Kononov, kiplik ve kılınışı ayırmamıştır. Kılınış olarak bahsettiği yapıların çoğu, çekimde ortaya çıkan görünüş kategorisiyle ilgili yapılardır. Yine de *olmak* yardımcı fiilinin farkına varması ve işlevlerini açıklamaya çalışması dikkate değerdir. Çalışmasında *olmak* yardımcı fiilinin işlevlerinden bahsederken bu konu için, önemli fakat hiç işlenmemiş konu dipnotunu düşmüştür (Kononov etüt: 121).

Kononov bu konuda M.C. Mihaylov’un ‘*Türk Dillerinde Perifrastik Şekiller*’ adlı eserinden yararlanmış ve bazı örnekleri oradan almıştır. Mihaylov da Kononov’un gramerindeki bilgileri, kitabının 1965 yılındaki baskısında gözden geçirip değerlendirmiştir.

Kononov, *Çağdaş Türk Edebi Dilinin Grameri*²⁰ adlı çalışmasında da *olmak* yardımcı fiiline değinmiş ve işlevlerine dair örnekler sunmuştur. İşlevlerden bahsederken geçmişte şimdi, gelecekte şimdi, gelecekte olmuş gibi başlıkları kullanmış ve bu yapıları açıklamaya çalışmıştır (Mihaylov 1965: 16).

Muharrem Ergin, *olmak* yardımcı fiiline iki eserinde değinmektedir. Bunlardan birisi Tarihî Türkiye Türkçesi dönemine ait olan Dede Korkut kitabıdır. Dede Korkut incelemesinde *olmak* fiilinin dikkat çeken bir kullanımının olduğunu görmüştür. “İsimlerle kullanılışı bugünkünden farksız olan bu fiil, eserde işlek ve oynak bir şekilde kullanılmış, partisip şekillerinden başka fiillere de getirilerek adeta

²⁰ Kononov, A. H. (1956), *Grammatika Sovremennogo Turetskogo Literaturnogo Yazıkı*, Moskva.

yepyeni, bilinen kiplerden apayrı kipler meydana getirmiştir” (Ergin 2009: 473). Ergin’in tespit ettiği şekillerden bazıları şöyledir: *gitti ola, bulunmaz mı olur, sorar olsam* vs. Ergin, *olmak* yardımcı fiilinin ortaçlar üzerine gelebildiğini ifade eder. Ancak Ergin’in partisip eki almış olduğunu düşündüğü yapılar cümlenin yüklemleştiricisidir. Ana fiil üzerine getirilen eklerin çoğunun aslında partisip eki olmadığı *olmak yardımcı fiilinin önünde bulunan işaretleyicilere dair* (bkz. s.94) bölümünde tartışılmıştır.

Buna ek olarak ‘*Türk Dil Bilgisi*’ adlı eserinde *imek* fiiline değinirken *olmak* fiilinin de benzer görevlerde kullanıldığını belirtmiştir. “*Bütün isim ve fiil şekillerinin sonuna gelerek onlardan birleşik fiiller yaptığı için ana yardımcı fiil, isimleri fiilleştirdiği için de isim fiili dediğimiz i- fiilinin tek başına kök olarak kesin ve belirli bir manası yoktur....Yalnız yanına geldiği isim veya fiil şekli ile birlikte açık bir mana kazanır, belirli bir vazife görür. Bu durumdaki mana ve vazifelerinden anlaşılıyor ki i- fiilinin ol- fiiline çok yakın bir manası vardır*” (Ergin 2006:314).

Haydar Ediskun, gramer kitabında *olmak* yardımcı fiiline değinmiş, *olmak* fiilinin cümleye bazı görünüşsel anlamlar kattığını dile getirmiştir. “*Ol- yardımcı fiili, temel fiil diyebileceğimiz belirli ortaçlara ‘zaman’ anlamıyla birlikte başlama, bitirme, davranma gibi görünüşler kazandırır*” (Ediskun 1985: 239-243).

Tahit Nejat Gencan *Dilbilgisi* (1979) kitabında, *olmak* yardımcı fiilli birleşik çekimlere değinmiş, bu yapıların bazı kiplik özellikleri üzerinde durmuştur. Bu yapıları *karmaşık eylemler* olarak adlandırmıştır (Gencan 1979: 325). Gencan’ın tespit ettiği yapılar şöyledir:

-Ar ol-DU: -meye başlamak, meye kalkmak

-mAz ol-sUn: ilenme

-*mİş ol-Ur*: geleceğe yöneliklik

-*mİş ol-AcAk*: olasılık (Gencan 1979: 324-325)

Gencan *olmak* yardımcı fiilli birleşik yapılarla ilgili, son olarak bu yapılarda çatının birinci eylemin durumuna bağlı olduğunu, yardımcı fiilin çatıyı etkilemediğini eklemiştir. *bulunmak* ve *düşmek* fiillerinin de *olmak* fiilinin yerine kullanıldığını söylemiştir.

Tahsin Banguoğlu *Türkçenin Grameri* adlı eserinde *olmak* fiilinin oluş bildirdiğini ve birleşik çekim yapılarında kullanıldığında eylemlerin zamanı ve tarzıyla ilgili özellikler taşıdığını belirtir (2011: 482). Bu fiil yapılarını, karmaşık fiiller olarak adlandıran Banguoğlu, böylece fiil tabanı kadrosunun daha da zenginleştirildiğini ifade eder. Sıfat-fiillerin bildirdiği zamanlara göre anlatım kazandıklarını söyler. Karmaşık fiilleri kitabında dört gruba ayırır:

1. *Öncelik fiilleri*: Geçmiş zamanda oluş bildirir.

2. *Başlama Fiilleri*: Geçmişte, gelecekte, şimdiki zamanda başlayabilir.

3. *Niyet Fiilleri*: Gelecek zamanda gerçekleşir.

4. *Çekimsiz Fiil Şekilleri*: Mastar ekleriyle yapırlar (Banguoğlu 2011: 482-488).

Banguoğlu'nun tasnifi, oldukça karmaşıktır. Bazı yapıların kiplik özellikleri ele alınarak, bazılarının ise zaman, ölçüt alınarak sınıflanmış olması, farklı kategorilerin bir arada verilmesine sebep olmuştur.

Zeynep Korkmaz *olmak* yardımcı fiiliyle kurulan yapıları, '*Bir Yanı Sıfat-fiil Bir Yanı Yardımcı Fiil Olan Birleşik Fiiller*' başlığı altında değerlendirmiştir. *olmak* yardımcı fiilinin cümleye kattığı anlamları şu şekilde değerlendirmiştir: "*Bu gruptakiler, fiil, kök ve gövdelerinden kurulan farklı zaman kalıbı içindeki*

sıfat-fiillerin, ol- yardımcı fiili ile birleşmesinden oluşmuştur. Bazı gramerlerimizde ' karmaşık fiiller' (mudil fiiller, verbe complexe) diye adlandırılan bu türlü bileşiklerde, yine esas anlam birleşik fiildedir. Yalnız birleşik fiildeki oluşun zaman ve tarzı ile ilgili bir özellik göze çarpar. Yapılarındaki bu zaman ve tarz dolayısıyla, karmaşık fiiller aynı zamanda fiilin kılınış (Aksionsart, Manner of Action s.476) kategorisi içinde de yer alırlar” (Korkmaz 2007: 801).

Yukarıdaki açıklamada *olmak* yardımcı fiilinin yapıya, kılınışsal özellik kattığı bilgisi verilmiştir. *olmak* yardımcı fiili gramerleşme evresini tam tamamlamamış ve anlamını kaybetmemiştir. *olmak* yardımcı fiili, eylemin kılınışını değiştirmekle beraber, önermenin kiplik anlamlarını işaretler. Kılınış fiilin kendi iç yapısında sahip olduğu sözlüksel anlamken, kiplik birleşik çekimde ortaya çıkan bir kategoridir.

Zeynep Korkmaz, karmaşık fiilleri kendi içinde üç gruba ayırmıştır:

1. *Öncelik Fiilleri* (-mİş ol-)
2. *Alışkanlık Fiilleri* (-Ir ol-, -mAz ol-)
3. *Niyet Fiilleri* (-AcAk ol-, -IcI ol-, -AsI ol-, -(I)msAr ol-)

Zeynep Korkmaz da tıpkı Tahsin Banguoğlu gibi tasnifini kiplik özelliklere göre yapmıştır.

Mihaylov'un çalışmalarından yola çıkarak *olmak* yardımcı fiilinin görünüş ve zaman konusunda ne tür bilgiler verdiğini makalesinde irdeleyen Gerjan van Schaaiik (2001), üç yapıya değinmiştir (-yor ol-, -AcAk ol-, Ar/-mAz ol-).

Schaaik, *olmak* yardımcı fiilli birleşik çekimlerin zaman, görünüş, kip gibi üç kategoriye de içerebildiği gibi bazı kombinelerden oluşabileceğini dile getirmiştir (zaman-görünüş, zaman-kip vs.) (Schaaik 2001: 65).

Schaaik çalışmasında, yapıların kullanım sıklığına dair sayısal verilerden de yararlanmıştır. Bu tür yapıları, imkansız olanlardan sık kullanılanlarına doğru rakamlarla derecelendirmiştir (Schaaik 2001: 64).

Schaaik'ın çalışmasının en dikkat çeken özelliği, *olmak* yardımcı fiiliyle yapılan her yapıda *olmak*'ı yardımcı fiil olarak düşünmemesidir.

(6a) *Beyin kanaması geçiriyor olabileceğimi düşündüm.*

(6b) *Banklarda bazen bir iki kişi oturuyor olurdu.*

(6a)'da, *-yor* ve *-AcAk* işaretleyicilerinin bir arada kullanımı uygun düşünüldüğü için *olmak* fiili, yardımcı fiil olarak görülmüştür. (6b)'de geçen *-yor* ve *-DI* işaretleyicileri yazara göre *olmak* fiiliyle bir araya gelemeyecek işaretleyicilerdir (**geliyor oldum*). Yazar, yapıdaki *-Ur* işaretleyicisini, nötr bir tekrar/alışkanlık bildiren işaretleyici olarak görür. Bu yüzden ikinci örnekteki *olmak* fiilini yardımcı eylem olarak kabul etmez. (6b) örneğinde *olmak* bağımsız bir fiil olarak düşünülmüş *oturmak* fiilinin tamamlayıcısı olarak görülmüştür (Schaaik 2001: 76).

Aslı Göksel-Celia Kerlake 2005 yılında yayımlanmış oldukları gramer kitabında *olmak* yardımcı fiilli birleşik çekim yapılarına yer vermişler, bu yapıları bir form (biçim) olarak görmüşler ve işlevlerini sıralamışlardır. Bu yapıları *compound verb* 'birleşik fiil' olarak adlandırmışlar ve bu iki yapının işlevlerini şöyle belirlemişlerdir: "Birleşik fiil yapıları, bir bağımsız sözlüksel fiil ve onu takip eden *ol-* ya da bulun-yardımcı fiillerinden oluşur. Birleşik fiil yapıları tek bir fiil bütünlüğü içinde iki ayrı

fiil gövdesine sahiptir. Bunlar ayrı ayrı zaman, görünüş veya kiplik işaretleyebilirler. Ana fiil göreceli zamanlar ve görünüş işlevlerini sağlar” (Göksel 2005: 316).²¹

Çalışmada *ana fiile getirilen işaretleyiciler + olmak* fiilinin oluşturduğu kombinasyonlar sıralanmış ve işlevlerinden kısaca bahsedilmiştir. Bu çalışma, *olmak* yardımcı fiilini birleşik fiil çekimi olarak görmesi ve işlevlerinden bahsetmesi açısından oldukça önemlidir.

Göksel’in yukarıdaki gramer kitabı haricinde *olmak* yardımcı fiilinin morfolojik ve semantik özelliklerinden bahsettiği bilimsel bir yazısı da mevcuttur (2001). Bu çalışmasında ise *olmak* yardımcı fiilinin bazı durumlarda morfolojik yapının bir gerekliliği olduğuna ve sözdizimindeki işlevlerine değinmiştir.

²¹ “Compound verb forms consisting of a lexical verb followed by the auxiliary *ol-*(or *bulun-*, see 13.3.1.2) provide within a single verbal complex two verb stems which are separately (and nearly always differently) marked for tense, aspect and/or modality. The lexical verb is marked for relative tense or for aspect..”

I.3. BİR BİRLEŞİK ÇEKİM YAPISI OLARAK *olmak* YARDIMCI FİİLİ

Türkçenin tarihsel devirlerinden bu yana tanıklanabilen kullanımlardan biri olan *olmak* yardımcı fiili, hem bağımsız bir biçim olarak, hem isimleri yüklemleştirerek, hem de bir fiile farklı biçimbirimlerle bağlanıp çekim öbeği oluşturarak günümüze kadar kullanılagelmiştir.

Türkçe eklemeli bir dil olarak, sözcüklerin çekimlenmesinde ekleri kullanır. Türkçede dilbilgisel anlamın karşılanmasında büyük yer tutan eklerin yanı sıra, İngilizcedeki *will have been drunk, would have been gone* gibi, biri bağımsız diğeri ona biçimce olmasa da, anlam ve sözdizimsel açıdan bağlı olan birimlerden oluşan çekim öbekleri (analitik yapılar) az da olsa yer tutar. Türkçenin tarihî devirlerinden günümüze, pek çoğu gramerleşmeye uğramış, kimi ekleşmiş, kimi sıfır biçimbirim (\emptyset) haline gelmiş, kimi ise biçimce korunsada anlam kaybına uğramış bu yapılar rastlanılır. Bu başlıkta, girişte de bahsedildiği gibi ‘*Neredeyse çoğu dilbilgisel işlevlerini eklerle yapan bir dil olan Türkçenin, neden bu yapılara ihtiyaç duyduğu*’, veya ‘*olmak yardımcı fiiliyle kurulan fiil çekim öbeğinin oluşmasını sağlayan ölçütlerin neler olduğu*’ üzerinde durulmuştur.

Bu bölümde, *olmak* yardımcı fiilinin hangi durumlarda çekim öbeği oluşturduğu, hangi durumlarda yardımcı fiil olarak kabul edilmesi gerektiğiyle ilgili ilkeler ortaya konulmuştur. *olmak* yardımcı fiilinin, çekim öbeği olmasını sağlayan ölçütlerin neler olduğu, semantik, sözdizimsel ve morfolojik işlevleri verilerek açıklanmaya çalışılmıştır. Burada dolaylı olarak bağımsız bir sözlükbirimin nasıl dilbilgisel bir yapı haline geldiğinin de ilkeleri ortaya konulmaya çalışılmıştır. *olmak*

yardımcı fiilin zaman, görünüş ve kip işaretleyicileriyle birlikte kullanımında ne tür işlevlere sahip olduğu belirlenmeye çalışılmıştır.

I.3.1. *olmak* Yardımcı Fiilinin İşlevleri

Bağımsız bir biçimbirim olarak kullanılan *olmak* fiilinin, fiil çekim sisteminde görevli bir birim olarak kullanımı tarihî dönemlerden bu yana görülmektedir. Bu konuda Göksel'in *olmak* yardımcı fiilinin işlevlerini özetleyen şu sözleriyle konuya giriş yapabiliriz: “ *Bir yardımcı fiil olarak ol- ana cümlede semantik ve sözdizimsel işlevlere sahiptir. Bir de morfolojik bir gereklilik olarak kullanılır*” (Göksel 2001: 159).²²

I.3.1.1. *olmak* Yardımcı Fiilinin Semantik İşlevleri

olmak yardımcı fiilinin semantik işlevlerine başlamadan önce onun Tarihî ve Modern Türkiye Türkçesindeki var olan anlamlarına değinmek gerekir.

I.3.1.1.1. Tarihî Dönemlerde *olmak* Fiilinin Anlamları

Türk dilinin tarihî dönemlerinde *bolmak* fiilinin sahip olduğu anlamlar Clauson'un sözlüğünde şu şekilde sıralanmıştır: “*bol-*, aslında ‘başlamak (bir şey)’, bir durumun değişmesi anlamına gelir, *er-* ise aksine ‘*olmak* (bir şey)’ onun karşıtıdır. Erken dönemlerde, *bol-* ayırıcı özelliğini kaybetmiş ve ‘*olmak*’a doğru bir anlam geçişi olmuştur. Ayrıca *er-* fiilinin zamanları kullanılmamaya başlamış, onun yerini *bol-* fiilinin zamanları almıştır” (Clauson 1972: 331).²³ Clauson, burada

²² “*ol-* functions as an auxiliary verb which has semantic and syntactic properties in main clauses. That it is also morphologically required.”

²³ “*bol-*, originally ‘to become(something)’, implying a change of state, in contrast to *er-* ‘to be(something)’ with the contrary implication. From a fairly early date, however, *bol-* began to lose its distinctive character and verge, at any rate sometimes, toward ‘to be’, and when some tenses of *er-* became obsolete they were usually replaced by tenses of *bol-*.”

bolmak yardımcı fiilinin zamanla *ermek* fiilinin yerini aldığından bahseder. Ancak böyle bir durum söz konusu değildir. Çünkü iki fiil de farklı dilbilgisel anlamları ifade etmek için kullanılmıştır ve bir arada yaşamaya devam etmişlerdir. *bolmak* fiilinin tarihî dönemlerdeki *bir şeye başlamak* anlamı, Çağdaş Türkiye Türkçesinde de korunmuştur. *bolmak* fiili bu anlamını yardımcı fiil olduktan sonra da kaybetmemiş, birleşik çekim yapılarında hal değişimi, bir durumdan başka bir duruma geçiş gibi anlamları, oluşturmuş olduğu birleşik yapılara kazandırmıştır.

I.3.1.1.2. Modern Türkiye Türkçesinde *olmak* Fiilinin Anlamları

Modern Türkiye Türkçesinde *olmak* fiilinin bağlama göre kazandığı anlamlar: *meydana gelmek, varlık kazanmak, vuku bulmak, gerçekleşmek, yapılmak, bir görev, san, veya nitelik kazanmak; bir şeyi elde etmek, edinmek; bir durumdan başka bir duruma geçmek; herhangi bir durumda bulunmak; uygun düşmek, yerinde görülmek; yetişmek, olgunlaşmak; hazırlanmak, hazır duruma gelmek; bulunmak; geçmek, tamamlanmak; sürdürmek, yürütmek; bir kuruluşla, örgütle ilgili bulunmak, mensup olmak; yaklaşmak, gelip çatmak; bir şey, birinin mülkiyetine geçmektir (Türkçe Sözlük 2011:1798).*

Türkçe Sözlük'te *olmak* başlığı altında verilen 24. madde, *olmak* fiilinin Türkçede yardımcı fiil olarak kullanımından bahseder: “24. (yar) Sıfat-fiil eki almış kelimelerle birlikte başlama, bitirme vb. bildiren fiilleri oluşturur: Artık bize gelmez oldu. Bu işi yapmış olacak.” (Türkçe Sözlük 2011: 1798).

olmak fiilinin bağımsız bir biçimbirim olarak sahip olduğu bu anlamlar onun yardımcı fiil olarak kullanıldığı alanlarda da gözlemlenmiştir. *olmak* yardımcı fiili, kılımsız özelliği olarak *başlama* ve *süreklilik* bildiren bir fiildir. Johanson'un ifadeleriyle *olmak* fiili, eylemin ilgili sınırlarının aşıldığı, süreç halinde bulunduğunu

ya da eylemin dinamik evresinden durağan evresine geçtiğini bildirir (Aslan-Demir 2012: 15).

Daha sonraki görünüş bölümünde (*bkz. s.67*) bahsedileceği gibi, *olmak* yardımcı fiili ile yapılan birleşik çekimler, eylemlerin bitiş veya başlangıç sınırını göstererek yeni bir safhaya geçildiğine işaret eder. *olmak* fiilinin kılınış özelliği olarak başlama bildiren bir fiil olması, hal değişimlerini göstermek için uygun bir yapı olarak kullanılmasını sağlamıştır. Örneğin, *gelmez oldu* gibi bir ifade, artık gelinmemeye başlandığını yani bir halden başka bir hale geçişin yaşandığını anlatır. *Gitmiş olacağım* gibi bir ifadede ise eylemin gelecekte gerçekleşeceğini, eylemin gelecekteki bir noktadan (referans noktası) bitmiş bir şekilde sunulduğu, yani durum değişikliğinin gelecekte bir noktada yaşanacağını bildirir.

Türkçenin pek çok lehçesinde *bolmak/olmak* fiili, yardımcı fiil olarak kullanılır. Hatta tasvirî fiiller gibi bir söz öbeği oluşturarak ana fiili kılınış yönünden etkilediği ve yeni anlamlar kattığı da görülür.

(7a) ***Okıgan bol-*** ‘okumuş gibi ol-’²⁴

(7b) ***Tıñdap al-*** ‘kendisi için dinle-’ (Mayemerova 2004: 2055)

Yukarıdaki örnekte (7a) artık *bolmak* fiili, Kazak Türkçesinde ana fiille (7b)’deki gibi semantik olarak kaynaşmış ve anlam bütünlüğü meydana gelmiştir.

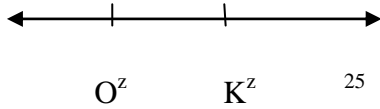
olmak yardımcı fiilinin tek başına bir anlamdan ziyade ana fiille birlikte zaman, kip, görünüş işaretleyicileriyle bütün olarak yeni bir dilbilgisel anlama sahip olduğunu belirtmiştik. Bu yüzden *olmak* yardımcı fiilinin morfo-semantik işlevlerine değinmek gerekir.

²⁴ Burada Mayemerova’nın *bol-* yardımcı fiilini, *al-* tasvirî fiili gibi görmesi yanlıştır. Çünkü *bol-* yardımcı fiili burada kalıplaşmış bir yapı oluşturmuştur.

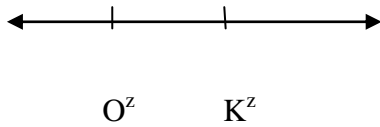
I.3.1.2. *olmak* Yardımcı Fiilinin Morfo-Semantik İşlevleri

olmak yardımcı fiili kendi üzerine zaman, kip, görünüş işaretleyicilerinden birini alarak birleşik çekim olarak farklı dilbilgisel anlamlar yaratır. Ayrıca tam gramerleşme evresini tamamlamadığı için kendi kılınış özelliğini ana fiile aktarır.

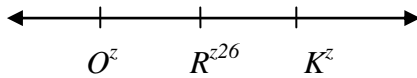
(8a) *Taşınırken önemli eşyaları bir kutuya **koymuş**.*

(8b) *Taşınırken önemli eşyaları bir kenara **koydu**.*

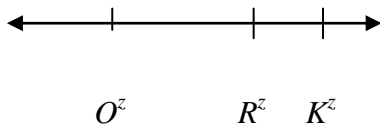

(8c) *Sinemaya en son altı ay önce **gitmiştim**.*

(8d) **Sinemaya en son altı ay önce **gitmiş oldum**.*

(8e) *Buraya gelmekle ne iyi ettiniz, en sonunda sizi **görmüş oldum**.*

(8f) **Buraya gelmekle ne iyi ettiniz, en sonunda sizi **görmüştüm**.*

Yukarıdaki örneklerde, aynı işaretleyicileri (*-miş* ve *-DI*) almış basit ve birleşik çekim yapıları bulunmasına rağmen, hepsi birbirlerinden dilbilgisel anlam açısından farklıdır. (8a) ‘*koymuş*’ ve (8b) ‘*koydu*’ çekimli eylemleri, zaman çizgisinde konuşma anından önceki bir olayı ifade etseler de, kipsellik açısından

²⁵ O^z: Olay Zamanı

K^z: Konuşma Zamanı

²⁶ R^z: Referans Zamanı (bu terimler için bkz. s. 60-61-62)

bağlama göre (8a) duyusal bir çıkarım, (8b) ise kesinlik ifade eder. Burada önemli olan konuşurun bu bilgiyi duyusal olarak bir çıkarımda bulunduğu mu, yoksa tanık mı olduğunun bilinmesidir. Birleşik çekimli yapılar (8c) ‘*gitmiştim*’, (8d) ‘*gitmiş oldum*’, (8e) ‘*görmüş oldum*’ ve (8f) ‘*görmüştüm*’, basit çekimlerde kullanılan işaretleyicilerin, aynı çekim veya çekim öbeğinin içinde bir arada kullanılmasıyla oluşturulmuştur. (8c)’de *gitme* eylemi zaman düzleminde uzak geçmişte kalmış bir olaya göndermede bulunur. Burada geçmişte atıfta bulunulan bir başka zaman noktasına yani referans zaman noktasına dikkat çekilir. Burada *-miş* işaretleyicisi, (8c)’de uzak geçmişini ifade eden bir biçimbirimdir. (8c)’de eylemin uzak geçmişte olduğuna dair cümlede başka birimler de bilgi verir. ‘*altı ay önce*’ bilgisi, eylemin konuşma zamanından uzun zaman önce gerçekleştiği yönündeki bilgiyi destekler. (8d)’de kullanılan leksik birimler, (8c)’dekilerle aynı olmasına rağmen, bu kullanım gramatikal değildir. Çünkü *olmak* yardımcı fiili, uzak zaman diliminde yaşanmış olayları anlatırken tercih edilmez. (8e)’de ise geçmişte yaşanmış ancak konuşma anına göre (8c)’dekinden görece yakın zaman diliminde gerçekleşmiş bir olay söz konusudur. *olmak* yardımcı fiiliyle yapılan birleşik zaman çekimleri, uzak geçmişten çok yakın geçmişe referansta bulunur. ‘*böylece, bu sebeple*’ gibi anlamlara gelen (8e), bir durumun sonucunu bildirir. Bu özelliğiyle görünüş kategorisine yaklaşır. Ayrıca konuşur, geçmiş zaman dilimlerine gönderme yaparak var olan olayın durum değişikliğine uğradığını ifade eder. Konuşur, geçmişte söz konusu kişileri görmediğini ancak konuşma anında görmeye başladığını, yani hal değişikliği yaşandığını ifade eder. Halbuki konuşur, (8c)’de sinemaya en son ne zaman gittiğini ifade eder. Herhangi bir durum değişikliğinin bilgisini bağlam bize sunmaz. (8f) ise (8e) ile aynı leksik birimlerin kullanılmasıyla kurulmuş bir cümle olmasına rağmen

gramatikal değildir. Çünkü bu tarz kullanımlarda *imek* fiili yerine, *olmak* yardımcı fiili tercih edilir. Tıpkı (8d)'de olduğu gibi. Bu durum *imek* fiiliyle, *olmak* yardımcı fiilinin farklı dilbilgisel anlamlar yarattığını gösterir. *olmak* fiilinin, *imek* fiili dışında farklı kiplik anlamlar yarattığını ve farklı görünüş-zaman ilişkilerini ifade ettiğini görmekteyiz. Yukarıdaki örneklerde *olmak* fiili kendi kılınış özelliğini çekim öbeğine katmasına rağmen, *imek* fiili sadece morfolojik yapının bir gerekliliği olarak kullanılmıştır.

olmak yardımcı fiili bazen morfolojik olarak semantik yapıları karşılamak üzere yan yana gelmesi mümkün olmayan yapıların bir araya gelmesini sağlar ve farklı bir dilbilgisel anlam yaratır. Böylece Türkçede dilbilgisel anlamları karşılayan daha fazla işaretleyici ortaya çıkıp, gerçek dünyadaki olayların ve durumların anlamsal olarak karşılanmasını sağlar.

(9a) *Yarın bu saatlerde İstanbul'a gidiyor olacağım.*

(9b) **Yarın bu saatlerde İstanbul'a gidiyor-i-y-acağım.*

Türkçede morfolojik olarak *-yor* ve *-AcAk* işaretleyicileri, bir araya gelememektedir. Anlatılmak istenen, konuşma anından sonrasında meydana gelecek bir eylemin sürecidir. Bunun için (9b)'de *imek* fiili kullanılamamaktadır. Görüldüğü gibi *imek* fiilinin bile yetersiz kaldığı durumlarda *olmak* yardımcı fiili kullanılmaktadır. Aynı durum geçmiş zaman işaretleyicileri için geçerli değildir. Morfolojik yapı onların bir arada kullanılmasına izin vermektedir. *imek* fiilinin *-yor* ve *-AcAk* işaretleyicilerini üzerine alamamasının bir sebebi, *-AcAk* ve *-yor* işaretleyicilerinin Tarihî Türkiye Türkçesinin geç dönemlerinde oluşmaya başlaması ve *imek* fiilinin bu dönemde ekleşmesiyle sonradan oluşan bu yapıları üzerine alamaması olabilir.

Aşağıdaki örneklerde, *-mİş* ve *-DI* işaretleyicisinin aynı birleşik çekim yapısında bir araya geldiği görülmektedir. Her iki işaretleyicinin de, geçmiş zamanı ifade edebilmesi onların ortak noktasıdır.

(10a) *Geçen yıl İngiltere'ye gittim. Böylece çok merak ettiğim saat kulesini de görmüş oldum.*

(10b) *Geçen yıl İngiltere'ye gittim. Böylece çok merak ettiğim saat kulesini de görmüştüm.*

Geçmiş zamanı işaretleyen *-DI* ve *-mİş* işaretleyicileri, hem *imek* hem de *olmak* yardımcı fiiliyle birlikte kullanılabilirlerken, ikisi de şimdiki zamanı ifade eden *-yor* ve *-mAktA* işaretleyicileri ne *imek* ne de *olmak* yardımcı fiiliyle bir arada kullanılabilirler. Aynı zaman aralığını ifade eden biçimlerden *-yor* ve *-mAktA*, şimdiki zamanda meydana gelen olaylara yoğun veya düşük odaklı bakmaları açısından birbirlerinden ayrılırlar. Odaksılık, eylemin konuşma anına yönelik yoğunluğuyla ilgili bir terimdir (Aydemir 2010:18). Yoğunluk ise olayın konuşma anına yakın olup olmamasıyla ilgilidir. Bu açıdan *-mAktA*, daha yoğun odaklı bir işaretleyiciyken, *-yor*, daha düşük odaklıdır. *-mAktA* konuşma anına daha yakın olay ve durumları ifade ederken, *-yor*, sadece konuşma anına yakın olay ve durumları değil, konuşma anından uzak, genele yayılan olay ve durumları da ifade etmek için kullanıldığından daha düşük odaklıdır. Ancak konuşma anına göre geçmişteki bir noktadan bahseden, yani eylemin geçmişte yapıldığını gösteren *-DI* ve *-mİş* işaretleyicileri, kipsellik açısından birbirlerinden ayrılırlar. *-DI*, eylemin kesinliğini gerçek zaman düzleminde gerçekleştiğini bildirirken, *-mİş* eylemin sahip olduğu bilginin dolaylı olarak edinildiğini veya duyusal olarak çıkarımda bulunulduğunu, çok uzak geçmişte yaşandığını ve olayın bitmişliğini vurgulamak için kullanılır. Bu

açıdan bakarsak, yukarıdaki soruna bir çözüm getirebiliriz. Kanımca şimdiki zaman ve görünüş işaretleyicileri olan *-yor* ve *-mAktA*, birbirinden farklı işlevleri (örn. görünüş ve kiplik açıdan farklı değiller) yerine getirmediikleri için, morfolojik yapı onların bir arada kullanılmasına izin vermezken, her ikisi de geçmişini ifade etmelerine rağmen aralarında kipsellik açısından farklılık bulunan *-mİş* ve *-DI*'da ise, morfolojik yapı onların aynı çekim öbeğinde kullanılmalara izin vermektedir. Kısacası *-yor* ve *-mAktA*'nın arasındaki fark, işaretleyicilerin iç yapısıyla ilgiliyken; *-DI* ve *-mİş* farklı kategorilere ait işlevleri yerine getirebilmektedir.

olmak yardımcı fiiliyle ilgili Göksel (2001) şöyle bir tespitte bulunmaktadır: *olmak* yardımcı fiilli çekim öbekleri, belirli sınırlayıcılarla birlikte kullanımı (zaman ya da kipsellik ifade eden zarfların kullanıldığı yapılarda) çok görülmemektedir. Yani belli zarflarla *olmak* yardımcı fiilinin görünümü gramatikal değildir (Göksel 2001: 158).

(11a) **Geçen yıl, uzun bir seyahate çıkmış olduk.*

(11b) *Geçen yıl uzun bir seyahate çıkmıştık.*

(11a)'da eylemin zaman düzlemindeki konumu (geçmişlik) ifade edilmiştir. Zaman zarfı ve *-miş olduk* yapısı bir arada kullanıldığında referans noktası oluşturamamaktadır. Çünkü olay, geçmişte gerçekleşirken, '*geçen yıl*' ibaresi ise referans noktasını verir. Eğer her iki yapıda bir arada kullanılsaydı, olay noktası ile referans noktası aynı olacaktı. Ayrıca burada durum değişikliği bilgisinden ziyade, var olan bir durum bildirilmiştir. Yine *geçen yıl* ibaresi uzak bir zamanda gerçekleşen bir olayı ifade ettiği için *olmak* yardımcı fiiliyle bir arada kullanılamamaktadır. *imek* fiili, cümleye hal değişimi gibi bir anlam katmadığı için cümledeki zaman zarfından etkilenmemiştir.

Bunun aksine bazı yapılarda ise, *olmak* yardımcı fiili zaman zarflarıyla kullanılabilir. Daha çok genele yayılan veya geleceği bildiren zarflarla *olmak* yardımcı fiilinin kullanımı kısıtlı değildir. Uzak geleceği anlatan zarflarla da kullanıldığı görülür.

(12a) *Her gün eve erken **gelir oldu**.*

(12b) *İki yıl sonra okulum **bitmiş olacak**.*

Geleceği anlatan zarf yapılarında, *olmak* yardımcı fiilinin üzerine gelen işaretleyiciler (-AcAk, -Ir vs.) *olmak* fiilinin sahip olduğu başlama, sürerlik anlamlarına ters düşmemektedir. Bu yüzden uzak geleceğe yönelik zaman zarflarıyla, hal değişimini gösteren *olmak* yardımcı fiili, aynı cümle içerisinde kullanılabilir. Geçmişe yönelik olaylarda ise -mİş işaretleyicisi, uzak geçmişe gönderme yapar. Aynı şekilde *geçen yıl* zarfı da aynı durumu anlatır. Bu durumda her ikisinin aynı yapı içerisinde kullanımı, bu iki birimin görevleri farklıysa mümkün olabilmektedir. *olmak* yardımcı fiiliyle kurulan birleşik çekimde, *geçen yıl* zarfı ve -mİş ol-DI yapısı olay zamanı ve referans noktasının aynı noktada birleştiğini gösterir. Halbuki -mİş ve -AcAk işaretleyicileri farklı zaman noktalarını işaretler.

Zarf işlevli yan tümcelerde de *olmak* fiilinin bazı kullanım kısıtlamaları vardır.

(13a) *Bu okulda okusaydın çok **çalışacaktın**.*

(13b) **Bu okulda okusaydın çok **çalışacak oldun**.*

(13c) *Bu okulda **okuyacak olursan** çok çalışman gerekecek.*

Yukarıdaki örneklerde, koşul bildiren bir zarf öbeği (bu okulda okusaydın) kullanılmıştır. Görüldüğü gibi (13b)'deki örnek, gramatikal değildir. Koşul bildiren yan tümcelerde *olmak* fiilli çekim öbeğinde kısıtlamalar bulunmaktadır. Bunun

sebebi, *olmak* yardımcı fiilinin kılınıp özelliğini tam olarak kaybetmemesidir. *olmak* yardımcı fiilinin cümledeki diğer öğelerini etkilediği görülür. (13a)'da ise anlam boşalmasına uğramış olan *imek* fiili, sadece belli biçimbirimlerin bir araya gelmesini sağlamaktadır ve cümledeki diğer öğelerini etkilememektedir.

1.3.1.3. *olmak* Yardımcı Fiilinin Morfo-Sentaktik İşlevleri

olmak yardımcı fiili, cümlede farklı dilbilgisel anlamlar yarattığı gibi oluşturdukları çekim yapısıyla söz diziminde de bir takım görevlere sahiptir. Ancak bu görevler *olmak* yardımcı fiilinin cümlede bağımsız bir fiil gibi hareket edememesinden dolayı kısıtlıdır. Bunlardan birincisi *olmak* fiilinin bağımsız bir fiil gibi hareket edememesi ve ana fiilin valens (istem) değerini değiştirememesidir. Yani ana fiil, öge sayısını gene kendi belirler. Bunun sebebi, *olmak* yardımcı fiilinin sadece çekimde bir işleve sahip olmasıyla ilgili olsa gerektir.

Tüketti (2)	x	y
	(birisi)	(bir şeyi)
Tüketmiş oldu (2)	x	y
	(birisi)	(bir şeyi)

olmak yardımcı fiili, birleşik fiil çekimlerinde kullanıldığı gibi, sıfat işlevli yan tümcelerde de kullanılabilir. Ancak yan tümcelerdeki kullanımında birleşik çekim öbeğinde sahip olduğu pek çok işlevi kaybeder.

olmak fiili yan tümcelerde, söz diziminde fonolojik ve morfolojik olarak var olmasına rağmen sözdiziminde öge olarak rol üstlenemez. Çünkü ana tümcelerde fiil çekiminde kullanılan *olmak* yardımcı fiili, sözdizimsel açıdan bir baş (içinde bulunduğu sözcük öbeği ile birlikte) olabilirken yan tümcede kullanılan *olmak* fiili,

bir baş olamamaktadır. Onun bu tarz cümlelerde bir dolgu sözcük²⁷ olarak kullanıldığını görmekteyiz.

(14a) *Bugüne kadar öğrenmiş olduğun bilgileri, bir kenara koymalısın.*

Yukarıdaki örnekte *olmak* yardımcı fiili, *bilgi* adına bağlı bir birimdir. Üzerine almış olduğu sıfat-fiil işaretleyicisiyle birlikte kendinden önce gelen fiille yan tümcelerde, farklı zaman ve görünüş işlevlerini barındırır. Ancak bu işlevler birleşik çekim yapılarında olduğu gibi cümlenin genelini kapsayan bir işlev değil, kendinden sonra gelen adla ilgili bilgi veren sözdizimsel bir işlevdir. (14a)'da konuşurun geçmişte öğrendiği vurgulanan bilgilerden bahsedilmektedir. Geçmişe yönelik olan bu durum sadece *bilgi* kelimesiyle ilgilidir. *olmak* yardımcı fiili sıfat işlevli yan tümcelerde, birleşik fiilin yorumlanmasında görünüşsel bir değişim başlatmaz ve zarf seçimi konusunda da nötrdür. Bu yüzden sözdizimsel bir baş olamaz (Göksel 2001: 160). Bunun bir diğer sebebi, *olmak* fiilinin yan tümcelerde, sıfat-fiil işaretleyicisi olarak ardından gelen isme bağlanmış olmasıdır.

Sıfat işlevli yan tümcelerdeki *olmak* yardımcı fiili ile birleşik çekim yapısı oluşturan *olmak* yardımcı fiilinin farklı olması, olumsuzluk yapılarında da ortaya çıkmaktadır.

(15a) *Bu sene onları görmemiş olduk.* (-)²⁸

(15b) *Bu sene onları görmüş olmadık.* (-)

(15c) *Bu sene onları görmemiş olmadık.* (+)

Görüldüğü gibi ana tümcelerde birleşik fiil çekiminde kullanılan *olmak* yardımcı fiili olumsuzluk işaretleyicisi aldığı anda, anlamda olumlu/olumsuz yönde

²⁷ Dolgu sözcükler (expletive), leksikal bir anlama sahip olmayan, sözdiziminde görevli öğelerin bir araya gelmesinde işlev gören birimlerdir. İngilizcede *it, there* gibi yapılar buna dahil edilir.

²⁸ (-)/(+): Olumluluk, olumsuzluk değerlerini ifade eder.

değişmeler gözlemlenmektedir. Ancak yan tümcelerde kullanılan *olmak* yardımcı fiilli yapılarda, iki olumsuzluk işaretleyicisinin, bir arada kullanılması uygun görülmemektedir.

(16a) ***Görmemiş olduğumuz filmler (-)***

(16b) ***Görmüş olmadığımız filmler (-)***

(16c) ****Görmemiş olmadığımız filmler***

olmak yardımcı fiilinin ana tümcelerde belli zarflarla kullanımı kısıtlanmışken, yan tümcelerde böyle bir durum söz konusu değildir. Çünkü *olmak* yardımcı fiili burada işlevlerinin çoğunu kaybetmiş, artık bir hal değişimi özelliği gösterememiş ve sadece kendinden önceki yapıyı kendinden sonra gelen isme bağlayan bir dolgu sözcük olmuştur. Bu yüzden, bunları birleşik çekim öbeği olarak düşünemeyiz.

(17a) *Geçen yıl **gitmiş olduğumuz** ülkelerde, şu an savaş var.*

Son farklılık ise ana tümcelerde birleşik fiil çekiminde kullanılan *olmak* yardımcı fiili ile ana fiil arasına edatlar ve soru işaretleyicileri girebilmesine rağmen, yan tümcede kullanılan *olmak* yardımcı fiiliyle önünde bulunan fiilin arasına hiçbir sözcük girememektedir. Ana tümcelerde *olmak* yardımcı fiiliyle ana fiil arasına giren edat ve soru ekleri kalıp söz öbekleri oluşturur.

(18a) *Yemek yediğini görünce **doymuş kadar oldum.***

(18b) *Yemek yediğini görünce **doymuş mu oldum?***

(18c) ****Doymuş kadar olduğum..***

(18d) ****Doymuş mu olduğum...***

olmak yardımcı fiilinin yan tümcelerde morfolojik bileşen olarak görülmesine rağmen, cümlede sözdizimsel temsilinin bir parçası olmaması, onun yan

tümcelerde gramerleşme sürecinin daha ileri boyutlarda (anlam boşalmasına varan) olduğunun göstergesi sayılabilir.

Yukarıda bahsedilen *olmak* yardımcı fiilinin işlevleri onu bir bütünün parçası olarak değerlendirmemiz gerektiğini göstermektedir. Bu işlevleri bir bütün olarak Göksel şu şekilde yorumlamaktadır: *“Buradaki gerçeklerden ol- fiil gövdesinin, ana cümlelerde ve yan cümlelerde işlevlerinin aynı olmadığını söyleyebiliriz. Ana cümlelerde kullanılan ol- tamamlanmışlık görünüşü ifade eder, bazı zaman zarflarını sınırlar ve diğer konularda işlev görür. Karmaşık fiil yapılarında ol- fiili eklerin sıralanmasına, çift olumsuz işaretleyicisinin aynı çekim öbeğinde ve iki olumsuzluk işaretleyicisinin iki olası yerde farklı yorumlanmasına izin verir. Sıfat işlevli yan tümcelerde ise ol- fiili görünüşsel bir özelliğe sahip değildir ve zaman zarflarını seçemez. Ayrıca ek sıralamasını ve iki olumsuzluğun aynı çekim öbeğinde kullanılması gramatikal değildir ve kabul edilemez. İki yerde iki olumsuzluk anlamı değiştirmez. Buradaki farklılıkların sonucu olarak ol- fiili sıfat işlevli yan cümlelerde sözdizimsel yapının bir parçası değildir ve morfolojik gerekliliğin bir sonucudur”* (Göksel 2001: 163).²⁹

²⁹ “These facts support the observation that the function of verb stem *ol-* in the structure of main clauses and ORCs is not uniform. In the former it functions as verb denoting perfect aspect, blocking the occurrence of certain temporal adverbs and allowing others. The structure of the verbal complex containing it allows clitic insertion and double negation and two possible sites for the negative suffix lead to two separate interpretations. In ORCs, on the other hand, *ol-* does not behave like an aspectual verb indicated by the selection of temporal adverbs. Moreover, clitic insertion and double negation result either in ungrammaticality or unacceptability and the two positions for the negative suffix do not induce a change in the interpretation. These differences lead to the claim that the verb stem *ol-* is not part of the syntactic structure of ORCs and its presence is a consequence of morphological requirements.”

I.4. BİRLEŞİK ÇEKİMLİ BİR YAPI OLARAK *olmak* YARDIMCI FİİLİNİN *imek* (<er-), *-Dir* (<tur-) VE TASVİRÎ FİİLLERDEN AYRILAN ÖZELLİKLERİ

olmak yardımcı fiilinin semantik, sözdizimsel ve morfolojik işlevlerinden yukarıda bahsedilmiştir. Bu bölümde Türk lehçelerinin pek çoğunda hala yaşayan ancak biçimce farklı *imek*, *olmak*, *turmak*, ve *tasvirî fiillerin*, çekim sisteminde ne tür farklılıklara sahip olduğu konusuna değinilecektir.

bolmak, *ermek*, ve *turmak* fiilleri Türkçenin tarihsel dönemlerinde yardımcı fiil olma eğilimini en çok gösteren yapılar olmuşlardır. Bunu Kök Türkçe³⁰ döneminden bu yana tanıklayabilmekteyiz. Bu fiiller arasında *turmak* fiili diğerlerine nazaran daha geç dönemlerde kullanılmaya başlamıştır.

BK D9 *bunça işig küçüg birtükkerü sakınmatı türük bodunug ölüreyin urugsıratayın **tir ermiş*** (Tekin 2008: 52)

‘(Çin halkı) *bunca hizmet ettiğini düşünmeden ‘Türk halkını öldüreyim neslini yok edeyim der imiş.’*

AY (421-4/5/6/7) *..bo ok tıtagıntın sansız üküş bodısatavlar birle ogatmadın şaşmadın tuşgay men::üç üdki burkanlarka **tapınmış udunmuş bolgay m(e)n...*** (Kaya 1994: 242)

‘*Bu sebeple sayıları çok olan bodısatvalar ile (bilgiye) dikkatli bir şekilde şaşmadan ulaşacağım, üç vakte kadar ilahlara (Budalara) tapınmış, hürmet etmiş olacağım.*’

IB 62 *yaylag tagıma agıpan **yaylayur turur men*** (Tekin 2013: 25)

³⁰ *bolmak* fiilinin Orhun Yazıtları’nda tek bir yerde yardımcı fiil olarak kullanıldığı tespit edilmiştir. Araya *teg* edatının girmesiyle bu yapı öbekleşmiştir.

KT K10 *körür közüm körmez teg bilir biligim **bilmez teg boltu*** (Tekin, 2008: 38)
‘*Gören gözlerim görmez gibi, eren aklım ermez gibi oldu.*’

‘Yazlık dağıma çıkıp yazı geçiriyorum.’

Bu üç yardımcı fiil Türkçede işlevsel olarak günümüze kadar kullanılagelmiştir. Ancak bu üç eski yardımcı eylemin, gramerleşme süreçleri farklı seviyelerde olmuştur. İşte aralarındaki işlev farklılıkları da bu aşamalardan sonra oluşmuştur. Her yardımcı eylemin, farklı dönemlerde, farklı dil kollarında ayrı gelişim süreçlerinden geçmesi, bu yardımcı eylemlerin kullanım alanlarına ve işlevlerine de yansımıştır.

I.4.1. *imek* Fiili ve *olmak* Yardımcı Fiilinin Karşılaştırılması

imek fiili Eski Türkçe *ermek* fiilinin günümüzdeki halidir. *ermek* anlam itibariyle ‘*olmak, to be*’ anlamına gelmektedir. “*er- fiili olmak (bir şey, bir yerde) anlamına gelir. Bazı durumlarda bir yüklemleştirici olmuştur. er- fiili kendi anlamıyla asla bağımsız bir biçim olarak kullanılmamıştır. Bunun yerine bar (var) yapısı kullanılmıştır. Sık sık yardımcı fiil olarak, diğer fiillerle beraber kullanımı görülmüştür. er- fiili erken dönemlerden beri fiil çekiminde kullanılmış, zamanla /r/ sesi erimeye başlamıştır. Sonrasında biçimlenen zaman eklerini, e- yapısıyla birbirine bağlamış daha sonra ise hiç kullanılmayan bir yapı haline gelmiştir. Yerini bol-/ol- fiiline bırakmıştır. Bazı lehçelerde ise tur- fiiline bırakmıştır”* (Clauson 1972:193).³¹

Clauson *yaklaşmak* anlamındaki *ermek* fiiliyle, yardımcı fiil olarak kullanılan *ermek* fiilini ayrı ele almıştır. Buradan etimolojik olarak nereden geldiği bilinmeyen, yardımcı fiil olarak kullanılan *ermek* fiilinin, birleşik çekimde kendi anlamını

³¹ “to be (something, somewhere, etc.), necessarily accompanied by a Predicate; it can not be used by itself to mean ‘to exist’ (for which see b:ar), but is often used as an Aux. V. after participles, etc. of other verbs. In the earliest period it was conjugated completely, but the –r- began to be elided fairly, early, and after that the tenses formed by attaching suffixes with initial vowels became obsolete and were replaced by the corresponding tenses of bol-/ol- in some languages and tur- in others. However, some tenses, usually without the –r-”

kaybettiği ve morfolojik yapının bir parçası haline geldiği anlaşılmaktadır. Bunun aksine *olmak* yardımcı fiili, asıl anlamını koruduğu için sessel erimesi yavaşlamıştır. Sadece kelime başındaki /b-/ sesi Oğuz grubu Türk lehçelerinde (Türkmen Türkçesi hariç) düşmüştür. Tarihî Türkiye Türkçesinde, *ermek* fiili artık bir yardımcı fiil değildir. Çünkü ses indirgemesine uğramış, yalnızca işlev olarak varlığını sürdürmektedir. Bu yüzden gramer kitaplarında *ermek* fiili için, *ekeylem* terimi kullanılmıştır. *ermek* fiilinin, daha erken dönemlerde eklediği için daha sonra ortaya çıkan, kiplik veya görünüş işlevlerine sahip işaretleyicileri üzerlerine alamadığı görülmüştür.

olmak fiili, Eski Türkçe *bolmak* fiilinin Oğuz grubu Türk lehçelerindeki (Türkmen Türkçesi hariç) sesbiçimsel varyantıdır. Anlam itibariyle, başlangıç sınırı aşılmış ya da süreç halindeki durumları ifade eder. Ayrıca *olmak* yardımcı fiilinin birleşik çekim yapısı oluşturduğu ana fiilde, bir hal değişimi yaşanır ve bu hal değişiminin öncesine dair bilgi de birleşik çekim yapısından elde edilir.

olmak ve *imek* fiilleri, *-Dir* yapısına ve tasvirî fiillere göre birbirlerine daha yakındır. İkisi de hem kendi üzerlerine zaman, kip, görünüş işaretleyicisi alır, hem de bağlı buldukları ana fiil, bu işaretleyicileri alabilir. Ancak yukarıda bahsedildiği gibi ikisinin gramerleşme süreçleri farklıdır.

İkisi arasındaki farklılıklara değinmek için ilk olarak şunu söyleyebiliriz: *imek* fiili üzerine sadece *-DX*, *-mXş*, *-sA* gibi üç ayrı işaretleyici alabiliyorken, *olmak* yardımcı fiili bu üç işaretleyicinin haricinde, başka işaretleyicileri de üzerine alabilmektedir.

imek fiili, gramerleşme sürecinde anlam kaybına uğrayarak günümüzde, belli yapıların bir arada kullanılması işlevini yerine getirmektedir. Oysa *olmak* fiili, iç yapısında kendi anlamını koruyarak, birleşik çekime kendi anlamını da katmaktadır.

imek ve *olmak* fiilinin tercihi bazı kipsel durumlara bağlıdır. “..bir ifadeyi yapan unsurlar arasında *ol-* ya da *i-* cevheri fiil kullanılışının tercih edilmesi, bir kısım örnekler için fonksiyonel olmaktadır” (Turan 1996: 285). Yani olayın gerçek zaman düzleminde gösterilmesi, olaya bakış veya kişisel tutum bu iki yapıdan birinin tercih edilmesiyle ifade edilir. Bunlar, farklı dilbilgisel anlamlara (zaman, görünüş ve kiplik açısından) sahip yapılar meydana getirirler. “...*ol-* yardımcı fiilli yapıların *i-* fiili ile ifade edilemeyen görünüş-zaman ilişkilerini ifade etme ve gerçek zamanlara paralel, gerçek-dışı zamanları anlatabilme yetileri bulunur” (Aslan-Demir 2012:12). Ayrıca bu iki fiil, ana fiilinin kılınıp özelliğine göre de kullanılabilir. Buna göre hareketin daha dinamik ve mürekkep ifadesi gerekliyse *olmak* yardımcı fiili tercih edilir. Çünkü *imek* fiili daha çok ‘bir hal üzerinde bulunmak’, ‘bir oluş halini muhafaza etmek’ şeklinde olan statik ve tek manalı bir fonksiyona sahiptir (Turan 1996: 285).

olmak yardımcı fiilli yapılarda olumsuzluk işaretleyicisi, hem *olmak* fiilinin üzerine hem de ana fiilin üzerine gelebiliyorken, *imek* fiili hiçbir şekilde olumsuzluğu kendi üzerine almamaktadır. Bunun yerine *imek* fiilli birleşik çekimlerde olumsuzluk, daima ana fiilin üzerine getirilir. Aynı şekilde olumsuzluğun sözcük biçimi olan ‘*değil*’ de kullanılabilir. Ancak ‘*değil*’ koşacını, *olmak* fiilinin olumsuzu olarak düşünmemek gerekir.

(20a) *Bütün gün işlere koşturmaktan, kitabı okuyamamıştı.*(-)

(20b) *Bu olanlardan sonra onunla hala eskisi gibi konuşuyor değilim.* (-)

olmak fiili yeterlilik fiili gibi bir tasvirî fiili üzerine alıp çok katmanlı bir şekilde kullanılabilirken, *imek* fiili üzerine başka bir fiil alamamaktadır.

(21a) *Tüm gece uyumadım, böylece ödevleri yetiştirmiş olabildim.*

(21b) **Tüm gece uyumadım, böylece ödevleri yetiştirmiş i-y-ebildim.(irebildim)*

imek fiilli, birleşik çekimlerde ana fiil, üzerine kiplik işaretleyicilerini alabiliyorken, *olmak* yardımcı fiilli birleşik çekimlerde kiplik işaretleyicileri ana fiile getirilemez.

(22a) *Uzun süren bir günün ardından eve dönmeliydin.*

(22b) **Akşam eve erken gitmeli olsam/oldum.*

olmak yardımcı fiilli *imek* fiilini üzerine alabiliyorken, *imek* fiilli *olmak* yardımcı fiilini üzerine alamamaktadır. Bunda *imek* fiilinin fonksiyonel bir kullanımının olmasının ve anlam boşalmasına uğramasının büyük etkisi vardır.

(23a) *Eğer uçak biletini kaybetmemiş olsay(t)dım, İtalya'ya uçuyor olacak(t)ım.*

(23b) **Yarın yağmur yağacak(t)mış oldu.*

Modern Türkiye Türkçesinde *imek* fiilli, sessel bir birim olarak fiil çekiminde görülmez. *imek* fiilinin kullanımı günümüzde artık stilistik bir özellik haline gelmiştir. *imek* fiilinin, günümüzde daha çok bir ismin üzerine gelerek kullanıldığı yapılarda, sessel olarak ortaya çıktığı görülmüştür.

(24a) “*Suad çok ciddî bir teessür içinde idi:*

-Felaket... dedi. Şimdi nasıl konuşacağız? Eskiden Mümtaz'la çok rahat konuşurduk.

Evvê okuduğu muharriri sorardım; sonra onun ağziyle veya meseleleriyle konuşurdum.” H. 81.

Son olarak *olmak* yardımcı fiili, sessel olarak hiçbir ses olayına uğramadan tümcede işlem görür. *imek* fiili tarihî kullanımından bu yana sessel kayıplara uğramıştır.

İki yapının farklılıkları olduğu kadar, yardımcı eylem olarak ortak noktaları da bulunmaktadır. Hem *imek* fiili, hem de *olmak* fiili vurguyu kendilerinden önceki kelimeye atmaktadır. Vurgu, ana fiilin son hecesinde bulunmaktadır. Her ikisi de yardımcı fiil olarak çekimde ortaya çıkan yapılardır. *imek* fiili sözlüksel olmaktan çıkmış çekimde sıfırlanmıştır, *olmak* ise yardımcı fiil olarak çekimde ortaya çıkar.

I.4.2. *olmak* Yardımcı Fiilinin *-Dir* Koşacından Farkı

-Dir işaretleyicisi, burada birleşik çekim açısından değerlendirilecektir. *-Dir*, Eski Türkçe *turmak* fiilinin bir kalıntısıdır. Günümüzde koşaç olarak kullanılan bu biçimin, fiil biçimi de -anlamı değişse de- yaşamaktadır (*dur- fiili*).

-Dir işaretleyicisi, çoğu zaman, kip, görünüş işaretleyicisinden (*-DI*, *-Ar/Ir*, *-yor* vs.) sonra gelir ve *olmak* fiili gibi anlamını koruyamamıştır. Üzerine *olmak* ve *imek* fiilleri gibi her hangi bir zaman, kip, görünüş işaretleyicisi alamamaktadır. Yani günümüzde artık birleşik çekim oluşturamamaktadır. Vurguyu da kendi üzerinde taşır.

(25a) *Sahip olduğu her şeyi alınının teriyle kazanmıştır.*

-Dir işaretleyicisinin tarihî dönemlere göre kullanım alanı ve sıklığı oldukça daralmıştır. *-Dir* işaretleyicisi, yüklemcil ögeler üzerine gelerek modal anlamlar katmaktadır ve daha çok isim çekimi cümlelerinde *III. tekil/çoğul* kişilerle kullanıldığı görülmektedir. Ancak diğer şahıs ekleriyle kullanımına da rastlanmaktadır.

(26a) *Bu benim en sevdiğin gösterim(dir), lütfen izleyin.*

I.4.3. *olmak* Yardımcı Fiilinin Tasvirî Fiillerden Farkı

Tasvirî fiiller, iki bağımsız fiilin bağlayıcı bir zarf-fiil işaretleyicisiyle, bir araya gelip kaynaşmaları sonucu oluşmuş, ikinci fiilin kılınış özelliğinin zarf-fiil ile birlikte birinci fiile (ana fiile) aktarıldığı yapılardır. Zeynep Korkmaz, tasvirî fiilleri şu şekilde tanımlamaktadır. “*Tasvir fiilleri, iki ayrı fiilin kaynaşmasından oluşmuş birleşiklerdir. Bu birleşikler içindeki birinci fiil, bir –A,-I veya –(y)Ip zarf-fiil yapısındadır ve asıl anlamı bu fiildedir. İkinci fiil ise, aslında bir esas fiil olduğu halde, anlam kayması yoluyla, yavaş yavaş hem sözlük anlamından farklı yeni bir anlam kazanmış hem de esas fiil olmaktan çıkıp, esas fiile bazı anlam incelikleri katan bir yardımcı fiil durumuna gelmiştir*” (Korkmaz 2007:811).

olmak fiili, esas fiille arasına zaman, kip, görünüş bildiren bir işaretleyici alır. Her ne kadar zarf-fiil işaretleyicileri de birtakım kılınış ve görünüş işlevlerine sahip olsalar da, bunlar *olmak* yardımcı fiili gibi bir çekim öbeği oluşturmaktan ziyade, esas işlevi, kılınış özelliğiyle ön plana çıkan, gramerleşmeye uğramış fiilleri ana fiile bağlamaktadır. Tasvirî fiiller, her fiile getirilemezler. Yani bu yardımcı fiiller oldukça sınırlıdır ve her fiille birleşerek bir yapı oluşturmaz. Tasvirî fiiller temel fiilin kılınışına bağlı olarak kullanılırlar.

(27a) *Önümdeki bayanı görmeyip birden **düşeyazdım**.*

(27b) **Zamanım olmadığı için onunla ayaküstü **konuşayazdım**.*

Yukarıda ifade edildiği gibi Türkiye Türkçesinde *olmak* yardımcı fiili, olumsuzluk işaretleyicisini üzerine alabiliyorken, tasvirî fiiller olumsuzluk ekini üzerine alamamaktadır. Aşağıdaki örneklerde olduğu gibi bazı lehçelerde olumsuzluk işaretleyicisini üzerine almış olarak da görülebilirler.

(28a) *O qeder tez tez qaçmağım rağmen avtobusa **çata bilmedim**.*

“O kadar hızlı koşmama rağmen otobüse yetişemedim.”

olmak yardımcı fiili, yeterlilik fiilini üzerine alabiliyorken yeterlilik fiili, *olmak* fiilinin üzerine getirilememektedir. Bu durum yardımcı fiillerin gramerleşme dereceleriyle açıklanabilir.

(29a) *Çabucak buradan gitmeliyiz. Bizi görmüş olabilirler.*

(29b) **Uzun yıllardan sonra, Amerika'ya gidebilmiş oldum.*

Tasvirî fiillerde ana fiil, zarf-fiil işaretleyicisini alır. Zaman, kip, görünüş işaretleyicisi zarf-fiilden sonra kullanılan tasvirî fiilin üzerine getirilir.

(30a) **Son sınav iptal edile-miş bil-ir.*

(30b) *Son sınav iptal edilebil-ir-miş.*

Ayrıca tasvirî fiillerde vurgu, tasvirî fiilde veya tasvirî fiiller üzerine gelen işaretleyicilerde bulunur.

(31a) *Görebildim.*

(31b) *Çalışadur.*

(31c) *Şaşakalmış.*

I.5. *olmak* YARDIMCI FİİLİNİN ZAMAN-GÖRÜNÜŞ-KİPLİK KATEGORİLERİYLE İLİŞKİSİ

olmak yardımcı fiilli yapılar, esas zamana bağlı olarak göreceli (zaman dilimlemesi özneye bağlı olan) zamanlar oluşturur, esas fiilin sahip olduğu kılınış özelliğini etkiler ve farklı kiplik anlamlar ifade eder. Bu bölümde *olmak* yardımcı fiilli birleşik çekim yapılarının zaman-görünüş-kiplik kategorileriyle ilişkisi incelenecektir.

I.5.1. Zaman Kategorisi

Zaman, neredeyse bütün dünya dillerinde (bazı dillerde biçimce yoktur bkz. Uzun 2004: 156) farklı biçimlerde ve bölümlenmelerde ortaya çıkan işlek bir fiil kategorisidir. İki tür zaman vardır: gerçek zaman ve dilbilgisel zaman. Bu durum İngilizcede farklı terimlerle ifade edilmektedir. Gerçek zaman (time) denilen, var olan, akıp giden sonsuz bir süreçtir. Akşehirli gerçek zamanı şöyle tanımlamaktadır: “..insanın yani var olmayı sürdüren bir bilinç merkezinin varlığı sona eren nesne ve hareketlere şahit olması ‘bir şeylerin akıp gittiği’, ‘bir şeylerin geçtiği’ fikrini, yani zamanı doğurmuştur”(Akşehirli 2010:16). Zamanın akıp gittiğini insan, kendi geçirdiği süreçlerden de idrak etmiştir. “..biz bunu insan hayatının geçirdiği farklı süreçlerle de ifade edebiliriz. İnsanlar doğarlar, olgunluğa erişirler, daha sonra da ölürler” (Comrie 1985:3).³²

Dilbilgisel zaman (tense) ise, konuşma anıyla bağlantılı olarak bir olayın gerçek zaman düzlemine yerleştirilmesidir. İnsanlar doğadaki pek çok şeyi tanımlandırma gereği duymuş hepsine bir ad vermiş, sürekli akan soyut olan zamanı da bölümlere ayırarak dilde ifade etmiştir. “İnsan zihninin mekana ilişkin algı ve

³² “..we can readily express the different stages in the life of a human, i.e. that humans are first born, then grow to maturity, then age, than die.”

kavramlaştırmalarının temelinde yer alan 'bölme, tasnif etme' özelliği zaman kavramının oluşmasında da etkili olmuştur. Dakika, saat, gün, yıl gibi bölümlemeler hep bu etkiyle oluşmuştur. Ancak, aslında zaman kavramı, başı, sonu ve ortası olmayan, kesintisiz bir şekilde sürüp giden bir akışı ifade eder. İnsanlar zamandan söz edebilmek, zamanı dile getirebilmek ve en önemlisi de ölçebilmek için onu bir takım bölümlemelere tabi tutmuşlardır” (Akşehirli 2010: 16). Dilbilgisel zaman, insanların bu eğiliminden dolayı ortaya çıkmıştır diyebiliriz.

Dilbilgisel zaman, bütün dünya dillerinde var olan bir kategoridir. Bazı dünya dillerinde zamanı gösteren bir biçim olmasa da, bu dillerde dilbilgisel zamanın olmadığı anlamına gelmez. “ *Fiil zamanına sahip olan çoğu dilde, fiil zamanı fiil üzerinden ya file eklenen ekler ya da fiille bitişik dilbilgisine dayalı kelimeler tarafından belli yardımcı fiillerle gösterilir. Bütün diller, gerçek zamanı kullanma yoluna sahip olup, bunu farklı biçimlerde dile yansıtırlar” (Comrie 1985: 17).*³³

Bütün dünya dillerinde üç ana zaman dilimi vardır. Bunlar geçmiş, şimdiki ve gelecektir. “*Bazı diller gerçek zamanı şimdi ve şimdi-dışı, bazıları geçmiş ve geçmiş dışı ve bazıları ise geçmiş, şimdi ve gelecek biçiminde ayırma tabi tutmuşlardır” (Benzer 2009:11).*

Evrende var olup akan zaman (time), dilde belli bölümlere ayrılmıştır. Bu ayırmda konuşma noktası esas alınmıştır. “*Biz her şeyi şimdide yaparız. Geçmiş ve gelecek konuşma zamanının (şimdinin) öncesi ve sonrasıdır” (Akşehirli 2010:19).* Bir de olayın gerçekleştiği/gerçekleşeceği vaka (olay) zamanı noktası vardır. İşte bu ayrımlar geçmiş ve gelecek zamanı doğurmuştur. Dillerde ise bu zaman dilimleri arasındaki uzaklık yakınlık, birbirinden farklıdır. “*...geçmiş ve gelecek zaman,*

³³ “Certainly, for most tenses in most languages, and for those tenses which seem to be at the core of the tense system in any language, this turns out to be true.”

konuşma zamanı (K) ile olay zamanı (O) arasındaki farktan doğar. Dillerin birbirinden farklılaştığı nokta ise konuşma zamanından öncesinin ve sonrasının, hem konuşma zamanına olan göreceli yakınlığı hem de dile getirilen olay ya da durumun konuşucu tarafından algılanma biçimine göre farklı şekillerde bölümlenebilmesidir” (Akşehirli 2010: 21).

Dilbilgisel zaman konusuna, farklı bir perspektif aralayan kişi Alman filozofu Reichenbach (1947) olmuştur. Reichenbach'tan önce dilbilgisel zaman, konuşma anı ve eylemin yapıldığı/yapılacağı zaman noktası ele alınarak iki boyutlu olarak inceleniyordu. Ancak Reichenbach konuşma zamanı ve vaka zamanından ayrıca, özne tarafından kurmaca olarak gösterilen bir referans zamanı (gönderme noktası) olduğunu tespit etmiştir. “ ‘Peter gitmiş oldu’ gibi bir cümlede şunu görürüz: gerçek zamanın dizilişi bir dilbilgisel zamanla ifade edilmiştir. Ancak bu dilbilgisel zaman tek bir olayla ilgili değil, iki olayla ilgilidir. İki olayın yeri, konuşma anı esas alınarak belirlenmiştir. Oradaki zaman noktaları olay noktası ve referans noktasıdır. Örnekte olay noktası Peter'in gittiği zamandır. Referans noktası ise konuşma anıyla olay noktası arasında kalmaktadır. Yukarıda verilmiş olan cümle bir bağlamın içinde kullanılmadığı için, referans noktası olarak kullanılan zaman noktası, açık değildir. Bu ancak konuşmanın bağlamıyla belirlenebilir. Örneğin, bir hikayede olayların sıralanışı, referans noktasını belirler. Bu durumda konuşma noktasından bakıldığında olaylar geçmişte yaşanmıştır. Bazı olayların ardından çok sonra direkt konuşma noktasından değil, referans noktasından gönderme yapılır. Referans noktası da hikaye tarafından belirlenir” (Reichenbach 2005: 72-73).³⁴ Reichenbach

³⁴ “From a sentence like ‘Peter had gone’ we see that the time order expressed in the tense does not concern one event, but two events, whose positions are determined with respect to the point of speech. We shall call these time points the point of the event and the point of reference. In the example the point of the event is the time when Peter went; the point of reference is a time between this point and

konuyu örnekler üzerinden değerlendirir ve İngilizcedeki ‘*perfect*’li yapıları, referans nokta teorisiyle açıklar. Ayrıca İngilizcede var olan yapıların ister sürerlik, ister anlık olsun zaman düzlemindeki görünümelerini gösterir.

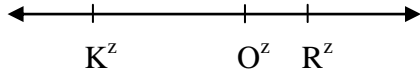
Türkçede ise referans zamanı çeşitli yardımcı fiillerle oluşturulmuş birleşik çekim yapılarında karşımıza çıkmaktadır. “*Referans zamanı, konuşucu ile olay zamanı arasındaki gerçek doğal ilişkinin bir bakıma konuşucu tarafından yapay bir şekilde değiştirilmesinin sonucudur. ...konuşucu geçmişteki ya da gelecekteki bir olayı anlatmak için, geçmişteki ya da gelecekteki bir zaman noktasını yahut aralığını ‘konuşma zamanı’ olarak seçebilir. Geçmişteki bir olay, bir olaydan önce, sonra ya da olayla eş zamanlı bir zaman noktasından anlatılabilir. ... ‘referans zamanı’ gerçek konuşma zamanının dışındaki bir kurmaca zaman noktasına verilen isimdir*” (Akşehirli 2010: 26). Yani referans noktasında, konuşur, konuşma zamanının dışında, kendini geçmişte ya da gelecekte bir noktaya koyarak, o noktadan olaya bakar. Reichenbach’ın verdiği örnekte konuşur, konuşma anını bir kenara bırakır, kendini Peter’in geçmişte gelmiş olduğunu gördüğü bir noktaya koyar. Böylece yeni dilbilgisel zamanlar ve anlamlar ortaya çıkar.

Akşehirli (2010) çalışmasında, Türkçede zaman ve kip kategorisine giren (bildirme ve dilek kipleri) bütün işaretleyicilerin zaman düzleminde bir noktaya sahip olduğunu belirtir. Yani kip işaretleyicileri, zaman ifade eder, olay gerçekleşmediği için geleceğe yönelik zamanı anlatırlar (Akşehirli 2010).

the point of speech. In an individual sentence like the one given it is not clear which time point is used as the point of reference. This determination is rather given by the context of speech. In a story, for instance, the series of events recounted determines the point of reference which in this case is in the past, seen from the point of speech; some individual events lying outside this point are then referred, not directly to the point of speech, but to this point of reference determined by the story..”

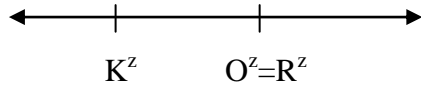
olmak yardımcı fiiliyle yapılan birleşik çekimlerde bu referans zamanı ortaya çıkar. Örneğin; (32a)'da konuşur kendini, gelecekteki bir noktaya koyarak, olaya bakar.

(32a) *Yarın bu saatlerde yola **çıkılmış olacağım**.*

Her bir birleşik çekim yapısının sahip olduğu konuşma, olay ve referans zamanları bağlama göre zaman düzleminde yerleri değişken olabilir. Süreç bildiren işaretleyicilerin (-yor, -Ar gibi) olduğu yapılarda, referans zamanı ile olay zamanı aynı noktada birleşir. Çünkü olayın gerçekleşeceği zaman ve olaya atıfta bulunulan referans noktası aynı yerdedir.

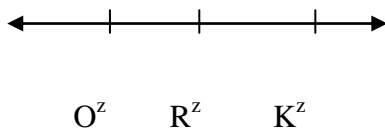
(33a) *Sen bu parayı annene ver. Ben seni dışarıda **bekliyor olacağım**.*

Yukarıdaki örnekte *bekleme* eyleminin gelecekte gerçekleşeceği zaman noktası ile olaya atıfta bulunulan referans noktası aynıdır. Çünkü atıfta bulunulan zaman noktası, *bekleme* eyleminin olduğu noktada gerçekleşecektir.

olmak fiiliyle yapılan birleşik çekimlerde, olay unsuru konuşma anına göre yakınlık bildirebilir. Bazı zaman, görünüş, kip işaretleyicilerinin oluşturduğu birleşik çekim yapıları, olayın yeni olduğunu gösterir, zaman açısından yakınlık bildirir.

(34a) *Geçen hafta, uzun süredir görmediğim bir arkadaşımı **görmüştüm**.*

görülebilir.³⁵ Ancak burada bir birleşik çekimden ziyade anlamı değişmiş öbekleşmiş bir yapı karşımıza çıkar (bkz. 35d, 35e).

(35a) *Evden dışarı **çıkacak oldum**. Yağmur başladı aniden.*

(35b) **Sabah evi **temizle-di olacak**.*

(35c) *Bütün bu tecrübelerden kendine bir pay **çıkardı**, olsun!*

(35d) ***Oldu olacak**, bütün aileni getirseydin.*

(35e) ***Ha oldu ha olacak** derken, kendimi büyük bir yalnızlığın içinde buldum.*

Yukarıdaki örneklerde *-DI* işaretleyicisinin diğer zaman, kip, görünüş işaretleyicilerinden farklı olduğu açıktır. Belki de *-DI*, diğerleri gibi sıfat-fiil kökenli olmadığı için ve bitmişlik görünüşü sergilediği için yargıyı direk sonlandıran bir işaretleyicidir. Bunun gibi bitmişlik bildiren *-mİş* işaretleyicisi, sıfat-fiil kökenlidir. *-mİş* işaretleyicisi, cümlede sadece yargıyı sonlandıran yüklemde geçmiş zaman işlevinde kullanılmayıp, ayrıca kipsellik bildirdiği için aralarında bir fark oluşmuş olabilir.

Ancak *-DI* işaretleyicisi *olmak* yardımcı fiilinde sergilediği bu şekildeki görünümünü *imek* fiilinde sergilemez ve *-DI* işaretleyicisi ana fiile eklenebilir. Bu yüzden iki farklı işlevde kullanılan *-DI* işaretleyicisinden bahsetmek mümkündür.

(36a) *Sınavı geçemedim. Halbuki bütün soruları **yaptıydım**.*

Yukarıdaki örnekte en sondaki işaretleyici (*-IDI*), olayın konuşma zamanına göre geçmişte kaldığını belirtiyor. Diğer *-DI* işaretleyicisi ise eylemin konuşucu tarafından görüldüğünü yani kanıtsallığını ifade ediyor. Bu tarz kullanımlara yazılı dilden ziyade günlük konuşma dilinde rastlanılmaktadır. Burada birinci *-DI* işaretleyicisi, kanıtsallık bildiren bir kipken, *imek* fiilinin üzerine gelen *-DI*

³⁵ Örneğin; *oldu olacak, oldum olası* vs.

işaretleyicisi, konuşma anından önce gerçekleştiğine göndermede bulunan bir zamanı işaretler.

Türkçenin zaman kategorisine bakıldığında araştırmacıların çoğu, Türkçede üç zaman dilimi olduğu konusunda uzlaşmışlardır (Benzer (2010), Akşehirli (2010), Korkmaz (2007), Aydemir (2010) vs.). Son yıllarda Türkçenin zaman, görünüş ve kiplik sistemine büyük bir eleştiri getiren Nadir Engin Uzun (1998, 2004) yapmış olduğu çalışmada, Türkçede iki zaman diliminin olduğunu dile getirmiştir. Uzun'a göre Türkçede iki tür zaman vardır, bunlar, geçmiş ve geçmiş dışıdır. Uzun *tek ek-tek işlev* teorisini ortaya atarak bir ekin tek bir işlevinin olduğunu ve diğer işlevlerin ise sıfır biçim birimle karşılandığını söylemektedir. “*Sıfır eki, başka ses bilgisel eklerin bulunmasına ama onlardan birinin ilgili kategori konumunda görülmesine bağlı olarak ortaya çıkan asimetric bir ektir*” (Uzun 1998: 8). Türkçede sadece *imek* fiilinin üzerine gelen –*DI* işaretleyicisi, Uzun'a göre geçmiş zaman bildirir. Diğer ekler ise geçmiş dışını ifade ederek kip ve görünüş bildirir (Uzun 2004: 163).

(37a) *Elmaları toplayacağım.*

Yukarıdaki cümlede geçen –*AcAk* işaretleyicisi, Uzun'a göre gelecek zamanı değil geleceğe yönelik bir niyeti bildirir. Bu cümlede gelecek zaman anlamı ve görünüşü sıfır biçim birimle sağlanmıştır. “*O halde, yapılacak iş, dilin tipolojik doğasına aykırı olacak biçimde zaten başka şeyler aktaran eklere bir de zaman aktarma görevi yüklemek değil, tam da dilin doğasına uyacak biçimde, salt bu eklerin görüldüğü ama imek'li –di'nin görünmediği paradigmalarda soyut aktarım yoluyla karşısalsal bir zamanın aktarıldığını söylemektedir. Bu da Türkçede yoklukla, daha modern deyişle, sıfır ekiyle aktarılan bir geçmiş-dışı zaman bulunduğunu söylemektedir*” (Uzun 2004:163-164). Uzun bu açıklamasıyla Türkçede yalnızca *imek*

filinin üzerine getirilen –DI biçimbiriminin geçmiş zaman ifade ettiğini kabul eder. Cümlede eğer bu biçimbirimin dışında başka bir işaretleyici kullanılırsa bunun görünüş veya kiplik bildirdiğini anlatır. *Peki o halde görünüş ve kiplik işaretleyicileri zaman anlamını nasıl sağlarlar?* Bunu da sıfır biçimbirim teorisiyle açıklar.

Uzun, Türkçe gramerlerde geçen bildirme (haber) ve dilek kipleri ayrımını da eleştirmektedir. “Eğer bir kipin alt türlerinin salt zamansal aktarım yoluyla sunulması mümkünse o zaman bir zamanın alt türlerinin de salt kipsel aktarım yoluyla sunulması mümkündür diyebiliriz. Bu zamana istemenin doğası gereği bir an için gelecek zaman diyelim. Böylece söylememiz gereken şu olurdu: bildirme kipleri beş ayrı zaman ekiyle, gelecek zaman da dört ayrı kip ekiyle sunulmaktadır”(Uzun 2004: 157). Uzun, dilek kiplerinin emir, şart, istek gibi türlere ayrılarak tek bir zaman dilimini (gelecek zaman) kapsamasına rağmen, bildirme (haber) kipleri için beş ayrı zaman kullanılmasını ve bunların salt zamanı bildirdiğinin düşünülmesini eleştirmektedir. Uzun, böyle bir ayırmadan ziyade eklerin işlevlerine göre tasnif edilmesini savunmaktadır.

Uzun’un görüşleri, Türkçenin zaman kategorisine sistemli bir eleştiridir. *Tek tek işlev* teorisinden yola çıkılırsa, işaretleyicilerin kullanıldıkları morfolojik yapı içerisinde bazı sıkıntılar ortaya çıkabilir. Uzun, her ne kadar ekleri işlevlerine göre tasnif etme düşüncesini savunsa da, Türkçenin zaman, görünüş ve kip işaretleyicilerini genel olarak değerlendirmiş ve onları kategorize etmiştir (bkz. Uzun 2004: 164). Ancak bu bazı yanlışlara yol açabilir. Örneğin, –mİş işaretleyicisi, Uzun’a göre tanıtısal (dolaylı, başkası tarafından duyulan) kiplik işaretleyicisidir. Ancak belli yerlerde tanıtısal işleviyle değil, doğrudan geçmiş zamanı bildirebilir. (38a) *Fena halde soğuklamışım.*

Burada çıkarsamayla elde edilen dolaylılık dışı ve geçmişte başlayıp konuşma anına kadar devam eden bir süreçten bahsedilmektedir. Yukarıdaki örnekte geçmiş zaman ifadesi sıfır biçimbirim ile değil, doğrudan *-mİş* işaretleyicisiyle verilmiştir.

Çalışmada Tarihî Türkiye Türkçesindeki *olmak* yardımcı fiiliyle kurulan birleşik çekim yapılarındaki zaman ilişkileri ele alınırken, Reichenbach (1947)'ın üç boyutlu olarak ele aldığı dilbilgisel zaman teorisi esas alınacaktır. Yani çekim öbekleri, konuşma zamanı (K^z), olay zamanı (O^z) ve referans zamanı (R^z) ilişkileri göz önünde bulundurularak irdelenecektir.

I.5.2. Görünüş Kategorisi

Görünüş, Türkçe gramer kitaplarında ele alınmayan konulardan birisidir. Çünkü Türkçede görünüş kategorisi için farklı biçimbirimler kullanılmamakta, zaman işaretleyicileri aynı zamanda görünüş de ifade etmektedir. Bu yüzden görünüş de zamanın içinde değerlendirilmiştir. Bu konuda Batıda bir çok çalışma yapılmıştır. Gerek yabancı, gerek yerli araştırmacıların bu konuya özel bir ilgileri olmuş, son zamanlarda Türkçede görünüş ile ilgili değerli çalışmalar yapılmıştır. Bunlar içerisinde Lars Johanson'un Türkçedeki görünüş yapıları üzerine yapmış olduğu çalışması, *Aspekt im Türkischen* (1971) ilk ele alınması gereken çalışmalardan biridir. Daha sonra Türkiye'de Yavaş (1982a ve b), Slobin ve Aksu-Koç (1982), Savaşır (1983), Johanson (1994, 2007c), Uzun (1998, 2004), Uğurlu (2003), Aydemir (2010), Aslan-Demir (2012) gibi araştırmacıların önemli yayınları olmuştur. Görünüş olgusunun Türk dillerinde biçimsel olarak varlığı ya da yokluğu konuları uzun yıllar tartışılmıştır.

Fillere getirilen, zaman işaretleyicileri olarak bilinen biçimbirimler, sadece zaman anlamı ifade etmemekte, aynı zamanda eylemin anlattığı iş, oluş ve durumun

zamana nasıl yayıldığını, süresinin boyutu hakkında da bilgi vermektedir. Bu da zaman değil, görünüş kategorisinin bir özelliğidir. “*Görünüş, olayları kendi sınırları bağlamında gözlemlemeye imkan veren öznel bakış açılarını ifade eden dilbilgisel bir durumdur*” (Johanson 1994:249, aktaran: Aydemir 2010: 22).

Görünüş kategorisi zamandan ayrı bir kategori olarak değerlendirilmelidir. Çünkü görünüş eylemin zaman düzlemi üzerindeki durumuyla değil, eylemin ifade ettiği olayın iç yapısıyla yani süreciyle ilgili olup, tamamen kişilerin öznel bakış açısıyla şekillenir. “*Görünüş/bakış eylemin sınırları arasındaki iç safhalarına veya sınırları aşıldıktan sonraki bir sayfaya yönelerek, olayların farklı bakış açılarıyla sunulabilmesini sağlarlar*” (Johanson 2000: 31, aktaran: Aslan-Demir 2012: 13). Görünüş kategorisini bir olayın iç yapısının farklı bir yolu olarak gören Comrie, şunu dile getirir: “*Görünüş, bir durumun içsel zamanının seçiminde farklı bakış açılarıdır*” (Comrie 1976: 3).³⁶

Yukarıdaki tanımlamalarda dikkat çekici olan bir nokta ‘*öznel bakış açısı*’ ifadesidir. Yani zamandan farklı olarak burada konuşucunun öznel tutumu, olaya bakışı, olayı gözlemlemesi devreye girmektedir. Deniz-Yılmaz’a (2012) göre görünüş kılınıştan etkilenir. Yani fiilin iç yapısı da görünüş kategorisi üzerinde etkilidir ve konuşur eylemin kılınış anlamı çerçevesinde olayı anlatırken kendi kişisel düşüncelerini katar. “*...görünüş kılınıştan kaynaklanmasına karşın, eylemin niteliğini eylemin cereyan ediş özelliğini değil, konuşan tarafından eylemin, eylem akışının nasıl temsil ve tasvir edildiğini, nasıl algulandığını ve konuşanın eylem akışını dinleyiciye nasıl gösterdiğini, nasıl takdim ettiğini yansıtan, yani eylem akışının kişisel, öznel bir değerlendirmeye tabi tutularak yorumlandığını gösteren*

³⁶ “Aspect are different ways of viewing in the internal temporal constituency of a situation.”

imge tipleri olan anlamlardır” (Guzev-Deniz-Yılmaz (2004), aktaran: Deniz-Yılmaz 2012: 110). Bu durumu açıklamak için şöyle bir örnek verilebilir;

(39a) *Sonbahar geldi. Ağaçların yaprakları sararmış.*

(39b) *Sonbahar geldi. Ağaçların yaprakları sararıyor.*

Burada birinci örnekte *sararmak* eylemi bitmiş olarak gösterilirken, ikinci cümlede eylemin devam ettiği anlaşılır. Bu iki cümlenin aynı tarihte, hatta aynı saat ya da dakikada farklı kişiler tarafından söylendiği, hatta aynı kişi tarafından da söylenmiş olabileceği dikkate alınır, olayda kişisel bir bakışın olduğu görülür. Kişinin duygu yoğunluğu, tercihi görünüşü etkiliyor. Fiilin kılınış özelliği de bu durumu etkiliyor. *Sararmak* fiili, kılınış açısından sınır vurgulamayan, sürerlik bildiren bir fiilken, (39a)’da olduğu gibi öznenin eyleme bakış açısı bitmiş olarak sunulabilir.

(40a) *Önümdeki uzun boylu adamı görmediğim için düşeyazıyordum.*

Yukarıdaki örnekte kılınış açısından eylem, sürerlik bildirmese de bu anlamı bize görünüş sağlamaktadır. *düşeyazmak* fiili, anlık durumları ifade eder. Belki de görünüş kategorisi, fiilin iç yapısında olmayan sürerlik, bitmişlik ya da başlama anlamlarını biçimsel olarak sağlamak görevini üstlenmektedir.

Görünüş kategorisinde, ifade edilmek istenen olayın safhası hakkında konuşurun öznel bakışı devreye girer. Bu da işaretleyici seçiminde bir özgürlük yaratır. “*Bakış kavramının temelini ‘olayın başlangıç sınırı’, ‘bitiş sınırı’ veya ‘sürek’ine yönelik bakış teşkil etmektedir. Bir başka deyişle ‘bakış’ın bir ‘olay’ın gerçekleşmesindeki safhalardan birisine yönelmesi, odaklanması söz konusudur*” (Johanson 1994: 249, aktaran: Uğurlu 2003: 129). Yani konuşucu olayı, hangi açıdan vurgulamak istiyorsa o işaretleyiciyi seçmekte özgürdür.

Görünüş kategorisinde, olaylar kendi sınırları bağlamında gözlemlenir. Lars Johanson'a göre Türkçede üç farklı görünüş perspektifi vardır:

1. İntraterminallik (Sınırlararası bakış)
2. Postterminallik (Sınırötesi bakış)
3. Terminallik (Sınıra bakış)

İntraterminallik; bir olayın başlangıç ve bitiş sınırları arasında gözlemlenmesidir. Yani olay süreç safhasında gözlenir. Türkçede genellikle –Ar ve –yor işaretleyicileri, bu gruba girer. **Postterminallik**; bir olayın kritik sınırı aşıldıktan sonraki bir safhada gözlemlenmesidir. Türkçede postterminalliği daha çok geçmiş zaman işaretleyicileri yansıtır. **Terminallik**; olayın doğrudan bir bütün olarak yansıtıldığı gözlemdir (Aydemir 2010: 22-23-24).

Terminal bakış açısı konusunda, Aydemir (2010) Türkçedeki –DI işaretleyicisinin bu işlevi yansıttığını söylemektedir. “*Görünüştüsel açıdan bakıldığında –DX, ne intraterminallik ne de postterminallik ifade eder; bu ikisinin dışında üçüncü bir görünüş perspektifi olan terminallik yansıtmaktadır. Bu terminal bakış açısı, olayın başlangıç ve bitiş sınırını hiç vurgulamadan, sadece olayı doğrudan ve ‘total olarak’(Totalitat/Ganzheit) gözlemlemeye imkan vermektedir. Johanson’a göre bu terminal perspektif, kanıtsallık içermez ve zaman çizgisinin belli bir noktasında gerçekleşen olayı bir bütün olarak yansıtır*” (Aydemir 2010: 38). Ancak Gökçe (2013), Türkçede terminal bakış açısının olmadığını Johanson’a dayanarak söylemiş, –DI işaretleyicisini de, postterminal bakış açısı içine dahil etmiştir. “*Buna göre Türkçe, İngilizce, Fransızca gibi tipik +INTRA diller sadece ara sınırlı, yine Türkçe, İngilizce ve İsveççe gibi +POST diller ise art sınırlı bir durum tipini gösterirken. Rusçanın da aralarında bulunduğu +AD diller ise an*

sınırlı bir durum tipini sergilerler”(Gökçe 2013: 53). –DI işaretleyicisinin, olayın bitmişliğini yansıtırken, görünüş işlevinde kullanılan –mİş işaretleyicisiyle bir farkının olmadığı düşünülürse, Aydemir’in görüşlerinin yanlış olabileceği görülür.

Yukarıdaki üç görünüş safhasına ‘Öngörülü Bakış’ı (henüz gerçekleşmemiş, umulan, niyet edilen bakış) da ekleyebiliriz. Bu bakış türüne genellikle gelecek zaman işaretleyicileri girmektedir (bkz. Aslan 2012:12, Uğurlu 2003:129).

Öngörülü bakış, gerçekleşmiş bir olayı ifade etmeyen, geleceğe yönelik niyet edilen, umulan olay ve durumları anlatır. Olayın başlangıç sınırı aşılmamıştır. Ancak bunu bir görünüş türü olarak almayan araştırmacılar, geleceğe yönelik her olay ve durumun, kipsellik bildirdiğini belirtirler. Geleceğe yönelik eylemlerin başlangıç sınırları daha aşılmamış olduğu için bunların herhangi bir oluş bildirdiği söylenemez. O yüzden öngörülü bakış pek mümkün gibi görünmemektedir. Aksu-Koç bu konuda şunları ifade etmektedir: “Çoğu dilde gelecek zaman olarak işlenmiş yapılar daha çok kiplik kategorisine girmektedir. Sözde geniş zaman olarak adlandırılan işaretleyiciler, öncelikle görünüş işlevine sahiptir. Bu yapılar geçmiş ve geçmiş dışı arasındaki zıtlığı aza indirgerler” (Aksu-Koç 1988: 12).³⁷

Uzun’a göre görünüş kategorisinin en yaygın ayrımı, bitmişlik ve bitmemişlik konusundadır. Ayrıca dünya dillerinde şu dilbilgisel kategoriler de görünüş kapsamına girmektedir: *başlama, noktasallık, yineleme* vs. (Uzun 2004:148-149). Aynı şekilde Comrie görünüş kategorisini iki başlıkta inceler: tamamlanmışlık ve tamamlanmamışlık. Tamamlanmamışlık kendi içerisinde alışkanlık ve devamlılık

³⁷ “What has been treated in most languages as the future tense is rather a modal category and so-called present tense markers have primarily aspectual functions, reducing the opposition to the binary one of past-nonpast.”

olarak ikiye ayrılmıştır. Devamlılık ise sürerlik, sürersizlik diye ikiye ayrılmaktadır (Comrie 1976: 25).

olmak yardımcı fiiliyle yapılan birleşik çekim yapılarından bazıları, eylemin alışkanlık mı devamlılık mı bildirdiği hakkında bilgi sunar. Devamlılık ve alışkanlık arasındaki fark; devamlılıkta olayın belli bir zaman dilimindeki sürerliliği ifade edilirken, alışkanlığın daha geniş bir zaman dilimine yayılan eylemlerin, sürerliliğini yansıttığıdır. Örneğin *gelmez oldu* gibi bir yapı, alışkanlık haline gelmiş eylemler için kullanılırken, *geliyor olacak* yapısı ise devamlılık bildiren bir yapı olarak karşımıza çıkmaktadır.

Görünüş kategorisi de tıpkı zaman kategorisi gibi kendine ait bir terminolojiye sahiptir ve bu kategorinin, konuşma anına göre şekillenen bir dizilimi mevcuttur. Bunlar Türkçeye yöneliş/yönelim noktası, dolaylı yöneliş/yönelim noktası ve belirleme/belirlenim noktası olarak aktarılmıştır.

Yöneliş noktası (K^N , $Y1^N$)³⁸, konuşma anını ifade eder. “*Konuşanın olaya yöneldiği anı ifade eder....Ancak Johanson, bu görüşün Türkiye Türkçesi için doğru olmadığı düşüncesindedir. Çünkü ‘yöneliş noktası’ doğrudan olayla ilgili değil, ona yönelen ‘bakış’ la ilgilidir*” (Uğurlu 2003:130). Dolaylı yöneliş noktası (DY^N) ise kurgulanmış ikinci bir yöneliş noktasıdır ve birleşik çekimlerde görülür. “*Elbette şimdi, şu anda yapılan konuşma, doğrudan gösterilen yöneliş noktasını teşkil etmektedir ve bakışlı zamanlar bu noktadan hareketle ortaya çıkmıştır. Ancak ‘dolaylı gösterilen yöneliş noktası’ da söz konusu olabilir. Bu durum ‘şimdi’ nin başka bir zamana taşınmasıyla ortaya çıkmaktadır. Bunu Türkiye Türkçesinde i-, ol-,*

³⁸ K^N : Zaman kategorisinde olduğu gibi konuşma noktasını sembolize eder.

$Y1^N$: Birinci yönelim noktasıdır ve konuşma noktasının, ikinci adıdır. Buradaki birinci ifadesi, konuşurun olaya baktığı, gerçek dünya algısıyla var olan bir nokta olduğunu ifade eder. İkinci baktığı yönelim noktası ise dolaylı ve kurmaca olur.

bulun- gibi şekiller sağlamaktadır” (Uğurlu 2003: 130). Bir de belirlenim noktası (B^N) bulunmaktadır. Bu da eylemin sınırlararası veya sınırötesinde bulunan noktasıdır. Yani anlatılan eylemin var olabilmesi için aşması gereken noktadır.

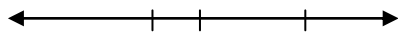
(41a) *Bütün masrafları kendisi üstlenmiş.*

(41b) *Çok çalışarak sınavı geçti.*

(41c) *Yukarıda ders çalışıyor.*

(41d) *Ailesinden para isteyecek oldu, ancak arkadaşı verince vazgeçti.*

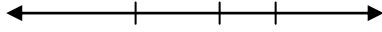
Yukarıdaki örnekleri Johanson’un oluşturduğu teori çerçevesinde şöyle analiz edebiliriz. (41a)’da eylem bitmiş/tamamlanmış ve eylem olay sınırı aşıldıktan sonra gözlemlenmiştir (postterminal). (41b)’de eylem bitmiş ancak bu bitme uzak geçmişte değil yakın geçmişte meydana gelmiştir ve eyleme sınırötesinden (postterminal) bakılmaktadır. (41c)’de eylemin başlangıç sınırı aşılmış, ancak bitiş sınırına ulaşılmamıştır. Yani tamamlanmamıştır. Bu yüzden olaya, sınırlararası açıdan bir bakış (intraterminal) vardır. (41d)’de ise tamamen farklı bir durum söz konusudur. Burada birinci yönelim noktasından ayrı kurgusal bir ikinci (dolaylı) yönelim noktası bulunmaktadır. Yani para isteme evresi gerçekleşmemiş, ancak konuşurun bunu gerçekleştirmiş gibi gösterdiği dolaylı bir yönelim noktası vardır. Ayrıca bu olay, kısa süre devam eden bir durumdur. (41d) görünüş düzleminde şu şekilde gösterilir:

DY^NB^N K^N (Y1)

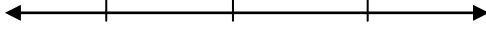
Zaman kategorisinde olduğu gibi burada da *imek* fiiliyle yapılan birleşik çekimlerle *olmak* yardımcı fiiliyle yapılan birleşik çekimler arasında bazı anlam farklılıkları vardır.

(42a) *Kendisine verilen görevleri üstün bir başarıyla **gerçekleştirmiş oldu**.*

B^N DY^N K^{N39}

(42b) *Kendisine verilen görevleri üstün bir başarıyla **gerçekleştirmişti**.*

B^N DY^N K^N

-miş oldu yapısı ile *-mişti* yapıları birbirlerinden farklıdır. *-miş oldu* yapısında *olmak* yardımcı fiilinden önceki olaya psikolojik ilgi daha yoğundur, yönelim noktası daha belirgindir. *olmak* yardımcı fiili kendinden önceki sınır ötesi eylemin sonuçlarını ‘ve böylece’ anlamı vererek ön plana çıkarır (Aslan 2012: 15-16).

Johanson Türkçedeki görünüş kategorisini anlatırken ‘*Aspectotempora*’ terimini kullanır. Bu terimi kullanması tesadüfî değildir. Çünkü Türkçede zaman bildiren ekler aynı zamanda görünüş de bildirir. “*Bir eylem zaman çizgisi üzerine, konuşma zamanı ve eylem zamanı arasındaki ilişkiye göre geçmiş/sonlanmış, hal/sonlanmamış ve gelecek biçiminde ve sınırlararası, sınırötesi, öngörülü bakışlardan biriyle yorumlanarak yerleşir. Böylece eylem belirli bir görünüş-zamanla açığa çıkmış olur*” (Johanson 1994: 248, 2000:34, aktaran: Demir 2012: 14). Bu durum sadece Türkçe için geçerli değildir. “*Lyons (1983:284)’a göre zaman, görünüş ve kip/kiplik İngilizce yanında bir çok dilde de kaynaşır. Yazara göre bunun sebebi, bir ölçüde kimi kavramların kip/kiplik , görünüş ya da sürem yönünden sınıflandırılabilmesidir. Bir ölçüde de bu dillerin anlam yönünden çözümlenmesinde*

³⁹ B^N: Belirlenim noktası
DY^N: Dolaylı Yönelim Noktası
K^N: Konuşma Noktası

açıkça zaman, kip/kiplik ya da görünüş adıyla biçim bilgisi ve sözdizimi karşıtıllıklarıyla yapılan ayrımlardan daha çok ayırım kabul edilmesinin gerekli olmasıdır. Bu üç sınıftan hiç biri insan dili için esas değildir ve diller zaman, kip/kiplik ve görünüş kavramlarını kümeleme ya da birbirinden ayırma yönünde farklılık gösterirler” (Benzer 2009: 34).

1.5.2.1. Görünüş ve Zaman Kategorisi Arasındaki Farklar

Görünüş ve zaman kategorilerinin Türkçede aynı biçimbirimlerle ifade edildiğine yukarıda değinilmiştir. İkisi, farklı dilbilgisel anlama sahip olduklarından dolayı, birbirlerinden ayrılır. İkisi arasındaki temel farklılık, görünüşün eylemin zamana ait yerleşim yerinden bağımsız olup, eylemin gerçekleşme biçimiyle ilgili olmasıdır. Johanson’un öğrencisi olan Aydemir, görünüş kategorisini şöyle açıklamaktadır:

“..görünüş kavramı zaman çizgisinde belirlenen olayları belli bir noktadan hareketle gözlemlemeye imkan veren öznel bakış açılarını ifade eder. Bu anlamıyla görünüş, zaman boyutundaki olayın belli bir perspektiften yansıtılmasından ibarettir ve bu yönüyle de zaman kavramından temelde ayrılır” (Aydemir 2010: 10). Ahmet Benzer ise Olsen’in görünüşe ait iç zaman vurgusuna çalışmasında yer verir.

“Görünüş ve fiil zamanı gerçek zaman ile ilgilidir. Fiil zamanı, durumların gönderme zamanına yerleşip yerleşmediğini, gösterici zamandan sonra mı, aynı anda mı yoksa önce mi olabirliğini gösterir. Geçmiş, şimdi ya da gelecek zamanın seçimi böylece bu merkez ile ilgili olarak yerleşen durumun gerçek zaman göndermesine dayanır. Görünüş, durumların iç zamanına bakar, durumun zamana ait yerleşim yerinden bağımsızdır. Bitmemişlik ya da bitmişlik görünüşünün seçimi,

tamamlanmış olup ya da devam eden olmadığını sunmak konuşmacının seçimine bağlıdır” (Olsen 1994: 6, aktaran: Benzer 2009: 36-37).

Referans zaman noktası ile görünüş bildiren ikinci yönelim noktası (dolaylı yönelim noktası) esasında birbirine paraleldir. Ancak ikisi farklı olgular olarak değerlendirilir. “..görünüş kavramı, konuşma zamanı ile olay zamanı arasındaki ilişkilerden bağımsız bir olgudur, buna karşın referans zamanı tıpkı olay zamanı gibi, konuşma ve olay zamanı ile ilişkisi ile belirlenir” (Akşehirli 2010: 27). Diğer bir görüş ise şöyledir: “Görünüş özelliklerinin belirlenmesinde önemli olan birincil yönelim noktası veya konuşma anı, belirleme noktası ve ikincil yönelim noktası ilişkisi, gramatikal zaman incelemelerindeki konuşma zamanı, eylem zamanı, referans zamanı ilişkisine paraleldir. Ancak aralarında, görünüş ilişkilerinde, yönelim noktasından olayın bütününe değil, yalnız sınırları arasındaki ya da sınır ötesindeki bir kesitin görüldüğü yönünde bir ayırım bulunur”(Johanson 2000:34, aktaran: Aslan 2012: 13). Bu görüşe göre görünüş kategorisinde, eylemin süreci esas alınıp, eylemin bitip bitmediği (sürdüğü) konusunda bir kesit ele alınırken, zaman kategorisinde, belli sıralamayla yer alan olaylar, zaman düzleminde bir bütün olarak yansıtılır.

I.5.2.2. Görünüş ve Kılımsız İlişkisi ve Arasındaki Farklar

Kılımsız ve görünüş kategorileri, birbirine yakın kategorilerdir. Ancak aralarında bazı önemli farklar bulunmaktadır. Kılımsız, fiilin içeriğini belirleyen sözlüksel ve anlamsal bir kategoridir ve görünüş gibi gramerleşmemiştir. Kılımsız fiilin kendi içinde sahip olduğu bir özelliktir. “Kılımsız, fiillerin içeriklerini belli açılardan determine eden sözlüksel-anlamsal bir kategoridir ve görünüş kategorisinin aksine gramerleşmemiştir” (Aydemir 2010:22).

Bir fiilin sahip olduğu kılınış anlamı cümlede kullanılan diğer öğelerle (zarflar vs.) değişebilmektedir. “..*eylem öbeğindeki belirteçler veya nesnenin belirtili olması o eylemin hal türünü değiştirebilir*” (Erguvanlı-Taylan 1997:4). Burada hal türü ifadesi, kılınış için kullanılmıştır.

(43a) **İki saat koştuk.**(edim, sürerlik)

(43b) **Okula kadar koştuk.** (tamamlama) (Erguvanlı-Taylan 1997:4)

Görünüşte, yüklemde kullanılan görünüş işaretleyicisi, yüklemde görünüşünü belirler ve cümledeki diğer unsurlar buna etki etmezler. Yani yukarıdaki örnekte *koşmak* eylemine getirilen *-DI* işaretleyicisi, eylemin bittiğini/tamamlandığını (Postterminal) gösterir. Ancak aynı eylemin kılınış özelliği cümledeki diğer unsurlar tarafından değiştirilmiştir (zarflar).

Son yıllarda, kılınış kategorisini kendi içinde iki gruba ayıran bir çalışma yapılmıştır. Benzer (2009) çalışmasında, genellikle kılınış başlığı altında toplanan yapıları sözlüğe dayalı görünüş ve kılınış diye ikiye ayırmıştır. Sözlüğe dayalı görünüş, fiillerin cümle içerisinde diğer öğelerle etkileşimi sonucunda, yani bağlamda sahip olduğu kılınış anlamı iken, kılınış, fiillerin sözlükteki anlamından oluşan bir kategoridir (Benzer 2009). “*Sözlüğe dayalı görünüşü tespit etmede fiil tek başına karar verici öge değildir*” (Benzer 2009:60). Bu ikisini birbirinden ayırmayıp kılınış içinde değerlendiren araştırmacılar da vardır (Aksan (2007), Erguvanlı-Taylan (1997)). Bu ayırım, dilbilimin iki alt dalı olan semantik ve pragmatik arasındaki ayırma benzetilebilir. Semantik, sözcüklerin sözlükteki sahip oldukları anlamla ilgilenirken, pragmatik, sözcüklerin bağlamda kazanmış olduğu anlamlarla ilgilenir. Johanson Türkçedeki fiilleri kılınış özelliklerine göre üç kısma ayırmıştır:

1.Ön Sınırı Vurgulayanlar (Başlangıç Sınırlı Fiiller)

2.Son Sınırı Vurgulayanlar (Bitiş Sınırlı Fiiller)

3.Sınır Vurgulamayanlar (Süreçli Fiiller)

ölmek eylemini ele alırsak, *ölmek* bitiş sınırlı bir fiildir. Bu eylemin kılınışsal özelliğidir.

(44a) *Çiçeğe su vermediğim için yavaş yavaş ölüyor.*

Yukarıdaki eylem görünüş özelliğini *-yor* biçimbirimiyle kazanmaktadır. Bu açıdan eylem sınırlararası (intraterminal) bakış açısıyla sunulmuştur. Bu örnekte *yavaş yavaş* zarfı da görünüşü etkilemiştir. Buradaki çekimli fiil, çiçeğin canlılığının bitmesi, sona ermesi anlamında kullanılmamış, eylemin bir sürerlik halinde gerçekleştiğini anlatmıştır.

olmak yardımcı fiili ise kendinden önce gelen fiilin anlamına kendi anlamını katmaktadır. Yani fiilin kılınışını, bir hal değişikliğiyle vermektedir. “*ol- fiili durum değişikliği yaratır ve yarattığı durum değişikliğini içteki eylem gövdesi ile ifade edilen görünüş anlam ayrımlarıyla birleştirir*” (Güven 2007:80). Yani burada, *olmak* fiilinin kılınış özelliğini koruduğu ve üzerine aldığı işaretleyicilerle ana fiilin anlattığı olayı farklı zaman, görünüş ve kiplik görünümüleriyle sunduğu ifade edilmiştir.

Bu çalışmada *olmak* yardımcı fiilinin, Tarihî Türkiye Türkçesi metinlerindeki birleşik çekimlerde ne tür işlevlere sahip olduğunu araştırdığımızdan, kılınış kategorisine sadece yeri geldiğinde değindik.

I.5.3. Kiplik Kategorisi

Kiplik kategorisi dünya dillerinde, diğer fiil kategorilerine göre (zaman, görünüş) daha girift ve problemlili bir konudur. Onun problemlili olması diğer kategoriler gibi sınıflandırılmasının zorluğundan kaynaklanmaktadır. “...*insan tıpkı zamanı bölmede yaşadığı sıkıntı gibi, anlamı da biçimle zaptetmeye çalışmıştır*” (Kerimoğlu 2011: 3). Başta mantık ve felsefe bilimleri içerisinde tartışılan kiplik, dilde var olan şekillerle de ifade bulur. İşte bu şekiller Kerimoğlu’nun belirttiği gibi, insanoğlunun anlamı zaptetmeye çalışmasından kaynaklanır.

Kiplik, insanı merkeze alan bir kategoridir ve konuşucunun önermenin kaynağı hakkında, önerme ile ilgili bilgisi hakkında ya da önermenin empoze/yaptırım derecesi hakkında tutum ve yorumlarını yansıtır. Yani kiplik, olayların nasıl algılandığı, hangi kaynaktan edinildiği, eylemin yaptırım derecesinin ne olduğu (istek mi emir mi) gibi gerçek ve gerçek dışı dünyadaki olayların konuşurun algılayışı neticesinde şekillenmesidir. “*Kiplik, konuşucunun aktardığı bilginin gerçeklik değerine dair yargısını gösteren tahmin, çıkarım, varsayım; gerçekliğe dair delilleri gösteren görsel-işitsel delil, söylenti, genel bilgi, birinci el kişisel tecrübe vb., koşullarına ve gerçekleşme potansiyeline yönelik beklentilerini gösteren zorunluluk, gönüllülük, istek vb. anlam kategorilerinin ifadesini sağlar*” (Aslan-Demir 2008: 18).

Kiplik konusunda üç temel birim vardır: konuşurun tutumu, gerçeklik ve olasılık-zorunluluktur (Kerimoğlu 2011). Yani bir önermede, konuşucunun önerme hakkındaki duygu ve düşünceleri, önermenin gerçeklik değeri, tahmin, varsayım vs. olması, önermenin içten mi yoksa dıştan mı geldiği (istek, emir) kiplik kategorisinin alt dallarını oluşturur. Yukarıdaki üç birim sayesinde olayların, farklı konuşurlar

tarafından, farklı biçimlerde yansıtıldığı görülür. Bu yüzden dünyadaki insan sayısı kadar kiplik olabileceğini düşünenler de vardır (Dilaçar 1971:107).

Kipliğin diğer fiil kategorilerinden farklılığı, onun önermenin durumu hakkında bilgi vermesidir : “*Kiplik, zaman ve görünüşten farklıdır. Kiplik, olayın herhangi bir özelliğine göndermede bulunmaz, sadece önermenin durumunu belirtir*” (Palmer 2001:1).⁴⁰

Kipliğin bağlama göre farklı yorumlara açık olması kipsellik kavramının tanımlanmasını, zaman ve görünüş kategorisi gibi daha kolay sınıflandırılmasını zorlaştırmaktadır.

Kiplik, fiillere eklenen işaretleyicilerle ifade edildiği gibi dildeki sözlüksel, sözdizimsel ve söyleme dayalı dilbilgisel işaretleyiciler gibi başka öğelerle de sağlanabilir. Aynı şekilde cümlenin tonlaması da kipliği belirleyebilir.

Kiplik konusunda bahsedilmesi gereken durumlardan birisi de, kip ve kiplik kavramlarının farklı olgular olmasıdır. Kiplik, yukarıda bahsedilen konuşurun tutumuna göre şekillenen önermenin bilgisini, kanıtlarını veya yükümlülük olup olmamasını ifade eden semantik bir olgudur. Kip ise, dil düzleminde kipliğin izdüşümüdür. Yani morfolojik olarak dildeki görünümüdür. “*Kipler; emir, istek, gereklilik, zorunluluk, koşul vb. anlamların ifadesini sağlayan, biçimsel açıdan gramatikalleşmiş morfolojik kategorilerdir ve fiil çekim paradigmatlarıyla ifade edilir. Kiplik ise, bu sayılan anlam alanlarının bizzat kendisiyle ya da kısaca dil anlamlarıyla ilgilenir. Kipliğin kiplerden başka sözlüksel, sözdizimsel, bürünsel vb., yalnız yüklemi değil cümlenin bütününe ilgilendiren bir çok işaretleyicisi bulunur*”

⁴⁰ “Modality differs from tense and aspect in that it does not refer directly to any characteristic of the event, but simply to the status of the proposition.”

(Aslan-Demir 2008: 17). Bu yüzden kip tasnifleri değil, kiplik tasnifleri yapılır. Şimdiye kadar, önermenin semantik değerinin tasnif çalışmaları yapılmıştır.

Kiplik kategorisi iki temel ayrıma gider. Kiplik gerçekliğin iki boyutuyla ilgilidir: gerçeklik ve gerçek dışılık. Bütün kiplik kategorileri de bu duruma göre şekillenir: “*Tipik olarak kiplik, neredeyse bütün cümlelerde hem gerçek hem de gerçek dışıdır. Bu sistem temelde ikilidir*” (Palmer 2001: 4).⁴¹ Yani bir önerme ya gerçek ya da gerçek dışı bir düzlemde gerçekleşir. Konuşurun tutumu geçmişe ya da geleceğe yöneliktir. Buna göre konuşurun bulunduğu andan geçmişe yönelik yapmış olduğu, gerçekleşmesi artık imkansız olan önermeler, gerçek dışı kalırken, konuşurun geleceğe yönelik tutumları gerçekleşmesi olası olan yapılar ise gerçek olarak düşünülür.

Gerçek ve gerçek dışılığa göre kiplik üçe ayrılmaktadır: Bunlardan birincisi önermenin gerçeklik değeriyle ilgili olan bilgi kipliği ve ikincisi iç ve dış etmenlerle önermenin yaptırım gücünü içine alan yükümlülük kipliğidir. Bu ikisi arasındaki ayrım, birinin önermenin elde edilmesindeki bilginin derecesiyle, diğerinin ise önermenin yaptırım gücü ile ilgili olmasından kaynaklanır. Üçüncüsü ise, bazı araştırmacılar tarafından bilgi kipliği içerisine dahil edilen, ancak son yıllarda yapılan çalışmalarda ayrı bir başlık altında değerlendirilen, bilginin hangi kaynaktan edinildiğini esas alan kanıt kipliğidir. Kiplik konusunda literatürde farklı adlandırmalar kullanılmış olsa da en yaygın terimler bu ikisi olduğu için, çalışmamızda bu adlandırmalar kullanılacaktır.

⁴¹ “Typically with mood, all or most clauses are either realis or irrealis: the system is basically (prototypically) binary”

I.5.3.1. Yükümlülük Kipliği (Deontic Modality)

Yükümlülük kipliği, konuşurun önermeyi gerçekleştirip gerçekleştirilmeme zorunluluğunun derecesiyle ilgilidir. Söylemin derecesi, bu kiplik türünün en belirleyici özelliğidir. Yaptırım gücü yüksek olan önermeler emir, içsel odaklı yaptırım gücü olmayan önermeler ise istek kipliğini ifade eder. *“Yükümlülük geleneksel olarak zorunluluk (obligation) ve izin (permission) ifadelerini kapsayan bir alanın adı olarak kullanılmıştır (Kratzer, 1998; Kiefer 1987). Bu alan temelde ifadelerin konuşur dışı etkenlerce (normlar, kanunlar vb.) istenilir ve kabul edilir bulunup bulunmadığıyla ilgili bir alan olarak da ele alınır ve bu yönüyle söylem odaklı (discourse oriented) olarak değerlendirilir”* (Nuyts 2006:4, Narrog 2009:11, aktaran: Kerimoğlu 2011:117).

Kerimoğlu (2011), yükümlülük kipliğinin içine yeterlilik, olanak, zorunluluk, gereklilik, izin, emir, istek, niyet/gönüllülük gibi anlam alanlarını dahil eder (Kerimoğlu 2011:84). Aslan-Demir ise çalışmasında emir, istek, rica, yalvarma gibi anlamları isteme kipliği başlığı altında, isteme kipliğinin alt başlıkları olarak incelemiştir.

I.5.3.2. Bilgi kipliği (Epistemic Modality)

Bilgi kipliği, önermenin doğruluk derecesi ile ilgilidir. *“Konuşurun önermenin doğruluğu, gerçekliği hakkındaki tutumunu yansıtan ifadelerin bilgi kipliği içerisinde ele alındığı görülür”* (Kerimoğlu 2011: 113). Önermenin gerçeklik değeri, önermenin gerçekleşme olasılığı, gerçekleşmesinin imkansız olması (geçmiş zamanda kalma) gibi konularla ilgilidir. Buna göre olasılık, çıkarım ve varsayım, bilgi kipliğine dahil edilir.

1.5.3.3. Kanıt Kipliği (Evidential Modality)

Bilginin hangi kaynaktan elde edilmiş olabileceğiyle ilgilenen kanıt kipliği (evidential), kiplik literatüründe ayrı bir başlık olarak değerlendirilmiştir ((Kılıç (2005), Palmer (2001), Bacanlı (2008)). İkisi arasındaki farkı Palmer şöyle özetlemektedir: “ İki önerme arasında temel farklılık şudur: bilgi kipliğinde önermenin gerçeklik değeri hakkında konuşur kendi değer yargılarını ifade ederken, kanıt kipliğinde sahip oldukları gerçeklik değerleri hakkında kanıtlar sunarlar” (Palmer 2001: 8).⁴²

Dünyada kiplik konusunda, oldukça fazla çalışma ve tasnif vardır. Ancak biz önemli gördüğümüz bir çalışma olan Palmer’in çalışmasını esas olarak alıp, onun kullandığı terimleri kullanmaya özen gösterdik. 1986 yılında önemli bir çalışma yayımlayan Palmer, 2001’de ikinci baskısını yayımlarken bazı tasnif değişimlerine gitmiştir. Biz de 2001’de yayımladığı *Mood and Modality* kitabındaki tasnifi esas aldık.

⁴² “The essential difference between these two types is (as is implicit in the discussion) that with epistemic modality speakers express their judgement about the factual status of the proposition, whereas with evidential modality they indicate the evidence they have for its factual status.”

Önerme Kipliği (Propositional Modality)		Eylem Kipliği (Event Modality)	
Bilgi (Epistemic)	Kanıt (Evidential)	Yükümlülük (Deontic)	Devinim (Dynamic)
İhtimal (Speculative)	Aktarım (Reported)	İzin (Permissive)	Yeterlilik (Abilitive)
Çıkarım (Deductive)	Duyum (Sensory)	Zorunluluk (Obligative)	Gönüllülük (Volitive)
Varsayım (Assumptive)		Emir (Commissive)	

(Tablolaştırın Kerimoğlu 2011:120)

Türkçede hem eklerle hem de belli yapılarla (edatlar, zarflar, morfo-sentaktik ögeler, tonlama vs.) ifade edilebilen kiplik, birleşik çekimlerde basit çekimlere nazaran daha dikkat çekici bir şekilde sunulur.

(46a) *Odanı okula gitmeden **toplayacaksın**.*

(46b) *Okula gitmeden önce odanı **toplamiş olacaksın**.*

(46a)'da *-AcAk* işaretleyicisi, konuşurdan eyleyiciye tonlamanın da etkisiyle güçlü bir şekilde odanın toplanması emri sunulmuştur. (46b)'de ise *-mİş ol-AcAk* yapısında bulunan *-AcAk* işaretleyicisi, kiplik anlamından ziyade bir zaman işaretleyicisi olarak görülmektedir. *-mİş* işaretleyicisi ise eylemin gelecekte gerçekleşmiş olarak görülmesini sağlayan, dolaylı bir bitmişlik işaretleyicisidir. Konuşucu (46b)'deki önermeyi geleceğe dair güçlü olmayan bir emir olarak

istemektedir. Konuşur, burada kendini gelecekteki bir noktaya koyar ve eylemi yapılmış olarak farzeder.

Türkçede zaman, kip ve görünüş işaretleyicilerinin, bağlama göre bu üç kategoriye de gönderme yapabilmesi Türkçenin ekleri ekonomik kullanmasıyla da ilgisi olabilir. Bu ekler cümlede bir kategoriye ön plana çıkaracak şekilde kullanılmaktadırlar. *“Her takının üç temel işleve de gönderme yaptığını belirtmiştim. Gene de her takının öncelikli olarak gönderme yaptığı bir temel işlev vardır. /mİş/’ın temel işlevi ‘kip’ göstermedir. /-r/ ve /-yor/’un temel işlevi ‘görünüştür. /-EcEk/ ‘zaman’ işleviyle belirlenmiştir. /-DI/ hem ‘zaman’ hem ‘kip’ işlevi açısından belirtilidir”* (Akerson 1994: 83).

Yukarıdaki tabloda olmayan ancak, önermedeki başka durum ve halleri yansıtan kiplik türleri de bulunmaktadır. Çalışmada Palmer’in görüşleri esas alınmıştır ancak tasnifin dışında kalan bazı kiplik anlamlar da incelemede dile getirilmiştir.

Olumsuzluğun kiplik kategorisi içerisinde değerlendirilip değerlendirilemeyeceği, tartışmalı bir konudur. Ancak olumsuzluğun temel kiplik anlamlarına etki etmediği yani olumlu emrin olabileceği gibi olumsuz emrin de olabileceği düşünülürse, olumsuzluğun, kipliği etkilemediği görülür. Olumsuzluğu, kipliğin içerisine dahil edenler ise onun önermenin gerçeklik değerine etki ettiği görüşündedirler. Bu çalışmada olumsuzluk, kiplik alanı dışında tutulacaktır.

1.6. GRAMERLEŞME TEORİSİ VE *olmak* YARDIMCI FİİLİ

Bu bölümde *olmak* fiilinin, yardımcı fiil olma süreci gramerleşme teorisiyle açıklanmaya çalışılacaktır. *olmak* fiilinin, gramerleşme sürecini açıklamadan önce gramerleşmenin ne olduğunun ve hangi aşamalar sonucunda gerçekleştiğinden bahsetmemiz gerekir.⁴³

Dillerin metaforik olarak, yaşayan ve canlı bir varlık olduğunu gösteren en belirgin özelliklerden biri gramerleşmedir. Gramerleşme, bağımsız sözlükbirimlerin görevli biçimlere dönüşmesi veya az fonksiyona sahip birimlerin çok fonksiyonlu olarak kullanılması şeklinde tanımlanmaktadır. “*..dilbilgiselleşme, dillerdeki bazı kelimelerin büyük bir ölçüde gerçek anlamlarını kaybedip yapısal olarak fosilleşmeleri/kalıplaşmaları, dilde semantik görevden ziyade dilbilgisel işlev yüklenmeleri demektir*” (Demirci 2008; 133).

Gramerleşmenin art zamanlı bir değişim olduğuna vurgu yapan bir başka tanımlama ise şöyledir:

“*Gramerleşmeyle ilgili bütün görüşler, onun art zamanlı bir gelişim ve gramer kategorileri işaretleyicilerinin (durum, sayı, cinsiyet, zaman, görünüş, kip vs.) eş zamanlı durumları olarak tasvir ederler.*” (Wischer 2006: 129).⁴⁴

Bir dilsel birimin nasıl gramerleştiğinin aşamalarını şu şekilde sıralayabiliriz:

- a. Gramerleşme tek yönlü bir süreçtir. Bunun aksi yönü de nadir olmakla birlikte bulunabilir.
- b. Gramerleşme bir değişimi beraberinde getirir. Bu değişim anlam, ses, içerik, söz dizimi ve biçimce olabilir.

⁴³ Türkçe açısından ayrıntılı bilgi için bkz. Gökçe (2013), Demirci (2008, 2013).

⁴⁴ “The whole concept of grammaticalization can be characterized as the diachronic process and the synchronic state of coding of grammatical categories, such as case, number, gender, tense, aspect, mood, etc.(for a general reference work cf. Hopper and Traugott, 2003)”

- c. Gramerleşme geniş gramatikal yapıların daha dar gramatikal yapılara dönüşmesidir.
- d. Gramerleşme az fonksiyonlu yapıların çok fonksiyonlu hale gelmesidir.

Bu ilkeler konusunda neredeyse tüm araştırmacılar fikir birliği etmiştir. Ancak ilkelerin nasıl ortaya çıktığı konusunda farklı düşünceler bulunmaktadır.

Batıda gramerleşme çalışmaları, 19. yy'ın ilk yarısına kadar uzanır. Bir filozof olan Humboldt (1825), insan dilinin başlangıçta sadece somut fikirleri ifade ettiğini, daha sonraları ise gramatikal yapıların ortaya çıktığını düşünür. Dillerdeki gramatikleşmenin dört evre sonucunda geliştiğini ortaya koyar. Birinci evrede, söylemde gizli kalan ve dinleyicinin bilişsel olarak çıkarması gerektiği somut nesnelere vardır. Bu evrede, nesnelere sunulduğu düzenler, alışkanlık haline gelmeye başlayarak değişmez bir söz düzeni olmaya başlar ve sözdizimi denilen ikinci bir evreye geçiş yaşanır. İkinci evrede, önceden somut olarak var olan sözcükler bu evrede gramatikal anlamlarla somut anlamları arasında gidip gelecek, yani kararsız unsurlar olacaktır. Bunların kimileri yer aldıkları cümlelerde anlamsızlaşarak, işlev görevleri ön plana çıkıp özelleşecektir. Üçüncü evrede, bu işlevsel yapılar somut sözcüklere eklenerek bağımlı bir sözcük ya da ek olacaklardır. Bunlar bir somut sözcüğe eklenerek '*ekleşik çiftler*' meydana getireceklerdir. Dördüncü evrede ise bu ekleşik çiftler sentetik bir yapıya bürünerek, tek sözcük yapıları sergileyeceklerdir (Gökçe 2013:22).

Gramerleşme terimini ilk kullanan isim, Antoine Meillet'dir. 1912 yılındaki çalışmasında bu terimi kullanmış ve dil değişimelerindeki dönüşümlerin üzerinde durmuştur (Gökçe 2013: 23).

Grammerleşme teorisinin diğere önemli temsilcileri ise Gabelentz (1891), Kurylowicz (1965), Givon (1979), Lehmann (1984, 2002), Haspelmath (1998), Hopper ve Traugott (2003)'tur. Bu araştırmacıların teorileri üzerinde durulmayacak yeri geldiğinde düşünceleri dile getirilecektir.

Gabelentz (1891), gramerleşmenin birbirleriyle rekabet halinde bulunan yapıların iki eğilim sonucunda ortaya çıktığını savunmaktadır. Bu eğilimlerden birisi, söyleyiş kolaylığı iken, ikincisi başkalaşma ile ilgilidir. Söyleyiş kolaylığı, seslerin yıpranmasına yol açarken, başkalaşma ise bulanıklığa sebep olmaktadır (Gökçe 2013: 22).

Meillet ise gramatikal biçimlerin analoji yoluyla ortaya çıktığını söylemektedir. İngilizcedeki *shoe* 'ayakkabı' sözcüğünün çoğulu '*shoen*' olması gerekirken '*stones*' sözcüğüne örneksene olarak '*shoes*' olduğunu dile getirmiştir (Gökçe 2013: 23).

Dilbilgisel gelişmenin altında konuşucu, dinleyici etkileşimi yatmaktadır. Konuşucuların dilde ekonomiklik ilkesine bağlı kalarak, az söz söyleme, sadelik ve açıklıktan yana olma eğilimleri sonucu dilde yeni yapılar ortaya çıkar. Örneğin; Fransızcada olumsuzluk eki '*ne*' bu sebeple kısaltılır. Yine bazı kelimeler olumsuzluğu güçlendirmek için kullanılabilir. Mesela *pas* '*adım*' kelimesi olumsuzluğu güçlendirmek için kullanılan bir gramatikal birim olarak ortaya çıkmıştır. Dinleyiciler, zamanla bu yeni yapıları gözlemleyip, '*pas*' kelimesinin olumsuz bir işaretleyici olarak yorumlanmışlar ve onların dilinde '*pas*' olumsuzluk çağrışımı yapmış ve bu şekilde genelleşmiştir (Wischer 2006; 131). Bu konuda Türkçedeki '*dış*' sözcüğü de örnek olarak verilebilir. Günümüzde ekleşmeye doğru

giden bu sözcük, genellikle olumsuz durumları ifade eden kelimelere getirilir. Örneğin: *kullanımdışı, çevrimdışı* vs.

Son yıllarda Türkiye’de de gramerleşme konusunda çeşitli çalışmalar yapılmıştır. Bu konuda en kapsamlı çalışmalardan biri, Faruk Gökçe’ye aittir. Gökçe doktora tez çalışmasında, art zamanlı fiil birleşmeleri şeklinde adlandırdığı –A ve –B zarf fiil işaretleyicileriyle yapılan ve kılınış özelliği gösteren fiil yapılarının işlevlerini Oğuz Türkçesi, Eski Türkçe ve Türk lehçeleri kapsamında karşılaştırarak değerlendirmiş ve bu yapıların gramerleşme seviyeleri üzerinde durmuştur.

Gramerleşmeyle ilgili teoriler ve çalışmalar, kısaca özetlendikten sonra gramerleşmenin aşamalarının ne olduğu konusuna değinmek gerekir.

Gramerleşmede şu aşamaların olduğu görülür:

Bağımsız sözlüksel birim > *görevli kelime* > *ekleşme* > \emptyset (*sıfırlaşma*)

Başlangıçta bağımsız sözlüksel bir birim olan sözcükler, zamanla çeşitli faktörlerle (sıklık, ekonomiklik) cümlede görevsel açıdan işlev görmeye başlar ve soyutlaşmaya başlar. Bu aşamaya geldiklerinde ses, anlam ve sözdizimi yapısında çeşitli özelliklerini kaybeder. Ses yapısındaki erimenin bir sonucu olarak ekleşmeye doğru giden bu süreç, en sonunda sıfır biçimbirim olarak son bulur. Türkçede, tarihsel süreçte yardımcı fiil olarak kullanılan *ermek* ve *turmak* fiillerinin bugün pek çok kullanımlarında sıfırlaşmaya doğru gittiği görülür.

(47a) *Çok iyi performans göstermese de iyi bir yüzücü (dür).*

(47b) *Bir gün evden telaşla çıkıp sokakları baştan sona arşınlamıştım (idim).*

Yukarıdaki örneklerde *imek* ve *-Dir* işaretleyicilerinin sıfırbiçimbirime indiğini görmekteyiz. Ancak sessel olarak kayıp olsa da, (47a)’da konuşurun bahsettiği iyi bir okuyucu olma durumu devam etmektedir. Yani *durmak* eyleminin

anlamsal ve işlevsel görevi hala sürmektedir. (47b)'de ise iki biçimbirimin araya bir şey almadan yan yana kullanılamayacağı göz önüne alınırsa yalnızca işlevsel açıdan işlem görmüştür. Yani dilsel öğeler sessel olarak kayıp yaşasalar da anlam ve işlev olarak hala varlıklarını sürdürmektedir.

Yardımcı fiiller, bağımsız fiillerden gelişen, gramerleşerek birer çekim unsuru haline gelen, ana fiili kılınış açısından etkileyebilen (özellikle tasvirî fiiller), bazen de morfolojik yapının bir gerekliliği olarak kullanılabilen (*olmak* ve *imek* fiilleri), ayrı bir gramer kategorisidir. Bu fiillerin birer leksikal birimken, zamanla kendi anlamlarından soyutlaşıp görevsel işlevleri ön plana çıkmıştır.

Bazı yapılar *olmak* yardımcı fiilinde olduğu gibi gramerleşirken temel anlamlarını tamamıyla yitirmeyerek eklendikleri fiil yapılarına bazı kılınış özellikleri katarlar. *imek* fiili gibi bazı yapılar ise temel anlamlarını tamamıyla yitirerek sadece çekimsel açıdan varlığını sürdürür (*imek* fiili). Türkçe fiillerde gramerleşme çok az örnekte görülmektedir.

Dilin lehçeleri arasında benzer yapıların gramerleşme süreçleri arasında da belirgin farklılıklar bulunabilir. Örneğin; Standart Türkiye Türkçesinde *olmak* çekimsel açıdan bir yardımcı fiil olarak kullanılırken, Özbek Türkçesinin ağızlarında *olmak* fiili sadece çekimde ortaya çıkmayan sözlükselleşmeye doğru giden fiil yapıları oluşturur (Demirci 2008:135). Özbek Türkçesinde *bolmak* fiili, yeterlilik anlamındaki kullanımlarında ses kaybına uğramış ve zarf-fiil işaretleyicisiyle birlikte ana fiile bağlanmıştır.

(48a) ***Tura oldim*** 'Kalkabildim'

(48b) ***Ket(e)oldim*** 'Gidebildim'

olmak fiili de bir yardımcı fiil olma görevini bu teoriye göre gramerleşerek kazanmıştır. Bugün pek çok dünya dilinde fiillerin gramerleşerek çekimde kullanıldığını görmekteyiz. Yani leksikal birimler gramatikal anlamların yerini karşılayabilmektedir. Givon'a göre yardımcı fiiller, birçok dilde zaman, görünüş ve fiil kategorilerinin ortaya çıkmasında önemli işlevler görür (Gökçe 2014:26). İngilizcede *will* sözcüğünün temel anlamı, *istemektir*. Zamanla gramerleşerek geleceğe dair olacak olayları ifade etmek için analitik yapı içerisinde kullanılan bir birim haline gelmiştir.

olmak yardımcı fiilinin, gramerleşmenin bütün aşamalarını geçirdiği söylenemez. Ancak geniş gramatikal yapıdan, dar gramatikal yapıya geçiş olduğunu da gözden kaçıramayız. Yani ses indirgemesi açısından bir değişim (Oğuz Türkçesinde kelime başı /b/ sesinin düşmesi durumu bunun dışındadır) görülmesi de belli anlam ve sözdizimi kayıpları yaşanmıştır.

olmak yardımcı fiilinin geçirmiş olduğu gramerleşme aşamalarını şöyle sıralayabiliriz:

I.6.1. Anlamsızlaşma

Anlamsızlaşma aşamasında, bağımsız sözlüksel yapılar anlam içeriklerini kaybederler. Bu aşamayı gramerleşmenin ilk aşaması olarak görenler olduğu gibi son aşamada gerçekleştiğini söyleyenler de bulunmaktadır. Bu aşamada sözcüğün asıl anlamını tamamen kaybettiğini söylemek yanlış olur. Onun yerine kademeli bir anlam geçişinin olduğu söylenebilir (Gökçe 2013:32).

olmak fiili asıl anlamı itibariyle, '*meydana gelmek, varlık kazanmak, vuku bulmak*' vs.'dir. Clauson, *olmak* yardımcı fiilinin, Eski Türkçedeki asıl anlamını, İngilizce '*become*' fiilinin karşılığı olarak göstermiştir. '*Become*', '*olmaya*

başlamak’ şeklinde çevrilebilir. *olmak* yardımcı fiilinin, ‘*evre değişimi*’ olarak ifade edilen bu anlamından yola çıkarak kılınış özelliği, ön sınırın aşıldığı ve süreç haline dönüştüğüdür. Yani *olmak* yardımcı fiili, ön sınırı vurgulayan bir fiildir. Yardımcı fiil olarak kullanılsa da anlamını kaybetmediği savunulabilir.

NF. *Yā Ḥadīca, kökdin heybetlig āvāz üküş kelür boldi.* (Tezcan-Zülfikar 2004:5, 17/11-12)

‘*Ey Hatice, gökten ulu bir ses gelir oldu. (gelmeye başladı)*’

Bu örnekte *bolmak* fiilinin, bağlandığı ana fiille işlev görerek ‘*evre değişimi*’ ifade ettiği görülür. Tümcede ‘*gelmeye başladı*’ gibi bir anlam söz konusudur. Eylemin başlama bildirmesinin *bolmak* yardımcı fiilinin sahip olduğu kılınış özelliğiyle bir ilgisi olduğu aşikârdır. Sürerlik anlamı ise –*Ir* işaretleyicisiyle yansıtılmıştır.

I.6.2. Kategorisizleşme

Bu aşamada gramerleşen birimlerde bazı sözdizimsel kayıplar yaşanır. Bu kayıp da kademeli bir şekilde meydana gelir. “*İşlev gördüğü yapıyla da ilişkili olmak üzere bağımsız bir sözlüksel fiilin yardımcı fiilleşmesi sürecinde, fiilimsi özelliklerinden verdiği her türlü kayıp kategorisizleşme başlığı altında değerlendirilebilir*”(Gökçe 2013: 34).

Burada *olmak* fiili sözdizimsel açıdan bir kategorisizleşmeye uğramıştır. Yani bağımsız bir sözlüksel birim gibi hareket edemeyip bağlanmış olduğu ana fiille bir öbek olarak cümlede işlem görür. Bunda ana fiille *olmak* fiili arasındaki genelde kip ve görünüş işaretleyicisi olarak kullanılan sıfat-fiil kökenli işaretleyiciler de rol oynamaktadır. *olmak* yardımcı fiilinin yan tümcelerde kullanımında, sıfat-fiil ekleriyle bir isme bağlandığı görülür yani, bir dolgu sözcük olur. “*Heine*’ye göre,

bağımsız sözlüksel birimler olarak fiiller, yardımcı fiilleşme süreçlerinde kategorisizleşirken, söz gelimi emir kipi, edilgenlik, olumsuzluk vb. çekim yeteneklerinden kayıplar verir” (Gökçe 2013:34-35). Ancak *olmak* fiilinde sadece edilgenlik anlamı kaybolmuşken diğer işlevleri yerine getirebildiği gözlemlenir. *olmak* yardımcı fiilinin çatı işaretleyicisi alması da kısıtlanmıştır. Bağımsız bir leksikal birim olduğunda, çatı işaretleyicilerini alabiliyorken, yardımcı fiil olduktan sonra bu işlevinin çoğunu kaybetmiştir. *olmak* fiilinin şu an hem bağımsız birim olarak kullanılması, hem isim+fiil şeklinde kullanımının olması hem de fiil+fiil şeklinde işlevlerinin olması gramerleşme boyutunun belirlenmesinde bulanıklık yaratmaktadır.

Kategorisizleşme sürecinde, bazı fiiller ana fiilde eylem seçimliliğine giderken⁴⁵, *olmak* fiilinde böyle bir durum söz konusu değildir.

1.6.3. Ses İndirgemesi ve Sıklık

Sözcüklerin metin sıklığı ile ses indirgemelerine maruz kalması arasında bir paralellik bulunduğunu söyleyebiliriz. Bugün gramerleşmeye uğramış pek çok birim, ses indirgemesine maruz kalmıştır. Ancak ses indirgemesi, gramerleşmenin olmazsa olmaz bir şartı değildir. Bunun en güzel örneği *olmak* yardımcı fiilidir. Batı Türkçesinin karakteristik bir özelliği olan kelime başı /b-/ sesinin düşmesi, yalnızca *olmak* fiiline mahsus olmadığı için bu değişim ses indirgemesi olarak düşünülemez. Metin sıklığı da gramerleşmeye yol açan nedenlerden biridir. “...sıklık, sözlüksel birimlerin akılda daha kalıcı olmalarını ve bir bütün ‘block’ olarak ifade

⁴⁵ Burada kastedilen olay, tasvirî fiillerde görülen ana fiilin, bildirdiği kılıma uygun yardımcı fiiller almasıdır. Örn: *düşeyazmak*, anlık bir olayı bildirir. Ancak *-eyazmak* yardımcı eylemini *yürümek* fiiline getiremeyiz. Çünkü *yürümek* süreç bildiren bir fiildir.

edilmelerini sağlamak suretiyle gramerleşmelerini hızlandırmaktadır (Hopper ve Traugott 2003: 127)''(Gökçe 2013: 38).

Metin sıklığı açısından *olmak* fiili Orhun Türkçesinde (bir yerde kullanımına rastlıyoruz) çok az sıklıkta kullanılmış, Uygur Türkçesinde bu sıklık artmış ve diğer dönemlerde artarak devam etmiştir.

I.6.4. Yenileme

Bu aşamada dilde yaşayan anlamların yeni biçimlerle ifade edilmesi söz konusudur. Bu süreç iki şekilde meydana gelir:

- a. Y kategorisi X kategorisini devam ettirir.
- b. Y kategorisi X kategorisinin yerini alır.

Bu sürece *olmak* fiili açısından baktığımızda *olmak* yardımcı fiilinden önce daha çok metin sıklığına sahip olan *ermek* fiilinin kullanımını görmekteyiz. *ermek* , *olmak* ve *turmak* fiilleri tarihsel süreçte çekimde kullanılan birer yardımcı fiildirler. Birbirlerinin yerini almak ve birbirlerinin görevlerini devam ettirmek yerine, bir arada yaşamayı sürdürdükleri gözlemlenmiştir. Dilin daha eski dönemlerine ait metinler bulunabilirse, bu durum daha da aydınlatılabilir. O yüzden eldeki verilerden bu sürecin yeni bir kategori üretmek üzere yaşanmadığı gözlemlenmektedir.

I.6.5. Katmanlaşma

Bu aşamada işlevsel olarak benzer olan eski ve yeni biçimlerin rekabet etmesi söz konusudur. *olmak* fiili, tarihsel süreçte *ermek* ve *turmak* yardımcı fiilleriyle rekabet ettiği söylenebilirse de bu rekabetin sonucunda en fazla gramerleşmeye maruz kalanlar *ermek* ve *turmak* fiilleri olmuştur.

I.6.6. Ayrılma

Bu süreçte gramerleşmiş birim ile onun hala bağımsız biçim olan yapısı, aradaki keskin bir farkla dilde bir arada bulunabilir. Bu durum *olmak* fiili için de geçerlidir. Çünkü *olmak* fiili Modern Türkiye Türkçesinde hem bağımsız bir sözlüksel birim olarak yaşamaya devam etmekte, hem de kip ve görünüş işaretleyicileri alıp, ana fiile eklenip, çekimsel bir görevde kullanılarak anlamsal açıdan basit çekimlerden farklı olarak, göreceli zamanlar meydana getiren, konuşurun olayı farklı bakış açılarıyla gözlemlediği, önermenin farklı kiplik anlamlara sahip olduğu birleşik çekim yapıları oluşturmaktadır.

I.7. *olmak* YARDIMCI FİİLİNİN ÖNÜNDE BULUNAN İŞARETLEYİCİLER

Bugüne kadar yapılmış çalışmaların çoğunda , *olmak* yardımcı fiilinden önce ana fiile getirilen biçimbirimlerin sıfat-fiil ekleri olduğu söylenmiştir (*bkz.* Ergin (2006), Korkmaz (2007), Banguoğlu (2011) vs.). Bu görüşe katılmamız mümkün değildir. Çünkü sıfat-fiiller esasında bağımlı biçimbirimlerdir ve kendisinden sonra gelen bir ismin (yüzey yapıda da derin yapıda da olabilir) bir niteliğini ortaya koyar. Her ne kadar sıfat-fiiller de kendi iç yapılarında zaman, kip ve görünüş işlevi taşırsalar da, cümlenin ifade ettiği yargı *olmak* yardımcı fiili üzerine gelen ekle sonlanır.

(49a) *Gelecek yıl Paris'e gideceğim.*

(49b) *Hafta sonu sinemaya gidecek oldum, sonra vazgeçtim.*

olmak yardımcı fiilinden önce gelen yapıların çoğu, sıfat-fiil değildir⁴⁶ ve zaman, kip ve görünüş işaretleyicisi olarak kullanılmaktadırlar. Bu işaretleyiciler basit yapılarda yargıyı tamamlayıcı unsur olarak kullanılsalar da, buradaki yapılar *olmak* fiilinin bildirdiği yargıya bağlıdır. Yani, cümlenin yargısını tek başlarına belirleyememektedir. Diğer sıfat-fiiller gibi durum ve iyelik işaretleyicilerini üzerlerine alamamaktadırlar. Bu işaretleyicileri buldukları konum itibariyle, sıfat-fiil ile bağımsız zaman, görünüş, kip işaretleyicilerinin arasında bir yerde düşünebiliriz. O yüzden bunların hiyerarşisi şöyledir:

Sıfat-fiil-zarf-fiil > birleşik eylemlerdeki yapılar > zaman,kip,görünüş

işaretleyicileri

⁴⁶ Bazı kullanımlarda *olmak* fiilinden önce gelen işaretleyici sıfat-fiil olabilir. Örneğin; *giden oldu* vs.

Nasıl ki *imek* fiilinden önce kullanılan işaretleyicilere sıfat-fiil demiyorsak, *olmak* yardımcı fiilinden önce gelenlere de sıfat-fiil dememiz hata olur. Her ne kadar bu işaretleyiciler yargıyı sonlandıran ekler olmasa da basit çekimlerde kullanılan zaman, kip ve görünüş eklerinden bir farkları yoktur.

II. BÖLÜM

II.1. TARİHÎ TÜRKİYE TÜRKÇESİ METİNLERİNDE *olmak* YARDIMCI FİİLLİ YAPILAR

olmak yardımcı fiilinin cümle içerisindeki sözdizimsel, semantik ve morfolojik işlevlerinden bahsedildikten sonra, bu bölümde Tarihî Türkiye Türkçesine ait taranan metinlerde rastlanılan *olmak* yardımcı fiilli birleşik çekim yapılarının sahip olduğu dilbilgisel anlamlar irdelenmiştir. Tarihî Türkiye Türkçesi dönemine ait farklı yüzyıllardan yedi eser taranmıştır. Bunlardan beşi nazım türünde, ikisi ise nesir türündendir. Taranan metinler içerisinde karşılaşılan yapılar çalışmanın sınırlarını belirlemiştir. *olmak* yardımcı fiilli bu dönemde diğer metinlerde de farklı yapılarda karşımıza çıkabilir. Ancak çalışmanın sınırları gereği sadece taranan metinlerdeki yapılar irdelenmiştir.

Çalışmada *olmak* yardımcı fiiliyle kurulmuş ancak birleşik çekim yapısı oluşturmayan, çekimin dışında öbekleşmiş yapılara da rastlanılmıştır. İncelemenin sonunda bunlardan bahsedilmiştir.

İncelemede her bir birleşik çekim yapısı, ayrı bir başlık altında değerlendirilmiştir. Her bir yapının ağır basan dilbilgisel işlevinden bahsedilmiştir. Yani bir yapı, zaman, görünüş ve kiplik işlevlerinden hangisi ağır basıyorsa o işleviyle incelenmiştir. Aynı yapının farklı bağlamlarda farklı işlevlerde kullanıldığı görülmüştür. Bu da incelememizde dikkate alınmıştır.

Bazı yapıların taranan metinlerde tek veya iki örneğinin bulunmasından dolayı bir örnekten hem kiplik, hem görünüş hem de zaman işlevi içerisinde bahsedilmiştir.

olmak fiilli birleşik çekim yapılarının zaman, kip ve görünüş işlevleri incelenirken, bu kategorilere ait terminolojilerden faydalanılmıştır. Buna göre, bazı kısaltmalar kullanılmıştır. Bunların açıklaması şöyledir:

O^Z: Olay Zamanı

K^Z: Konuşma Zamanı

R^Z: Referans Zamanı

K^N: Konuşma Noktası

B^N: Belirlenim Noktası

DY^N: Dolaylı Yönelim Noktası

Bu konuda gerekli bilgiler zaman ve görünüş başlıkları altında verilmiştir.

Çalışmanın sonunda Modern Türkiye Türkçesinde *olmak* ve *imek* yardımcı fiillerinin, birleşik çekim yapısı oluştururken bir araya hangi zaman, görünüş ve kip işaretleyicilerinin geldiği, hangilerinin gelmediği Türkçe derleminden elde edilen bilgilerle tespit edilmiş ve tablolaştırılmıştır (*bkz. s. 221*).

İNCELEMELER

II.1. -AcAk ol-Ur-sA

-AcAk ol-Ur-sA yapısı, tek bir metin içerisinde oldukça yüksek bir kullanım sıklığıyla geçmektedir. 14. yy'da yazılmış olan *Münebbihü'r-Râkîdîn* adlı eserde geçen bu yapıda dikkat çeken özellik, Modern Türkiye Türkçesinde gelecek zaman için kullanılan -AcAk işaretleyicisinin kullanılmış olmasıdır. Çünkü bu işaretleyici, Türkçenin tarihî devirlerinde görülmemektedir. Bu yüzden bu anlamı yeni yeni kazandığı ve bir kip olarak kullanılmaya başlandığını düşünebiliriz.

-AcAk ol-Ur-sA yapısında, üç işaretleyici bulunmaktadır. Bunlardan -AcAk işaretleyicisi, gelecek zamandan ziyade eylemin başlangıç sınırının aşılmadığına işaret ederken, -Ur işaretleyicisi, eylemin zaman düzleminde yayılımını yani genellenmesini, -sA kiplik ifadesi ise önermenin bir varsayıma/koşula bağlandığını göstermektedir.

-Ur işaretleyicisi düşük odaklı (eyleme yönelen yoğunluk) bir görünüş işaretleyicisi olduğundan, genel zaman dilimini kapsayan eylemler için kullanılmaktadır. -Ur işaretleyicisinin düşük odaklı olması, şimdinin bütün aralıklarını içine alan genel şeylerin, alışkanlıkların, zamansız olayların, emir ve yasakların ifadesi için elverişli olur (Aslan-Demir 2008: 72).

-AcAk ol-Ur-sA yapısında, zaman düzleminde genellenmiş, gerçekleşmemiş ancak gerçekleşme olasılığı olan olaylar varsayılır. Bu yüzden zaman ve görünüş işlevi aranmaz. Her ne kadar -Ur işaretleyicisi sürerlik bildiren bir birim olsa da, burada eylemin sürerliliğinden ziyade *olmak* yardımcı fiili, *bir hal içine girme*, *bir hal içinde bulunma* anlamını ortaya çıkaran bir unsur olarak görev almaktadır. Bir bakıma eylemi genellemektedir.

Cümle içerisinde –sA işaretleyicisiyle biten yapılar genellikle yan tümce oluşturmaktadır. Yan tümcede sunulan önerme, bir koşula bağlanıyorken, ana tümcedeki önerme, birinci önermede verilen koşul sonucunda gerçekleşecek bir çıkarımdır.

1. Zaman İşlevi

Eylemler konuşma anına göre gelecekte gerçekleşecektir. –Ur biçimbiriminin varlığı önermede bahsedilen eylemlerin genel bir ifade kazanmasını sağlamıştır. Bu yüzden yan tümcelerde görülen bu birleşik çekim yapısı zaman açısından bir genelleme ifade eder.

2. Kiplik İşlevi

2.1. Koşul/Varsayım Kipliği

Ana tümcedeki eylemin gerçekleşmesi yan tümcede var olan koşula bağlanmıştır.

(1) [müellif aktarmaktadır]

...zira bir kişi kaç kez eger bir düşmānınuñ hayrın ve eylugin söyleyecek olursa ol anı işidüp anuñıla ‘adāveti qor dostlıq bağlar...(MR, s.123)

‘Bir kişi bir düşmanın yaptığı iyiliği, güzelliği söyleyecek olursa, o da bunu işitirse onunla düşmanlığı bırakır, sıkı bir dostluk kurar.’

(2) [müellif aktarmaktadır]

...eger bir hafta tenüni şöyle yumayup arıdmayup tımārsuz koyacaq olursañ murdār olmış gövde bigi dört yanıñ koqmağa başlar...(MR, s.135)

‘Eğer bir hafta boyunca vücudunu yıkamayıp, temizlemeyecek olursan, kirlenmiş gövde gibi dört yanın kokmaya başlar.’

(3) [müellif okuyucuya sesleniyor]

*...yaş üzüm şuyunu kaçan ancılayın kaynatsa üç bahşıdan biri kalsa eger ekşiyüp köpüklenmezse içmegi helâldur dahı şatmağı cāyizdür cemî'i imāmlarumuz fetvâsıyla ve dahı hurmâ şuyı ve kuru üzüm şuyı mādām ki tatlu ola ol dahı helâldür eger azacuk **kaynadacak olursa** dahı içmesi ve şatması helâldür...(MR, s.548)*

'Yaş üzüm suyunu şu şekilde kaynatsa, yani üçte biri kalsa, ekşiyip köpüklenmemişse imamlarımızın fetvasıyla içmesi helaldir, satması caizdir. Hurma suyu ve kuru üzüm suyu tatlıysa, helaldir. Eğer azıcık kaynayacak olursa içmesi de satması da gene helaldir.'

Yukarıdaki örneklerde gerçekleşmemiş, gerçekleşmesi varsayılan durumlardan bahsedilmiştir. Varsayım ile koşul kipliği arasında kesin sınırlar olmadığı için, bu çalışmada ikisi aynı kiplik başlığı altında değerlendirilmiştir. Şunu da belirtmekte fayda var ki koşul kipliğinde, ana tümcede gerçekleşecek eylem şart koşulur ve olayın sonucunda uyarı, ikaz, istek, tavsiye, emir gibi kiplik anlamlar kazanır. Varsayım kipliğinin sonucunda ise bir çıkarım elde edilir. Varsayım kipliğinde, geçmişe dair imkansız durumlar da ifade edilebilir, geleceğe dair gerçekleşmesi olası durumlar da ifade edilebilir. Ancak koşul kipliğinde geçmişe dair imkansız durumlardan ziyade, konuşurun dinleyiciden isteyebileceği görece imkanı, olası durumlar söz konusudur. Buna rağmen ikisi arasında keskin bir fark yoktur.

Konuya tekrar dönmek gerekirse (1) nolu örnekte, *söylemek* eylemi bir koşula bağlanmıştır. Burada bir kimse düşmanının yaptığı iyiliği söylese daha sonra onunla sıkı dostluk kurar denmektedir. Yani cümlenin genelinden bir tavsiye anlamı da sezilmektedir. (2) nolu örnekte, bir hafta boyunca yıkanılmadığı takdirde kişinin her tarafının kokmaya başlayacağı uyarısı bulunmaktadır. (3) nolu örnekte, üzüm

suyunun nasıl kullanılması gerektiğine dair bilgiler sunulmuştur. Üzüm suyunu kaynatma varsayımında, içilmesinin helal olduğu çıkarımında bulunulmuştur.

II.2. -(mA)-y-AcAk ol-Ur-sA

-(mA)-y-AcAk ol-Ur-sA yapısı, -AcAk ol-Ur-sA ile aynıdır. Aralarındaki fark, burada eylemin olumsuz bir koşulda gerçekleşmesi halinde ortaya çıkan durumlardan bahsedilmesidir.

Olumsuzluk işaretleyicisinin, kiplik incelemelerinde sınıflandırmaya dahil edilip edilmemesi oldukça tartışmalı bir konudur. Ancak genel görüş, olumsuzluğun dahil edilemeyeceği yönündedir. Çünkü olumsuzluk, önermede bahsedilen eylemin koşul, istek, emir, kanıt, yalvarma vs. kiplik anlamlarında değişime sebep olmamaktadır. Ancak bazı araştırmacılar bilginin kesinliğini etkilediğini düşünüp olumsuzluğu bilgi kipliğinin içerisine dahil etmektedirler (bk. Drubig (2001) Aktaran Kerimoğlu, 2011:80). Biz bu çalışmamızda, olumsuzluğu kipliğin dışında tuttuk.

-(mA)-y-AcAk işaretleyicisi, eylemin sınırlarının aşılmamış olarak gözlemlememizi sağlar. -Ur işaretleyicisi, eylemin zaman düzleminde geniş bir dilime yayılarak genellendiğini ifade eder. -sA işaretleyicisi ise yapıya varsayım anlamı katmaktadır.

1. Kiplik İşlevi

1.1. Varsayım Kipliği

Sonu -sA işaretleyicisiyle biten yapılar, yan tümcelerde kullanılmaktadır ve genellikle varsayım kipliği ile karşımıza çıkmaktadır. -mA olumsuzluk işaretleyicisi, eylemin gerçekleşme ihtimalini olumsuzlamıştır. -(mA)-y-AcAk ol-Ur-sA yapısında, genele yayılan bir varsayımdan bahsedilmektedir. Buradaki -AcAk işaretleyicisi, gelecek zamanı değil, eylemin sınırlarının aşılmamış olduğunu ifade eder. -Ur işaretleyicisi ise eylemin zaman düzleminde genele yayıldığını aktarır.

Bilgi kipliği içerisine giren varsayım kipliği, –sA işaretleyicisi ile açığa çıkmaktadır.

(1) [müellif okuyucuya sesleniyor]

...zira girçek dost oldur kim dostı sevdüğün seve dost düşmān tutduğun sevmeye böyle **olmayacağ olursa** sevgüsü yalan olur...(MR, s.113)

‘Gerçek dost şudur ki, dostun sevdiğini sever, düşman olduğunu sevmez. Eğer böyle olmayacak olursa sevgisi de yalandır.’

(2) [müellif Allah’a seslenmektedir]

...ben karda yağmurda yabanlarda toprak döşenüp taş yastanam bu külli zahmetlerle eger bir vaktde hizmetinde **bulunmayacağ olursam** kaşd éder ya gözüm çıkara ya elüm kese ya hoz öldüre...(MR, s.138)

‘(Ey Allah’ım) Ben karda, yağmurda, ıssız yerlerde toprağı döşek, taşı yastık yaparım. Bütün bu zahmetlerle senin hizmetinde bulunmayacak olursam, farklı şekillerde cezalandırırsın; gözümü çıkarırsın, elimi kesersin veya öldürürsün.’

(3) [Müellif okuyucuya seslenmektedir]

...eger seniñ haqquñda hayr söyleyüp sırruñ **faş étmeyecek olursa** yaramaz nesnelerden seni tenzih édüp berî kılacağ olursa anuñıla yār olup muşāhib olğıl...(MR, s.227)

‘(O kişi) eğer senin hakkında iyi şeyler söyleyip sırrını açığa vurmuyacak olursa, dünyadaki aldatmacalardan seni uzak tutup, uyaracaksa onunla dost, arkadaş ol.’

(1) nolu örnekte dostun düşman tuttuğunu sevmemeli gibi bir tavsiye verilmiş, ikinci örnekte ise bu durumun gerçekleşmemesi koşulunda/varsayımda sevgisinin yalan olacağından bahsedilmiştir. –(mA)yAcAk ol-Ur-sA yapısından sonra

verilen yargı olumsuzdur. Yani yan cümledeki olumsuzluk, ana cümlede elde edilen çıkarımı da olumsuzlamıştır. Buradaki varsayım kipliği, gelecekte ziyade genele yayılmış bir eylemin gerçekleşebilirliğini anlatmaktadır.

–sA işaretleyicisinin bildirdiği varsayım/koşulun sonunda ana tümcede bir çıkarım yapılmıştır. (3) nolu örnekte, sırrını başkasına vermeyen insanlarla dostluk kurulacağından bahsedilmiştir. Koşul/varsayım önermesinin ardından bir çıkarımda bulunulmuştur.

II.3. -AsI ol-sA(-DI)

-AsI, gelecek zamanı işaretleyen bir biçimbirimdir. Aynı şekilde bağlama göre genele yayılmış durumlar için de -AsI işaretleyicisi kullanılabilir. Bu yapıda, -AsI işaretleyicisi genelde, eylemin konuşma anından sonra gerçekleşeceğini işaretlerken -sA işaretleyicisi, geleceğe dair olması imkan dahilinde bir durumu varsaymaktadır. Yan tümcelerde kullanılan bu yapı, süreye yayılan genelleşmiş durumları da anlatabilir.

Yapı, -AsI ol-sA(-DI) biçiminde bir anlama sahip olduğunda, ana tümcenin belirlediği zaman noktası geçmişte kalır. Burada özel bir durum söz konusudur. Müellif ana tümcede geçmiş zaman işaretleyicisi kullanıp, tekrar olmasın diye yan tümcede geçmiş zaman işaretleyicisini kullanmamıştır.

1. Zaman İşlevi

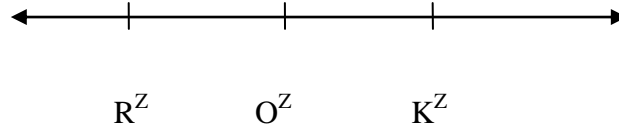
Taradığımız metinlerde tek bir örneğine rastlanan bu yapının anlamı ‘*dileyesi olsalardı*’ biçiminde olup, -DI işaretleyicisi tekrar olmasın diye düşürülmüştür.

(1) [müellif aktarıyor]

(Yusuf’un kardeşleri)...kaçan bir hâcet **dileyesi olsalar** Ya ‘kûb önünde şâf bağlayıp dururlardı... (KE, 229/5, s.176-177)

‘..(Yusuf’un kardeşleri), ne zaman bir şey dileyecek olsalar(dı) Yakup’un önünde saf bağlayıp dururlardı.’

Yukarıdaki örnekte, olay geçmişte gerçekleşmektedir ve konuşurun kendini geçmişteki bir noktaya koyup olaya baktığı bir referans noktası vardır.

(1) nolu örnekte, Yusuf'un kardeşlerinin bir istekleri olduğunda Yakup peygamberin huzuruna çıkmaları geçmişte gerçekleşmektedir. Konuşurun geçmişte kendini koyduğu nokta (referans noktası), eylemin gerçekleşmediği, olay zamanından önceki bir noktadır. Buna göre olay zamanı zaman düzleminde belirlenmiştir.

2. Görünüş İşlevi

-AsI ol-sA-(DI) yapısında geçen -AsI işaretleyicisi, gelecek zamanı değil, genele yayılmış, belli zamanlarda ortaya çıkan, alışkanlık boyutuna ulaşmış bir durumu ifade etmektedir. Elbette, ana tümcede elde edilmiş olan çıkarım, yan tümcedeki varsayımın bir sonucudur. O halde varsayım çıkarımdan önce gerçekleşmektedir. -AsI işaretleyicisi burada bunu da sağlamıştır. Ancak ön plana çıkan işlevi *her bu durumda, bu durum olduğu zaman* gibi genele yayılmış alışkanlık bildiren bir görünüş perspektifi sunmaktır.

(1) [müellif aktarıyor]

(Yusuf'un kardeşleri)...kaçan bir hâcet dileyesi olsalar[DI] Ya'küb önünde şâf bağlap dururlardı...(KE, 229/5, s.176-177)

'..(Yusuf'un kardeşleri), ne zaman bir şey dileyecek olsalar(dı) Yakup'un önünde saf bağlayıp dururlardı.'

(1) nolu örnekte Yusuf'un kardeşleri ne zaman bir şey isteseler Yakup peygamberin huzuruna çıkmaktadırlar. Bu olay, uzun bir süreye yayılmamıştır. Ancak, kısa süreli ortaya çıkan, sürerliği olan, alışkanlık boyutunda bir durumdur.

3. Kiplik İşlevi

3.1. Varsayım Kipliği

Bilgi kipliği içerisine dahil edilen varsayım kipliği, gerçekliğin anlam derecelerini ifade eder. Bunlar; olanaksız, kesin olmayan, görece imkanı vs.'dir (Aslan-Demir 2012: 25). Varsayımın olanaksız olduğu durumlar genellikle geçmiş zamana yönelik konuşurun sunduğu bildirimlerdir. Gelecek zamana veya genellenmiş bir zamana yayılan varsayımlar ise geçmiştekiler gibi tam olarak gerçek dışı değil, görece imkanıdır.

(1) [müellif aktarıyor]

(Yusuf'un kardeşleri)...kaçan bir hâcet dileyesi olsalar Ya 'kûb önünde şâf bağlay dururlardı... (KE, 229/5, s.176-177)

'..(Yusuf'un kardeşleri), ne zaman bir şey dileyecek olsalar(dı) Yakup'un önünde saf bağlayıp dururlardı.'

(1) nolu örnekte bağlam içerisinde aktarıcı kendi zamanından önce olmuş olan bir eylemi anlatmaktadır. *-AsI ol-sA-(DI)* ifadesi ise, burada gelecek zamandan ziyade geçmişte genelleşmiş, alışkanlık haline gelmiş bir durumdan bahsetmektedir. Yapının sahip olduğu anlamlardan biri de varsayımdır. Yusuf'un kardeşleri, Yakup peygamberin katına istekleri olduğu zaman çıkmaktadırlar. Buna yönelik bir davranış biçimi geliştirip, Yakup peygamberin katında saf bağlayıp durmaktadırlar. Kardeşler bir istekleri olma varsayımında, ana tümcedeki gibi bir hal içine girmektedirler.

-AcAk ol-Ur-sA ile *-AsI ol-sA-(DI)* arasındaki fark, öncelikle birinci yapının geleceğe yönelik eylemlerin zaman düzleminde belirlenmesi, diğer yapının geçmişe yönelik eylemlerin zaman düzleminde belirlenmesidir. *-AcAk ol-Ur-sA* yapısında bulunan *-Ur* işaretleyicisi, eylemi kesintisiz bir sürece yaymaktadır. *-AsI ol-sA-(DI)*

yapısında, eylem, sürece yayılmamakta ve ara ara, belli durumlarda, kısa bir zaman dilimine yayılmış sürerlik taşımaktadır. Ayrıca *-AcAk ol-Ur-sA* yapısında genel zamana yönelik planlanmış bir eylem varken, *-AsI ol-sA(-DI)* her zaman olmayan, belli zamanlarda kısa süreli ortaya çıkan durumları ifade eder.

II.4. -AsI ol-Ur-sA

-AsI biçimbirimi, -AcAk biçimbirimi ortaya çıkmadan önce gelecek zamanı ifade etmek için kullanılan bir şekildi. Bu yapının -AcAk ol-Ur-sA ile bir farkı yoktur. Metinlerin yazıldığı tarihlerin farklılığı, gelecek zamanın iki farklı biçimiyle karşılaşmamızı sağlamıştır.

-AsI ol-Ur-sA yapısında, *olmak* yardımcı fiilinin üzerine gelen -Ur işaretleyicisi eylemi genellemiştir. -Ur işaretleyicisinin, geleceğe yönelik eylemlerde kullanıldığında planlama bildirdiği, anlık eylemler olmadığı görülür. Olaylar zaman düzleminde noktasal değildir. Eylemlerin başlangıç sınırları aşıldığı için görünüş özelliği aranmaz. -Ur işaretleyicisi, eylemin sürerliliğini değil eylemin olma durumunun genele yayılımını gösterir.

1. Kiplik İşlevi

1.1.Varsayım İşlevi

Yan tümcelerde kullanımına rastlanan -AsI ol-Ur-sA yapısı, gelecekte eylemin gerçekleşme varsayımından bahsederken, ana tümcedeki yargıyla da bunun sonuçlarını ifade eder. Yani yan tümcede genel durumlarda, gerçekleşmesi olası bir varsayımda bulunulmuş, ana tümcedeki yargıda ise bu varsayıma dayanarak bir çıkarımda bulunulmuştur. Varsayım ve çıkarım kiplikleri, birleşik yapıli cümlelerde birbirini tamamlayan iki kiplik unsurudur.

(1) [Hz. Muhammed ashabından bir kişiye sesleniyor]

...ya 'ni bir kişi bir kişiye kâfir yâ fâsık dëyü sögmeye illâ **sögesi olursa** ol dëdügi söz gërü kendüye rüçü' eder...(MR, s.221)

‘..bir kişi başka bir kişiye kafir veya sapkın diye sövmesin, eğer sövecek olursa o dediği geri kendine döner.’

(2) [Hz. Muhammed ‘Amr bin Mürre adlı bir kişiye sesleniyor]

*...yā Tañrı düşmanı Hađ saña helāl rızık eyledi sen harāmı ihtiyār eyledüñ üzerüñe anuñ rızıklarından ÷ur katumdan var tevbe eyle Allāh’dan kork ve illā bundan soñra bir dağı **gelesi olursañ** ÷arb edem seni...(MR, .s384)*

‘Ey Allah düşmanı, Allah sana rızıklar verdi, sen onun rızıkları yerine haramı seçtin, kalk katımdan git tövbe et, Allah’tan kork, bundan sonra bir daha gelecek olursan döverim seni.’

Yukarıdaki örneklerde genel durumları anlatmak için bu yapının kullanıldığı görölmektedir. (1) nolu örnekte, konuşurun, varsayılan durumun gerçekleşmesi halinde, ana tümcede başına gelecekleri söyler ve aklı bir çıkarımda bulunur. Yani konuşur dinleyiciyi uyarır. (2) nolu örnekte ise peygamber efendimiz, bir kişinin sorduğu soruya olumsuz bir yanıt vermiştir. Konuşurun (Hz. Muhammed) statüsünün yüksek olması sebebiyle, varsayılan durumun dinleyici tarafından gerçekleştirilmemesi için, ona yaptırım gücü yüksek bir uyarıda bulunulmuştur.

II.5. -Ar ol-A

İsteme, emir, varsayım vs. gibi işlevlerde kullanılan –A işaretleyicisi, Türkçede yükümlülük ve bilgi kipliği olmak üzere iki ana gruba ayrılan kiplik teorisinde pek çok işleve sahiptir. Bunların haricinde de bağlama göre zaman ve görünüş gibi farklı dilbilgisel işlevlere de sahip olabilir.

–A işaretleyicisinin, –Ar işaretleyicisiyle bir araya gelmesinden, yeni görünüş ve kiplik anlamlar meydana gelmiştir. –Ar ol-A yapısı, genel ifadelerde kullanıldığı için eylemler, zaman düzleminde bir noktada işaretlenmez.

1. Görünüş İşlevi

-Ar ol-A yapısının bazı kullanımlarında sürerlik bildirdiği görülmüştür. Eylemlerin sınırlararası bir bakışla gözlemlendiği örnekler şu şekildedir:

(1) [Bir sözcü, ‘Abdu’l-Muṭṭalib bin Hâşim ile konuşmaktadır]

...(Arapça metin) *ya ‘nî zemzem kuyusun kazğıl eyitdüm zemzem nedir eyitdi kim hâcılar andan su içer Kureyşüñ kurbānları yir[i] katında Karınca köyi katında kim kargâ öte durur ve burnıyla anuñ yirin **kağa durur ola** ve ol...* (KE, 165/5-7, s.146)

‘..zemzem kuyusunu kaz dedi. Zemzem nedir dedim. Dedi ki, hacılar oradan su içerler Kureyş kurbanlarının yanında Karınca köyü yakınında bir karga ötüp durur ve burnuyla zemzemin yerini gagalayıp duruyor olur.’

(2) [müellif aktarıyor]

...*pes dünin oyanuğ olanlar tañrıya yalvarıp **ağlaşu durur olalar** gâfiller uykuda ola...* (KE, 38/15, s.81)

‘..geceleyin uyanık olanlar Allah’a yalvarıp ağlaşıp duruyor olurlar. Gafiller ise uykuda olurlar.’

(1) ve (2) nolu örneklerde, eylemler süreç halinde gözlemlenmektedir. Örneklerde *dur-* tasvirî fiilinin kullanımını görmekteyiz. *-a dur-* yapısı, kılınış özelliği olarak sınır vurgulamayan¹ bir yapı olduğu için yani sürerlik ifade ettiği için, bu anlamı birleşik çekim yapısına dahil etmiştir. *dur-* fiilinin üzerine gelen *-Ur* işaretleyicisi, biçimsel açıdan sürerliği ifade ederken, *olmak* yardımcı fiili üzerine gelen *-A* işaretleyicisi, sürerliliği pekiştirmek için kullanılmıştır. (1) nolu örnekte zezem suyunun çıkarıldığı köyde, kargaların zezemin bulunduğu yeri gagalayıp durduklarından bahsedilmiştir. Bu süreç halindeki eylem zaman düzlemine yayılmıştır. Aynı şekilde (2) nolu örnekte de gece uyanık olanların Allah'a dua ettiklerinden ve bunun sürdüğünden bahsedilmiştir. Eylemlerin başlangıç sınırları aşılmış ve süreç halinde gözlemlenmektedir. *olmak* yardımcı fiilinin çekimde kullanılması, sürerliliği kuvvetlendirmiştir. Bu yapı, bir durumun sürekli olduğunu ve başlangıçtan beri devam ettiğini göstermektedir.

2. Kiplik İşlevi

-Ar ol-A birleşik çekimli yapısı, *-A* işaretleyicisinin bulunmasıyla daha çok kiplik anlamlar üretmiştir. Bu yapı, cümle içerisinde yan tümcelerde kullanımına az rastlanmakla birlikte, daha çok ana tümcedeki yargıyı sonlandıran çekimlerde kullanılmıştır.

2.1. Emir Kipliği

Eyleyici odaklı bir kiplik türü olan emir kipliği, önermede sunulan eylemin, konuşucuya dıştan gelen bir yükümlülükle sunulmasıdır.

(3) [müellif aktarıyor]

*...dördüncü sıfat budur kim dervişliğin setr edici ola hiç kimseye ihtiyâcın bildürmeye ahvâlınden şikâyet kılmaya yahûz mürüvvet ehli ola elinden ni'meti gidüp derviş ola bayağı 'âdet üzere tahammül perdesi altında şabr u kanâ'at birle **dirilür ola** halk anı bay sanup hâlinden bi-haber ola işbu sıfatdan kim haq Ta'âlâ buyurur...(MR, s.353)*

'..dördüncü sıfat şudur ki dervişliğin örtücü olsun, kimseye ihtiyacını bildirmesin, halinden şikayet etmesin ya da insanlık sahibi olsun, elindeki nimeti gidip derviş olsun, adet olduğu üzere tahammül perdesi altında sabır ve kanaat ile yaşıyor olsun, halk onu zengin zannedip halini bilmesin, bu sıfatlardan dolayı Allah buyurur...'

Yukarıdaki örnekte Allah'ın, dinleyicilere yönelik güçlü bir yönlendiriciliği vardır. Yani insanların bu kurallara uyması emredilmiştir. Allah'ın statü üstünlüğü, ondan gelen sözlerin de insanlar tarafından bir buyruk olarak algılanmasını sağlamıştır.

2.2. İhtimal kipliği

Bilginin gerçeklik değeri hakkında veriler sunan, bilgi kipliği türlerinden birisi de ihtimal kipliğidir.

(4) [Eyüp peygamber anlatıyor]

*...pes dönüp evüme vardum ve bularuñ andıçun mälumdan kefarete virdüm şol korkudan kim haksuz yire tañrıya **and içerler ola** didüm...(KE, 332/1, s.229)*

‘..evime vardım, bunların yemini için malımdan bedel verdim, şu korkudan ki haksız yere Allah’a and içiyor olurlar diye.’

(4) nolu örnekte, ihtimal anlamında, cümlenin diğer bağlayıcı unsurlarının da katkısı olmuştur. Konuşucunun malından bedel vermesi, haksız yere Allah’a yemin ediyor olabilme korkusudur. Yemin etme ihtimaline karşılık Eyüp peygamber, malından bedel vermiştir. Onun böyle düşünmesi ise gerçek olup/olmadığı bilinmeyen bir ihtimal üzerinedir.

2.3. Varsayım kipliği

Bilgi kipliği içerisine dahil edilen varsayım kipliği, bilgi konusunda, gerçek veya gerçek dışı düzlemde bir tasarım sunar.

(5) [Süfyân’ın halife ile konuşması]

*...kaçan bu beglerden ya bularuñ a‘vânlarından bir kimse bulara yol sorsalar kendüleri şağıra vururlardı muqayyed olmazlardı şol kırkıdan ki şâyez bir kimseye zulm etmege **gider ola** bulara yol göstermegile aña mu‘āvenet kıllup günāhında şerik ola...(MR, s. 517)*

‘..ne zaman beylerden ya da bunların orta yaşlılarından bir kimse bunlara yol tarifi sorsa bilmiyorlarmuş gibi yaparlardı, onları önemsemezlerdi. Şu korkudan ki eğer bir kimse zulm etmek için gidiyor olsa bunlara yol göstermekle ona yardım edip, kötülüklerine ortak olurlar diye.’

(6) [Allah buyuruyor]

*...ramazān orucın kaşdıla fesāda vère ya cimā‘la yā yemegile ya içmegile bir nesneden ki ‘ādetde ol **yênilür ola** ya devāyiçün **içilür ola** bularda kazāyıla keffāret bile vācib olur...(MR, s. 551)*

‘..Ramazan orucunu kasıtlı olarak cinsel ilişkiyle ya da yemek içmekle bozar, bazı şeyler adet olduğu için yenilir olsa ya da deva için içilir olsa bunlar kaza edilebilir.’

(7) [Allah buyuruyor]

...buğday ve arpa dağı şol nesnelere ki âdem oğlanlarına gıdâ olur anları şehirden şatun alup ya şehre yakın küylerden ki anlarıñ hâşılı şehre **gelür ola** andan alup zâhîre kıla...(MR, s.559)

‘Buğday ve arpa insanoğlu için gıda olurlar. Bunları şatun alıp ve ya şehre yakın köylerden onlardan elde edilen şeyler şehre geliyor olsa, ondan şatun alıp biriktirin.’

(5), (6) ve (7) nolu örneklerde $-Xr\ ol-A$ yapısı, geleceğe (her zaman değil) yönelik varsayımlar meydana getirmiştir. (5)’ nolu örnekte, ‘şayez’ bağlayıcı unsuru, cümlede varsayım kipliğine zemin hazırlamıştır. (5) nolu örnekte, yol tarif eden halka yardım edilmediği, bunun sebebinin, o halkın başka bir halka zulmetmesi halinde onların günahlarına ortak olma korkusu olduğu belirtilmiştir. Bu bir varsayımdır. Çünkü halka gidip zulmedilmemiştir. Bu önerme sadece tedbir amaçlıdır. Bu varsayımlar cümlede gerçekmiş gibi kabul edilip bunun sonucunda meydana gelen olaylardan bahsedilmiştir.

2.4. Çıkarım Kipliği

Kanıt kipliği içerisine dahil edilen çıkarım kipliği, algısal ve aklî delile dayalılık şeklinde ikiye ayrılır. Algısal delile dayalı çıkarımda, elde edilen deliller, duyular yoluyla elde edilirken, aklî delile dayalı çıkarımlarda, deliller akıl, idrak yoluyla elde edilmiştir (Kılıç 2005: 73). $-Xr\ ol-A$ yapısının sahip olduğu çıkarım kipliği, aklî yollarla elde edilen kanıtlardır.

(8) *Ķankı sulţānda ki ħiddet var ola*

*Hāş u ‘ām andan kamu **korķar ola** (G, 9215, s.689)*

'Hangi sultanda hiddet var ise her sınıftan insan ondan korkar olur.'

(8) nolu örnekte bir ülkenin hükümdarında hiddet olması halinde halk ve zengin kesimin ondan korkmaya başlayacağı anlatılmaktadır. Burada varsayıma dayalı aklî bir çıkarım söz konusudur.

II.6. -mAz ol-A

-mAz ol-A yapısı, geleceğe yönelik kiplik anlamlar bildiren, çoğunlukla genel ifadeler için kullanılan bir birleşik çekim yapısıdır. Noktasal bir zaman ifadesine işaret etmeyip genel bir zaman dilimini kapsar.

1. Zaman İşlevi

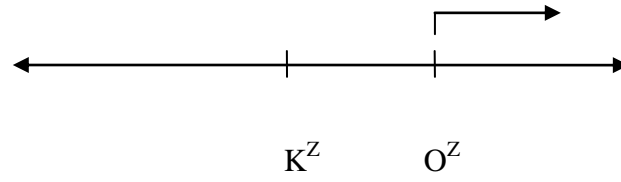
olmak yardımcı fiilinin üzerine gelen –A işaretleyicisi, konuşma zamanından sonra gerçekleşecek, geleceğe yönelik olan eylemleri ifade etmek için kullanılmıştır. Örneklerin çoğunda genele yayılan bir durum anlatıldığı için zaman, noktasal değildir. Bazı örneklerde ise geleceğe yönelik noktasal göstericiler vardır. –mAz işaretleyicisi ise eylemlerin olumsuz yönde ve bir durum değişikliğiyle gerçekleşeceğine işaret eder.

(1) *Añmaz mısın sen şol günü gözün nesne görmez ola*

Düşe sūretün toprağa dilün haber virmez ola (YED, 1, s.28)

‘Düşünmez misin, o gün gözlerin görmez olacak, yüzün toprağa düşecek, dilin haber vermez olacak.’

Yukarıdaki örnekte geleceğe yönelik bir durum ifade edilmektedir. Buradaki –mAz işaretleyicisi, var olan durumun değişeceği bilgisini taşır. Kıyamet gününde her şeyin tersi olacağı ve bu durumun süreceği ifade edilmiştir. –A işaretleyicisi ise eylemin gelecekte gerçekleşeceğinin haberini verir. Yalnız burada kıyamet gününden bahsedildiği için eylemin uzak bir gelecekte gerçekleşeceğini de bağlamdan çıkarabiliriz. Bu yapının zaman düzlemindeki görünümü şöyledir:

2. Görünüş İşlevi

Görünüş bağlamında $-mAz$ işaretleyicisi, durum değişikliğini ifade ederken, $-A$ işaretleyicisi, olumsuz yönde durum değişikliğine uğrayacak olan eylemin sürerliğini ifade eder.

(2) *Bugün Bahşāyişe sensüz vērürlerse ma 'āza 'llāh*

Gerekmez ola ger cennet tolu hūrıla gilmānı (MN, s. 34, 23a, Nazîre-i Bahşāyiş)

'Allah korusun bugün bana sensiz merhamet ederlerse, cennetteki huriler ve gılmanların hiç biri gerekmez olur.'

(2) nolu örnekte $-mAz ol-A$ yapısının sürerlik ifade ettiği gözlemlenmektedir. Yan tümcede ifade edilen durumun gerçekleşmesi halinde olayın gerekmemeye başlayacağı söyleniyor. Şair gelecekteki bir noktadan olaya bakmaktadır, ve olayı genele yayılmış, sürerlik bildiren bir bakış açısıyla sunmaktadır. Yani bir durumdan başka bir duruma geçiş ve o geçişin sürekliliği söz konusudur.

3. Kiplik İşlevi

-A işaretleyicisi gelecek zamana özgü geniş kiplik işlevlere sahiptir.

3.1. Emir Kipliği

-A işaretleyicisinin birleşik çekim yapısına kattığı kiplik anlamların başında, emir gelir. Yükümlülük kipliği içerisine dahil edilen emir kipliği, eylemlerin dışarıdan gelen uyarıcılarla güçlü bir yaptırım ile eyleyiciye sunulmasıdır.

(3) [müellif okuyucuya seslenir]

*...bu el saña Haḫ Ta ‘ālā ‘dan bir kıymetli cevherdür fazlıyla ‘aḫā kılınıdır kaçan bir kimse senden ol ni ‘meti fevt étse ya kesmegile ya urup kuvvetin giderüp menfa ‘atden komağıla ki **tutmaz ola** emr eylemişdür kelām-ı azizde kim saña kıḫāḫ édeler...(MR, s.300)*

‘Bu el sana Allah’tan kıymetli bir hediyedir. Erdemiyle onu sana bahşetmiştir. Ne zaman bir kişi senden o nimeti almaya çalışsa ya da vurup, kuvvetten düşürmeye çalışsa, elleri tutmaz olsun diye Allah yüce kelamıyla böyle buyurmuştur ki sana söyleyeler.’

Yukarıdaki örnekte Allah’ın güçlü bir yükümlülükle sunduğu bir emri dile getirilmiştir. Allah’ın insanlara söylediği sözler birer emirdir. Bu yüzden güçlü bir yönlendiricilik ve yaptırım değerine sahiptir. (3) nolu örnekte, insan vücudunun organlarından biri olan ellerin Allah’ın vermiş olduğu bir nimet olduğu ve onun korunması gerektiğinden bahsedilmiştir. Onu almaya çalışan kişinin ellerinin tutmaz olacağı Allah’ın sözüyle emir olarak sunulmuştur.

3.2. Bildirme Kipliği

Var olan durumları ifade eden bildirme kipliği, -mAz ol-A yapısının sahip olduğu işlevlerden birisidir.

(4) *Añmaz mısın sen şol günü gözün nesne **görmez ola***

*Düşe sūretün toprađa dilün haber **virmez ola** (YED, 1, s.28)*

'Düşünmez misin, o gün gözlerin görmez olacak, yüzün toprağa düşecek, dilin haber vermez olacak.'

(4) nolu örnek aynı zamanda bir bildirme kipidir. Geleceğe dair bir tasarı, olasılık, ihtimal gibi anlamlardan ziyade var olacak bir durumun haberi verilmektedir.

II.7. -Ar ol-A(y)-DI

-Ar ol-A(y)-DI yapısı, metinlerde tek örneği bulunan, sıklığı düşük bir birleşik çekim yapısıdır. Yapıdaki işaretleyicilerin her birinin farklı işlevleri vardır. -DI işaretleyicisi, eylemi konuşma anından önce geçmişteki bir noktada işaretlerken, -Ar işaretleyicisi, geçmişte eylemin sürerliği hakkında bilgi vermektedir. -A işaretleyicisi ise çekime kiplik anlamlar katmaktadır.

1. Zaman İşlevi

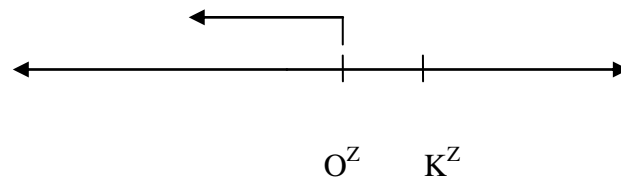
Eylem konuşma anına göre geçmişte gerçekleşmiştir. -DI işaretleyicisi, -Ar ol-A yapısının geçmişte gerçekleşeceğini ifade etmektedir. Burada -Ar işaretleyicisi, geçmişte gerçekleşmemiş sürerli bir eylemi göstermektedir.

(1) *N'olaydı bu baña ger er olaydı*

Ya hōd gönli beni diler olaydı

(CH, s. 135, 1265)

'(Sevgili) Bana varsaydı, gönlü beni diliyor olsaydı ne olurdu?'

(1) nolu örnekte -DI işaretleyicisi, geçmişte kalmış ve artık gerçekleşmesi imkansız bir eylemden bahsetmemizi sağlar.

2. Görünüş İşlevi

-Ar ol-A(y)-DI yapısıyla, konuşma anında gerçekleşmemiş, ancak konuşur tarafından geçmişte sürmesi ve gerçekleşmesi istenmiş bir durum ifade edilmektedir.

(1) *N'olaydı bu baña ger er olaydı*

Ya hōd gönli beni diler olaydı (CH, s. 135, 1265)

'(Sevgili) Bana varsaydı, gönli beni diliyor olsaydı ne olurdu?'

(1) nolu örnekte, şair sevgilisinin gönlünün onu istemesi temennisinin gerçek olmasını ve sürmesini istemiştir. Ancak eylem, konuşma anında sürmez. Eylem, geçmişte kalmış, bitmiş, konuşma anında, izleri kalmış bir yapı olarak sunulmuştur.

3. Kiplik İşlevi

3.1. Varsayım/İstek Kipliği

Bazı yapılarda, bağlam bize iç içe geçmiş kiplik anlamları birlikte sunabilir. Burada da aynı örneğin üçüncü bir işlev olarak varsayım ve istek kipliğine sahip olduğunu söyleyebiliriz.

(1) *N'olaydı bu baña ger er olaydı*

Ya hōd gönli beni diler olaydı (CH, s. 135, 1265)

'(Sevgili) Bana varsaydı, gönli beni diliyor olsaydı ne olurdu?'

Yukarıdaki örnekte geçmişte gerçekleşmesi varsayılan ancak asla gerçekleşmeyecek bir durumdan bahsedilmektedir. Buradaki -DI işaretleyicisi, önermenin artık gerçekleşmeyecek bir istek olduğunu vurgularken, aynı zamanda konuşma anında, böyle bir varsayım yapılmasına da imkan vermiştir. Yani eylem geçmişte gerçekleşmediği için şu an varsayılmaktadır. Şair sevgilisinin onu sevmemesine oldukça üzülmüş, geçmişte gerçekleşmediği için bu durumu konuşma

anında arzu etmiştir. Buradaki varsayım kipliğiyle verilen önerme, geçmişe yönelik bir istek bildirdiği için gerçek dışı bir kullanımdır.

Bir yapı içerisinde her iki kiplik türünün de işaretlendiği görülebilir. Burada önemli olan kipsel ögenin, sentaktik çerçevesi, mantıksal örüntüsü, sözcenin bağlamı, söylemin erken bölümlerinde kullanılan dilbilimsel ifade araçları, katılımcıların toplumsal durumları, konuşurun dinleyicide uyandırmak istediği etki vs.'dir (Aslan-Demir 2008:61).

II.8. -Ar ol-DX

-Ar ol-DX yapısına, taranan metinlerin pek çoğunda rastlanılmıştır. Günümüzde de yapıya rastlanması bu birleşik çekim yapısının sıklıkla kullanıldığını göstermektedir. -Ar ol-DI yapısında, daha çok görünüş işlevinin ağır bastığı görülür.

1. Zaman İşlevi

-Ar ol-DX yapısı, eylemlerin konuşma anına göre geçmişte başladığını ve sürerek konuşma anına kadar devam ettiğini veya edeceğine işaret eder.

(1) *Kapıñdan geçmege ben korkar oldum*

Maħalleñ halkı sevdiğüm sezelden (MN, Mükimî-râst, s.154)

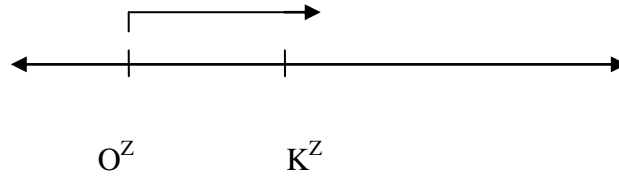
'Ey sevgili, mahallenin halkı, seni sevdiğimi sezdiğinden beri, kapından geçmeye korkar oldum.'

(2) [Bir padişahla ona bağlı olan kişinin durumu]

...pāzişāh kapusın terk eyledi 'ahde muhālefet kılup pāzişāhuñ düşmānlarıyla ittifāk kıldı anlara mütāba 'at kılup pāzişāha göz ucıla bakar oldu...(MR, s. 149)

'..padişahın yanından ayrıldı. Verdiği sözlere karşı gelip padişahın düşmanlarıyla ittifak yaptı. Onlara uyup, padişaha göz ucuyla bakar oldu.'

Birinci örnekte şair, sevgilinin kapısından geçmeye korkar olduğunu, bunun konuşma anına göre öncede başlayıp hala devam ettiğini ifade etmektedir . Buradaki eylem, henüz bitmemiş olarak sunulmuştur. Bu yüzden -DI işaretleyicisi, eylemin geçmişte başladığına işaret ederken -Ar işaretleyicisi ise eylemin sürerliliğine işaret etmektedir. (2) nolu örnekte padişaha göz ucuyla bakmaya başladığını ve bunun padişahın düşmanlarıyla ittifak kılmaya başladıktan sonra gerçekleştiğini görürüz. Bir olay, olgu veya durumun başladığını ya da daha önceki olay veya durumla tezat oluşturacak biçimde bir durum değişikliği yaşandığını, -Ar ol-DI yapısı gösterir.

2. Görünüş İşlevi

Bu yapıda eylemin en çok sürerliği ön plandadır. Eylem geçmişte başlayıp konuşma anı ve sonrasına uzanırken başlangıç sınırı aşılmış, bitiş sınırına ulaşılmamıştır. Johanson'un teorisine göre bu bakış açısı intraterminalliktir.

(3) *Biz dünyādan **gider olduk** kalanlara selām olsun*

Bizüm için hayır du'ā kılanlara selām olsun (YED, 1, s.254)

'Biz bu dünyadan gider olduk, kalanlara selam olsun. Bizim için iyi dua edenlere selam olsun.'

(4) *Geh şalar geh yire varur gāh toprağa düşer*

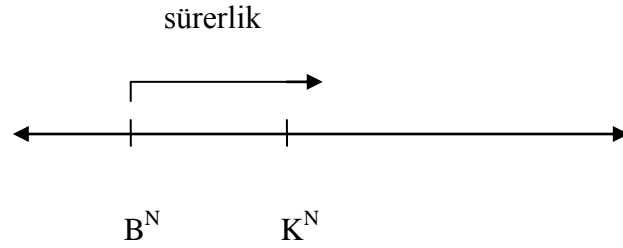
Geh yanar olduğu-y-içün bu gül-i ra'nā garib (CH, 94-95, s.390)

'Kah saçar, kah yere vurır, kah toprağa düşer, kah yanar olduğu için bu güzel gül garip.'

(5) [Yusuf'un halini anlatır]

*...kaçan Yūsufuñ gönleğin Ya'kūb yıyladı görmez gözleri **görür oldu**.. (KE, 237/5, s.180)*

'Ne zaman ki Yakup peygamber Yusuf'un gömleğini kokladı, görmez gözleri görür oldu.'

(3) ve (5) nolu örneklerde, ana tümcede yargıyı sonlandıran unsur olarak kullanılan birleşik çekimli yapı, sürerlik ifade eder. (3) nolu örnekte, ‘*bu dünyadan gider olmak*’ ifadesiyle aslında yavaş yavaş ölmek kastedilmektedir. Bu süreç konuşma noktasına göre, hala devam etmektedir. (5) nolu örnekte ise Hz. Yakub’un Hz.Yusuf’un gömleğini kokladıktan sonra görmeyen gözlerinin görmeye başlaması ve bu eylemin devam etmesi söz konusudur. (4) nolu örneğin diğerlerinden ayrılan özelliği, *olmak* yardımcı fiilinin asıl işlevinde kullanılmayıp cümlede sadece sentaktik işlevde kullanılmasıdır. –DXK işaretleyicisi burada, özneyi niteleyen bir unsur olarak kullanılmıştır. Yani (4) nolu örnekte, *olmak* yardımcı fiilinin cümlede sadece sentaktik işlevi vardır.

II.9. -mAz ol-DI

-Ar ol-DX yapısındaki -Ar'ın, olumsuz şekli olan -mAz kullanımıyla oluşturulmuş bu birleşik çekim yapısı, esasında -Ar ol-DX yapısıyla aynıdır. Aralarındaki fark, geçmişte başlangıç sınırı olumsuz yönde aşılmış bir eylemin olmasıdır. Hem -Ar ol-DI, hem de -mAz ol-DI yapılarında sıklıkla değişme (azalma ya da artma), tekrarlılık, yoğunluk, alışkanlık gibi bazı hal değişimi ve sürerlilik durumları gözlemlenmiştir. Eylemin geçmişteki durumla tezat oluşturacak yönde bir hal değişimi mevcuttur, aynı şekilde bu hal değişimi sürece yayılmıştır. Eylemin başlangıç sınırının yeni aşıldığı, ancak önceki durum hakkında da bilgi sahibi olduğumuz bu birleşik çekim yapıları günümüze kadar kullanılagelmiştir.

1. Görünüş İşlevi

-mAz oldu yapısı, başlangıç sınırı aşılmış eylemlerin sürerliliğine işaret etmektedir:

(1) **Görünmez oldu** ol kızlığı u āfet

Matarbāzlar olurlar cümlesi māt (RN, 71, s.46)

'Kıtık ve felaketler görünmez oldu (bitti), suda oynayanların hepsi mat oldu (yenildi).'

(2) *İy dost seni severem cān içre yirün vardur*

Dün-gün uyumaz oldum 'acāyib hālüm vardur (YED, I, s.75)

'Ey dost seni severim, canımın içinde yerin vardır. Gece gündüz uyumaz oldum, bir tuhaf halim vardır.'

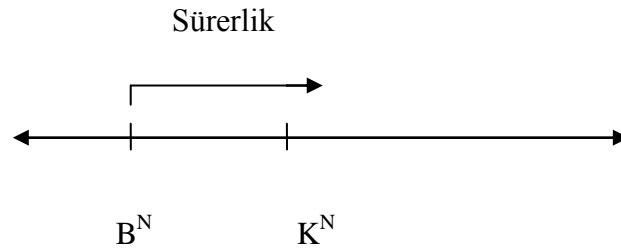
(3) [Nemrut'un halini anlatır]

...Nemrūd bakdı kim yir bir aķ deñiz gibi ve tağlar dütün gibi ve kerkesler uçardı ve yoķaru ağardı hattā kim yil katılığından **uçmaz oldular**... (KE, 189/12-13, s.158)

'Nemrut baktı ki yer beyaz bir deniz gibi, dağlar duman gibi, akbabalar uçardı ve yukarı doğru süzülürlerdi, sonra rüzgarın sertliğinden uçmaz oldular.

Yukarıdaki örneklerde günden güne devam eden, süreç halinde konuşma anına kadar gelen bir durum söz konusudur. Bu yapının zaman ve kiplik özelliğinden çok görünüş özelliği ön plana çıkmaktadır. (3) nolu örneğe bakacak olursak, rüzgarın sert esmesi dolayısıyla akbabaların uçmamaya başladığı ifade edilmiştir. Yani önceden uçtukları bilgisine sahip olmakla beraber artık uçmamaya başladılar bilgisi de bağlamda mevcuttur. Uçmamaya başladılar bilgisi yakın geçmişte gerçekleşmektedir. (2) nolu örnekte, *uyumama* eyleminin alışkanlık haline geldiği bilgisi vardır. *-mAz ol-DI* yapısının dikkat çeken özellikleri eylemin başlama evresine geçmeden önceki durum hakkında bilgi sahibi olmamızdır ve başlayan eylemin daha önceki olay, olgu veya durumla zıtlık oluşturmasıdır.

Eylemlerdeki sürerliği şu şekilde gösterebiliriz:

2. Kiplik İşlevi

2.1. Çıkarım Kipliği

Bazı durumlarda *-mAz ol-DU* yapısının, kanıt kipliği içinde değerlendirilen, akli delillere dayanarak elde edilen çıkarım kipliği işlevine sahip olduğu görülür.

(4) *Çünkü Leyli 'ışkı düşdi Mecnuna*

Bilmez oldu *kendüzin günden güne* (G, 6453, s. 159(3.cilt))

'Leyla'nın aşkının Mecnun'a düşmesinden beri, Mecnun kendi kendisini günden güne bilmez oldu.'

Yukarıdaki örnekte Mecnun'a Leyla'nın aşkı düşmeye başladıktan sonra günden güne kendisini bilmemeye başladığından bahsedilmiştir. Burada bilginin kaynağı usa vurma yoluyla edinilmiştir. *günden güne* ibaresi bu durumun aşama aşama gerçekleştiğini vurgular.

II.10. -Ar ol-mİş

-Ar ol-mİş yapısı, taranan metinlerde tek bir örnekte karşımıza çıkmıştır. Burada -Ar işaretleyicisi, eylemin süreci ile ilgili bilgi verirken, -mİş, eylemin konuşma anına göre geçmişte kaldığını ifade eder. -Ar ol-mİş yapısı bir bütün olarak, anlık durumları ifade eder. Yani eylem sürece yayılmaz.

1. Zaman ve Görünüş İşlevleri

-mİş işaretleyicisi eylemin konuşma anına göre geçmişte gerçekleştiğini ifade ederken -Ar, eylemin anlık olarak gerçekleştiğini ifade eder.

(1) *Bir dem görür olmuş geda yalın tene geymiş 'aba*

Bir dem gani himmet ile Fağfūr u hem Hakān olur (YED, 7, s.74)

'Bir an dilencilerin çıplak tene aba giydiklerini, bir an da büyük yardımlarla Çin ve Türk hükümdarı olduğunu görür gibi olmuş.'

Yukarıdaki örnekte anlık bir olay yaşandığını *bir dem* ifadesi güçlendirmektedir. Burada *görmek* eylemi, geçmişte bir süre devam etmiştir. Eyleyici, dilencilerin çıplak bedenlerine aba giymesini olayını bir an görür gibi olmuş. Bu yapılar önermede sunulan bilginin kaynağı konusunda emin olunmadığını da göstermektedir. Burada eylem, anlık olarak gerçekleşmiştir. -Ar işaretleyicisi, normalde sürerlik bildirmesine rağmen, -mİş işaretleyicisiyle birleşince anlık durumları karşılamak için kullanıldığı görülmüştür. Ayrıca kendini bir an o durumlar içinde gören eyleyici, bunu kendi bilincinde tasavvur etmektedir. O yüzden eylem gerçek dışı bir ortamda gerçekleşir.

2. Kiplik İşlevi

2.1. İhtimal Kipliği

-Ar ol-mlş yapısı, önermede sunulan bilginin kaynağı konusunda konuşurun bilgisinin kesin olmadığını ifade eder.

(1) *Bir dem görür olmuş geda yalın tene geymiş 'aba*

Bir dem ganî himmet ile Fağfūr u hem Haḳān olur (YED, 7, s.74)

'Bir an dilencilerin çıplak tene aba giydiklerini, bir an da büyük yardımlarla Çin ve Türk hükümdarı olduğunu görür gibi olmuş.'

Yukarıdaki örnekte anlık bir durum söz konusudur. Ancak konuşur bilginin kesinliğinden emin değildir. Çıplak dilencilerin aba giymelerini görmek, anlık bir olaydır ve eyleyici, bunu görüp görmediğinden tam olarak emin değildir. Önermede bir ihtimal anlamı sezilmektedir.

II.11. -mAz ol-mİş

-mAz ol-mİş yapısının -mAz ol-DI yapısı ile ayrılan yönü, -mİş işaretleyicisinin delile dayalılık bildirmesidir. -DI işaretleyicisi, -mİş' a göre daha fazla kesinlik bildirir. Yani elde edilen bilgiye hangi kanıttan yola çıkılarak ulaşıldığı bildirilmiştir. Bunda sadece -mİş işaretleyicisinin etkisi olmamış, şiiirde geçen diğer dil birimleri de yardımcı olmuştur.

Modern Türkiye Türkçesinde -mAz ol-DI yapısına rastlanırken, -mAz ol-mİş yapısına çok rastlanılmaz. Bunun nedeni, -mAz ol-mİş birleşik çekim yapısının sahip olduğu işlevin başka biçimlerle veriliyor olması olabilir. -mAz ol-mİş yapısı, kişi paradigması açısından da sınırlıdır. -mAz ol-DI yapısı teklik 1., 2., 3., çokluk 1.,2.,3. kişilerle rahatlıkla kullanılabilirken,-mAz ol-mİş yapısı teklik/çokluk 1. kişilerle kullanılamamaktadır. Bu durum, -mİş işaretleyicisinin dolaylılık anlamına sahip olmasından kaynaklanır. Kişi kendisiyle ilgili bir bilgiyi başkasından duyamaz.

1. Zaman İşlevi

olmak yardımcı fiili üzerine gelen -mİş işaretleyicisinin, eylemin konuşma anından önce uzak bir geçmişte başladığına işaret ettiği gözlemlenir. -mAz işaretleyicisi ise eylemin geçmişte başladığı noktadan konuşma anına kadar sürdüğünü, izlerinin devam ettiği bilgisini verir.

(1) *Yaylalar yaylamaz olmuş kışlalar kışlamaz olmuş*

Bar dutmuş söylemez olmuş ağızda dilleri gördüm (YED, 4, s.233)

'Yaylalarda yaylanmaz olmuş, kışlalarda kışlanmaz olmuş, pas tutmuş artık söylemez olmuş ağızda dilleri gördüm.'

(1) nolu örnekte, olayın geçmişte başladığı ve konuşma anında hala sürdüğü bilgisi, -mAz ol-mİş yapısı ile verilmiştir.

2. Görünüş İşlevi

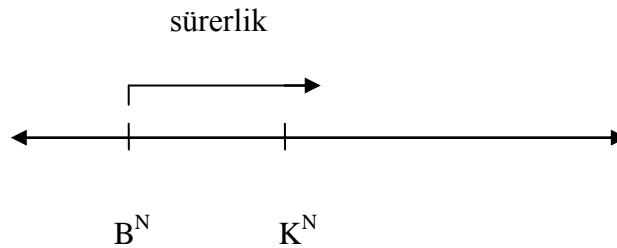
Geçmişte başlangıç sınırları aşılmış ve etkisinin hala devam ettiği olayın bilgisi, (1) nolu örnekte görülmektedir. Yaylalara çıkılmadığı, kışın geçirileceği yerlere gidilmediği ve bunun hala devam ettiği bilgisi bağlamdan çıkarılmaktadır. Bu yüzden eyleme sınırlararası bir perspektiften bakıldığı söylenebilir.

(1) *Yaylalar yaylamaz olmuş kışlalar kışlamaz olmuş*

Bar dutmuş söylemez olmuş ağızda dilleri gördüm (YED, 4, s.233)

'Yaylalarda yaylanmaz olmuş, kışlalarda kışlanmaz olmuş, pas tutmuş artık söylemez olmuş ağızda dilleri gördüm.'

(1) nolu örnekte eylemin önceki durumunda hal değişikliği meydana geldiği, ve önceki durumun nasıl olduğuyla ilgili bilgiler mevcuttur. Önceden yaylarla çıkıldığı ama şimdi geçmişteki bir bitiş noktasından hareketle bu durumun artık yaşanmadığı ve olumsuz durumun sürdüğü bilgisi mevcuttur. Eylemin görünüş düzlemindeki hali şu şekildedir:

3. Kiplik İşlevi

-mAz ol-mİş yapısının tek bir örnekte geçtiği görülmüştür. Bu yüzden kiplik işlevi de aynı örnek üzerinden gösterilecektir.

3.1. Çıkarım Kipliği

Kanıt kipliğinde, bilginin hangi delile dayanarak sunulduğu bilgisi verilir. Genel bilgi kipliği içerisine dahil edilen kanıt kipliği, Türkçede özellikle *-mİş* işaretleyicisiyle verilir.

(1) *Yaylalar yaylamaz olmuş kışlalar kışlamaz olmuş*

Bar dutmuş söylemez olmuş ağızda dilleri gördüm (YED, 4, s.233)

'Yaylalarda yaylanmaz olmuş, kışlalarda kışlanmaz olmuş, pas tutmuş artık söylemez olmuş ağızda dilleri gördüm.'

(1) nolu örnekte yaylalara artık çıkılmaz olduğundan, kışlada kalınmadığından, dillerin hiçbir şey söylemez olduğundan bahsedilmiştir. Normalde *-mİş* işaretleyicisinin, dolaylılık ifade eden bir biçimbirim olduğundan yola çıkarsak bu kanıtlara naklî yolla yani, duyum yoluyla elde edilmiş kanıtlar olarak bakmamız gerekirdi. Ancak ifadenin sonunda bulunan *gördüm* ifadesi, şairin bu çıkarımları bizzat kendi duyuları yoluyla elde ettiğini gösterir. Bu yüzden şiirde duyular yoluyla elde edilmiş algısal delile dayalı bir çıkarım vardır.

II.12. -Ar ol-Ur

Aynı işaretleyicinin üst üste geldiği yapılardan birisi de *-Ar ol-Ur* yapısıdır. Bu yapıda birinci *-Ar* işaretleyicisi, eylemin sürerliğini ifade ederken, *olmak* yardımcı fiiline eklenen *-Ur* işaretleyicisi, ise eylemin başlangıç noktasının aşıldığını görünüş düzleminde eylemin başladığını ve zaman düzleminde eylemin genele yayıldığının bilgisini verir. Eylem, genele yayılmadan önce geçmiş zamanda bir noktadan başlamaktadır.

1. Görünüş İşlevi

Başlangıç sınırları aşılmış eylem süreç safhasında gözlemlenmektedir.

(1) *Issıdan anda sovuğ artar olur*

Gün yüzün her dem bulut örter olur (G, 1973, s.415)

‘Sıcaktan ziyade soğuklar artmaya başlar, güneşin yüzünü her an bulutlar örtmeye başlar.’

(2) *Tā ‘ömür kırka varınca bu kişi*

Güce girüp işler olur her işi (G, 5346, s. 1073)

‘Bir kişinin ömrü kırk yaşına varınca, zor da olsa her işi işlemeye başlar.’

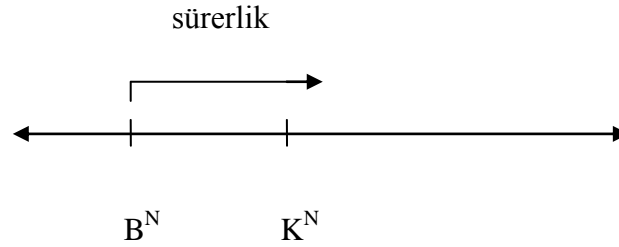
(3) *Zira göz gördüğün el eyler olur*

Kulağ işidür ü dil söyler olur (G, 2198, s. 459)

‘Gözün gördüğünü el işler olur, kulağın işittiğini dil söyler olur.’

Yukarıdaki örneklere bakıldığında bir sürecin tamamlanıp diğer sürece geçişin başladığı bilgisi verilmektedir. Buradaki kullanımlar, genel duygu durumları ve ifadeleri için kullanılmıştır. (2) nolu örnekte, kişinin yaşının kırka gelmesiyle güce gelip elinin daha çok iş yaptığı, genel zaman dilimine yayılan bir durumdur. Yan

tümcelerdeki eylemlerin geçmişte başladığı nokta, başlangıç sınırı olarak aşılmış ve eylemler genele yayılmıştır:

2. Kiplik İşlevi

-Ar ol-Ur birleşik çekim yapısı, neden-sonuç ekseninde birbirine bağlı önermeler dizisi ortaya çıkarır.

2.1. Çıkarım Kipliği

Nazım türünde tespit edilen -Ar ol-Ur birleşik çekim yapısı, önermelerin bir sıra halinde birbirlerine bağlı unsurlar olarak sunulmasını sağlamıştır. -Ar ol-Ur birleşik çekim yapısına sahip önerme, daha önce verilen varsayımsal önermeden elde edilen çıkarımı bize sunmaktadır.

(4) *‘İşkuna düşenlerin yüreği yanar olur*

Kendüyi sana viren dükeli işden geçer (YED, 2, s.94)

‘(Ey sevgili) senin aşkına düşenin yüreği yanar olur (yanmaya başlar), kendini sana veren yaptığı işlerden geçer.’

(5) *Yā yimekden nā-muvāfiq loqmalar*

Gelür olur dem-be-dem nefse zarar (G, 2969, s.613)

‘Uygunsuz lokmalar yemekten, her an nefse zarar gelir olur (gelmeye başlar).’

(4) nolu örnekte, sevgilinin aşkına düşen aşıkların artık yüreğinin yanmaya başladığından bahsedilir. Yani şair, *yüreği yanma* eyleminin, aşka düştükten sonra

olacağını ve bunun aşka düşmenin bir sonucu olduğunu dile getirir. (5) nolu örnekte, ise haram lokmalar yemenin nefse zarar vereceği, konuşurun daha önceki dinî bilgilerinden faydalanıp, akli yollarla ulaştığı bir çıkarımdır.

II.13. -mAz ol-Ur

-mAz ol-Ur birleşik çekim yapısı, genel bir zaman diliminde, süreye yayılan durumlar için kullanılan bir birimdir.

-mAz işaretleyicisi, diğer kullanımlarında olduğu gibi hal değişiminin olumsuzluğunu ve sürerliğini işaretlerken, -Ur işaretleyicisi, başta zaman olmak üzere yapıya çeşitli kiplik anlamlar katmaktadır.

-mAz ol-Ur yapısının genel zaman ifadeleri bildirdiği, zaman düzleminde belirli noktalar tayin etmeyip, geniş zaman dilimlerini kapsadığı görülmüştür.

1. Görünüş İşlevi

Genel zaman dilimine yayılmış eylemlerin sahip olduğu durum değişikliğinin süresini bize veren -mAz işaretleyicisi, görünüş işleviyle karşımıza çıkmaktadır.

(1) *Hasūdın kandasā bellū bāzārī*

Anun **gitmez olur** hiç gönüli tarı (RN, 349, s.91)

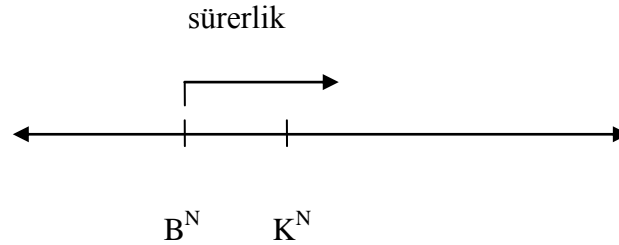
'Kıskanç kimselerin pazarı nerede olsa bellidir, onların gönüllerinin darlığı daima gitmez.'

(2) ...*kaçan kazā gelse göz **görmez olur**...* (KE, 648/4, s.384)

'..ne zaman kaza gelse göz görmez olur (görmemeye başlar).'

Yukarıdaki örneklerde, eylemin süreç safhasına hal değişikliğinden sonra geçtiği bilgisi yer almaktadır. (1) nolu örnekte, olayın başlangıç noktası bilinmemektedir. Ancak (2) nolu örnekte, kazanın geldiği an, sürecin de başladığı an olmuştur. Ayrıca süreç safhasında sunulan eylemlerin önceki durumları hakkında bağlamdan yola çıkarak bilgi sahibi olabiliyoruz. (1) nolu örnekteki yapı, daha uzun süreye yayılan bir eylemden bahsederken, (2) nolu örnekte, gözlerin görmemeye

başlaması, kazadan sonra gerçekleşen bir olaydır. Kazanın yaşanması anlık bir olayken, gözlerin görmemesi süreye yayılan bir olaydır.

2. Kiplik İşlevi

-*Ur* biçimbiriminin cümleye kattığı kiplik anlamlar aşağıda incelenmiştir.

2.1. Çıkarım Kipliği

Delile dayalılık kipliği içerisinde yer alan çıkarım kipliğinde, bilgiye akli veya algısal delillere dayanarak ulaşılır. Çıkarım kipliği, genellikle varsayımın sonucunu ifade eder.

(3) [Mısır'da en iyi iki büyücünün mezar ziyaretlerinden]

...gürdan ataları cevāb virdi eyitdi görüñ ol iki uyuyıcağ ol 'aşāyı uşada mısız kim cāzu uykudayiken cāzuluğı işlemez olur.. (KE, 386/12), s.256)

'...mezardan babaları cevap verdi, söyledi ki, [hükümdarın huzuruna giden iki kişi], o ikisi uyuduğunda asayı parçalayabilir misiniz? Çünkü büyücü uykudayken, büyüü işlemez olur.'

(4) [Bulūkıya adlı kimsenin kuşla konuşması]

...Bulūkıya eyitdi bu ta'ām eksilmez ve artmaz mı kuş eyitdi uçmağ eksilmez ve artmaz olur..(KE, 757(756)/11-12, s. 438)

'..Bulūkıya sordu, bu yemek hiç eksilmez ve artmaz mı? Kuş cevap verdi eksilmez ve artmaz olur/durur.'

(3) nolu örnekte, cadının uykuda olması neticesinde, kötülüğünün işlememeye başlayacağı ifade edilmiştir. Konuşur, bu bilgiye, geçmişte edinmiş olduğu bilgilerden ve tecrübelerden yola çıkarak ulaşmıştır. O yüzden akli delillere dayalı bir çıkarım yapılmıştır. Diğer örnekte ise kuşlar için *uçma* eyleminin her daim devam edeceği bilgisi vardır. Burada var olan durumun stabil olarak korunacağından bahsedilmektedir.

2.2. Varsayım Kipliği

-mAz ol-Ur yapısının, genel ifadeler için kullanıldığı belirtilmiştir. Bu tür örnekleri günümüz Türkçesine aktarırken '*-Ir gibi ol-*' yapısı kullanılır. Varsayımsal olarak bir durumdan başka bir duruma gelmek anlamı bu yapının en belirgin özelliğidir.

(5) *Bir dem cehaletde kalur hiç nesneyi bilmez olur*

Bir dem talar hikmetlere Calinus u Loğman olur (YED, 5, s.73)

'*Bir an cehalet içinde kalır, hiçbir şey bilmez (gibi) olur, bir an hikmetlere dalar Lokman ve Galen gibi olur.*'

(5) nolu örnekte, kısa süreli bir durum söz konusudur. Bu, yaklaşma kipliğiyle ifade edilmiştir. Bu durumu, eyleyicinin bir an hiçbir şey bilmiyormuş gibi cahil, bir an da kendini her şeyi bilen bir alim gibi hissetmesi anlık ve kendini o durumda varsayması olarak açıklayabiliriz.

Ana fiil + *olmak* yardımcı fiilliyle oluşan birleşik çekim yapılarında sözdizimi, araya *gibi* edatının girmesine izin verir ve yeni bir kiplik yapı oluşur. *olmak* yardımcı fiiliyle oluşan birleşik çekim yapılarında bu kullanımlara, sık olmasa da rastlanılmıştır.

-mAz ol-Ur yapısının *-Ar ol-Ur* yapısından farkı, *-mAz ol-Ur* yapısında, durum değişikliğinin bitiş aşamasında yani bir eylemin bitip diğer eylemin başlangıç aşamasında gözlemlenmesidir. *-Ar ol-Ur* yapısında ise durum değişikliği, önceki durumla olumsuz yönde bir tezatlık oluşturmaz.

II.14. -Ar ol-sA

-*Ur ol-sA* yapısı, yan tümcelerde görülmekle beraber, örneğine az rastladığımız yapılardan biridir.

-*Ur ol-sA* yapısında, aslında gerçekte olmayan, geleceğe yönelik gerçekleşmesi varsayılan bir durum söz konusudur. Eylem, zaman düzleminde konuşma anına göre gelecekte gerçekleşecektir. Yapıda kullanılan -*Ar* işaretleyicisi burada, uzun süreli bir srerlikten ziyade belli zamanlarda ortaya çıkan, kısa süreli olaylara işaret etmektedir. Ayrıca -*Ar* işaretleyicisi yapıda, eklendiği eylemlerin gelecek zamanda gerçekleşeceğini bildirir.

1. Kiplik İşlevi

-*Ur ol-sA* yapısı, daha çok kiplik anlamları içerir ve bunda da en büyük payı -*sA* işaretleyicisi üstlenmektedir.

1.1. Varsayım Kipliği

Yan tümcede ortaya çıkan varsayımın sonucunda ana tümcede bir çıkarım yapılmaktadır. Yani yan tümcede, ana tümcede verilen delile dayalılık kipliğine bir kanıt sunulmaktadır.

(1) *Cemlnle bir araya gelür olsa mubil ay*

Cemln ittişlinden düşer bi iştirk aya (MN, s. 42, 33b, Nazre-i Dehhn)
'Eğer ay, senin yznle bir araya gelir olsa, senin yüzünün yakınlığından aya bin alev düşer.'

(2) [Hz. Muhammed Müslümanlara sesleniyor]

...ya 'n be-drst bir kişi namz **tur olsa** cem'i haşaları baş üzere drilr..(MR, s.488)

'Doğrusunu söylemek gerekirse, bir kimse namaz kılıyor olsa, bütün hataları başının üstünde toplanır.'

(3) [Müellif aktarıyor]

*...eger bir kimse incü yahūz la'l yutsa dahı ölse lāzım olur anuñ kıymetin terkesinden alalar karnını yarup çıkarmak mekrūhdur ve dahı bir hāmile 'avrat ölse karnında hamli **depreñür olsa** ekâer zanları buña olursa kim anı çıkarıcağ diri ola şol tarafından yaralar çıkaralar...(MR, s.562)*

'Eğer bir kişi inci veya lal taşı yutsa ve ölse, onun karşılığını ölünün bıraktıklarından alsınlar. O değerli maden için (ölünün) karnını yarmak haramdır. Bir hamile kadın ölse ve öldüğünde karnında çocuğu hala depreniyor olsa, sol tarafından yarip çıkarılmalıdır.'

Bu yapıda yan tümcede bulunan önermenin gerçekleşmesi halinde, ana tümcedeki diğer önerme gerçekleşecektir. Cümlenin bağlamından, birleşik fiil çekiminin, genel bir ifadenin ilk basamağını oluşturduğunu görüyoruz. Bu da varsayım kipliğidir. (1) nolu örnekte, sevgilinin yüzüyle ayın bir araya gelmesi halinde, sevgilinin yüzünün güzelliğinden ayın binlerce defa yanacağı çıkarımında bulunulmuştur. Burada gerçekleşmesi mümkün olmayan gerçek dışı bir olay varsayılmaktadır. (2) ve (3) nolu örneklerde, (1) nolu örneğe göre olası durumların varsayılması söz konusudur. (2) nolu örnekte, kişinin namaz kılması varsayımında bütün günahlarının toplanıp silineceğinden bahsedilmektedir. (3) nolu örnekte, hamile bir kadının öldüğünde karnındaki bebeğin hala yaşıyor olması, genel bir zaman dilimini kapsayan olası bir varsayımdır.

II.15. -mAz ol-sA (-DI)

–mAz ol-sA yapısı, tek bir örnekte karşımıza çıkan bir yapıdır. Yan tümcede kullanılan bu yapı, ana tümcedeki –DI işaretleyicisi, tekrar edilmesin diye yazılmamıştır. Ancak aşağıdaki örnekte, bağlamdan çıkarılan anlam geçmişe yöneliktir. Bu yüzden bu yapıyı –mAz ol-sA olarak düşünmeyip –mAz ol-sA(-DI) olarak düşünüp ele aldık. –mAz ol-sA(-DI) yapısı, geçmişe yönelik olumsuz bir durumun devam etmesi varsayımını bildirmektedir. –mAz işaretleyicisi, olayla ilgili bir hal değişimi yaşanacağına bilgisini verirken, -sA işaretleyicisi, burada geçmişe yönelik kesin olmayan, görece imkanı önermeler kurmuştur.

Zaman açısından bağlama göre konuşma anından öncesini anlatan –mAz ol-sA(-DI) yapısı, diğer varsayım/koşul kipliklerinde olduğu gibi yan tümcelerde ana tümcenin bir parçası olarak işlem görür. Görünüş olarak da olumsuz hal değişikliğine giren eylemlerin, geçmişte süreç halinde devam ettiğini belirtir.

1. Zaman İşlevi

Tıpkı -AsI ol-sA(-DI) yapısında olduğu gibi, bu yapı da yazılmayan bir –DI işaretleyicisi olarak geçmişe göndermede bulunur.

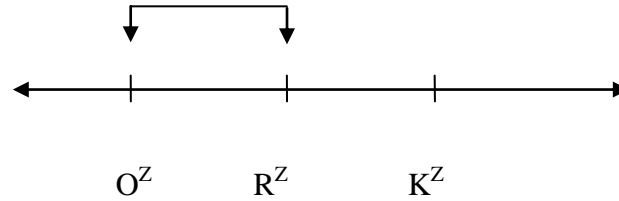
(1) [Semud ve Ad kavminden gelen bir halk hakkındadır]

*...kaçan ol kurbānlaruñ dütüni göge götürülse ve pus olup gök **gözükmez olsa** ol ağaca sücüd kılurlardı...(KE, 314/3, s.220)*

‘.ne zaman ki kurban ettiklerinin dumanı göge çıksa pus olup gök gözükmez olsay(dı), ağaca taparlardı.’

(1) nolu örnekte, bağlamdan hareketle eylemin geçmiş zamanda gerçekleştiğini ve yazılmayan bir –DI işaretleyicisinin olduğunu söyleyebiliriz.

Burada konuşurun, geçmişteki olaya konuşma anının dışında baktığı, başka bir dolaylı zaman noktası yani referans noktası vardır. O halde eyleminin zaman düzlemindeki görünümü şöyle olur:

2. Görünüş İşlevi

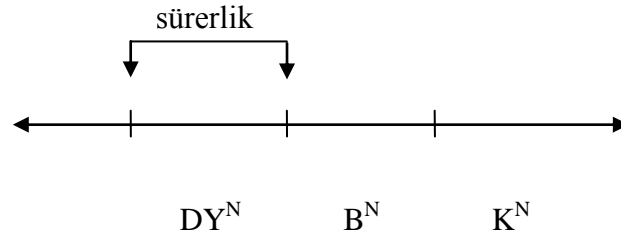
Olumsuz bir sürecin başlangıç sınırı aşılmış ve varsayılmıştır.

(1) [Semud ve Ad kavminden gelen bir halk hakkındadır]

...kaçan ol kurbānlaruñ dütüni göge götürülse ve pus olup gök gözükmez olsa ol ağaca sücüd kılurlardı...(KE, 314/3, s.220)

‘.ne zaman ki kurban ettiklerinin dumanı göğe çıksa pus olup gök gözükmez olsay(dı), ağaca taparlardı.’

(1) nolu örnekte, yan tümcede verilen eylem başlangıç sınırları aşılmış ve süreç halinde, ana tümcedeki $-DI$ işaretleyicisiyle belirlenen noktaya kadar devam etmektedir. $-mAz ol-sA(-DI)$ yapısı, cümlenin geneline baktığımızda dolaylı bir yönelim noktası oluşturur. Buradaki yapı, konuşma anına göre geçmişte yaşanmış bir durumu anlatır. Çünkü ana tümcenin yargısı geçmiş zaman işaretleyicisiyle işaretlenmiştir. Muhtemelen $-DI$ işaretleyicisini tekrar etmemek için yazar, yan tümcede geçmiş zaman işaretleyicisini kullanmamıştır. Ancak anlatılan olay geçmişte kalmıştır.

2. Kiplik işlevi

-sA işaretleyicisi, Tarihî Türkiye Türkçesinde oldukça sık kullanılan ve varsayım/koşul kiplik anlamlarını veren bir biçimbirimdir.

2.1. Varsayım Kipliği

Bilgi kipliği içerisinde değerlendirilen varsayım kipliğinin gerçeklik skalası düşüktür. Eylemlerin gerçekleşmesi geçmiş ya da geleceğe yönelik kullanımlarda, ya imkansızdır ya da kesin değildir.

(1) [Semud ve Ad kavminden gelen bir halk hakkındadır]

*...kaçan ol kurbānlaruñ düütüni göge götürülse ve pus olup gök **gözükmez olsa ol ağaca sücüd kılurlardı...**(KE, 314/3, s.220)*

‘..ne zaman ki kurban ettiklerinin dumanı göğe çıksa pus olup gök gözükmez olsaydı, ağaca taparlardı.’

(1) nolu örnekte, pusun gökyüzünü kaplamasıyla birlikte, insanların ağaca tapınmaya başladıklarından bahsedilmiştir. O dönemin insanların ağaca iman etmeleri, eski kaynaklardan elde edilen bir bilgidir. Bu olayın gerçekleşmesi gökyüzünün bulutlarla kaplı olması durumundan sonra gerçekleşmektedir.

II.16. -Ar ol-Ur-sA

-sA kiplik işaretleyicisiyle biten bir başka yapı da, *-Ar ol-Ur-sA* yapısıdır. İfade edilen şey, genel geçer durumlar için kullanıldığından eylemler zaman düzleminde noktasal değildir, yani geneldir. *olmak* yardımcı fiilinin üzerine gelen *-Ur* işaretleyicisi, eylemin genel geçer bir ifade olarak sunulmasını sağlamıştır. Yapıdaki ana fiil üzerine gelen *-Ur* ise, eylemin sürerliğini bize sunmaktadır.

1. Zaman ve Görünüş İşlevleri

-Ar işaretleyicisi, konuşma anına göre gelecekte gerçekleşeceği düşünülen olay, olgu ve durumlar için kullanılmıştır. Burada iki *-Xr* işaretleyicisi vardır. Bunlardan ana fiil üzerine gelen, eylemin kısmî olarak geleceğe yönelik olduğunu, ancak gelecekte ziyade eylemin başlangıç sınırının aşılmadığını bize sunarken, *olmak* yardımcı fiili üzerine gelen *-Ur* işaretleyicisi ise, eylemin zamana yayılmasını, genel geçer bir durum olduğunu ifade eder.

(1) *Eger ol nûrı bu bād-ı hevādan ister olursañ*

Göresin tîre gönlüñde nicedür çeşm-i ‘umyāni (MN, s.30, 16b, 25 Nazîre-i Nāmūsî)

‘Eğer o ışığı aşk yelinden isteyecek olursan, gözünün körlüğünün nasıl da gönlünün karanlık olmasını sağladığını göreceksin.’

(1) nolu örnekte isteme eylemi genele yayılmışken, eylemin başlangıç sınırının aşılmadığı bilgisini de içermektedir.

2. Kiplik İşlevleri

2.1. Koşul/Varsayım Kipliği

Bilgi kipliği içerisine dahil edebileceğimiz koşul kipliği, konuşurun önermeyi genellikle gerçek zamanlarda ihtimal dahilinde sunmasıdır. Koşul kipliği varsayım kipliğine yakın olmakla birlikte aralarında farklılıklar bulunur. Bunlardan ilki varsayım kipliğinde, önermenin varsayım boyutunda gerçekte olmayan ve tasarlanan bir durum söz konuyken, koşul kipliğinde olayın gerçekleşmesi halinde meydana gelecek ihtimaller söz konusudur. Elbette varsayım kipliğinde de varsayılan olayın gerçekleşmesi sonucunda meydana gelecek olay aktarılmıştır. Ancak koşul kipliğinde uyarı ve tavsiyenin derecesi varsayım kipliğine göre daha güçlüdür. Ayrıca varsayımın sonucunda algısal veya aklî bir çıkarım elde edilirken, koşul bildiren ifadelerdeki çıkarımlar istek, uyarı, emir vs. bildirir. Koşul ve varsayım kipliğini aynı kategoride düşünenler de bulunmaktadır.⁴⁷ Biz burada her iki kiplik türünü de aynı başlık altında ele aldık.

(2) *Sipîd ile siyâhından güzer-gâh ister olursañ*

Ḳoma ihlaşı tevḥîd ile zamm eylegil imānı (MN, s. 30, 17b, Nazîre-i Nāmūsî)
‘Syahtan beyaza geçmeyi isteyecek olursan, sevgiyi bırakma birlik ile imanı birleştir.’

(3) *[Allah buyurmaktadır]*

...her söz kim gizlü söylene âşikâre söylenmege utanılır ola gerekmez kim anı taşriḥ edeler zîra fuḥş olur ve daḥî bir kimsede ‘illet olsa ol kimse anı şariḥ lafzıla

⁴⁷ Johanson (2007b) –sA işaretleyicisini, ‘hypothetic marker’ olarak adlandırır ve varsayılan olayların hayal edilmesini sağladığını dile getirir (Aktaran: Aslan-Dermir 2008: 14). Ayrıca Ruhi-Zeyrek (1999) makalelerinde, koşul tümceleri, varsayımın dereceleri olarak görülmektedir.

*söylemekden utansa baraş renci gibi ya bevāsir gibi ve bulara beñzer ki var gerekmez kim sen anı taşrih edesin belki eger hālinden **şorar olursañ** eydesin ki şol nesne ki size ‘arız oldı zahmet vèür nicedür şarih adıla demeyesin ki fuşş ola..(MR, s.218)*

‘Gizli söylenen sözler açıktan söylenmemeli, utanılır olacak şeyleri açıktan söylemek gereksizdir. Zira bu edepsizlik olur. Bir kişide hastalık olsa ciltteki alaca lekeler, basur gibi ve bunu açıktan söylemeye utansa, onu açıktan söylemek gereksizdir. Eğer onun halinden sorar olursan şöyle diyessin; o şey ki size uğradı, sıkıntı verir. Asla açık bir şekilde söylemeyesin. Edepsizlik olur.’

(2) nolu örnekte, ‘eğer bir geçit istiyorsan iman ile vahdeti bir kıl, temiz sevgiyi de bırakma, devam ettir’ şeklinde bir anlam bulunmaktadır. Burada koşul kipliği, konuşurun karşıdaki kişiye tutumunu da sezdirir. Burada konuşucu eğer bir doğru yola ulaşmak istiyorsan, imanla vahdeti birleştir, demektedir. Ayrıca dinleyicinin bu duruma ulaşma niyeti, tasarısı yani içten gelen bir yönlendiriciliğe sahip olması gerekmektedir. Yapıda bulunan *istemek* fiili, önermenin niyet boyutuna dikkat çekmektedir. (3) nolu örnekte ise, anlatıcının gene bir tembihi, uyarısı vardır. Bir kişinin sahip olduğu bir hastalığın açıktan sorulmaması, sorulması varsayımında üstü kapalı bir şekilde sorulması gerektiği anlatılmaktadır.

II.17. -mAz ol-Ur-sA

Türkçede aynı biçimbirimler birleşik çekimlerde nadir üst üste gelirken, *-Ur* biçimbiriminin hem olumlu hem de olumsuz hali, aynı çekim dizgesi içinde bir araya gelebilmektedir. Burada *-mAz* işaretleyicisi, durum değişikliğini anlatırken, *-Ur* işaretleyicisi, bu durum değişikliğinin geniş bir zaman düzlemine yayıldığını gösterir.

-mAz işaretleyicisi, kendi içerisinde bir sürerlik/devamlılık ifade eder. Ancak burada *-Ur*, durum değişikliğine giren eylemin sürerliliğini değil o halin genel bir zaman düzlemine yayıldığını ifade eder. *-sA* işaretleyicisi ise yan tümcelerde varsayım bildirir.

1. Görünüş İşlevi

Eylemler, başlangıç sınırı aşılmış ve süreç safhasında gözlemlenmektedir.

(1) *Eger varmaz olursa Ka'be'ye biñ ta'n edüp aña*

Yoğmuş Tañrı yolında zerinden hiç fer dërler (MN, s. 50, 44b, Kıasîde-i Hassân)

'Eğer bir kişi binlerce ayıplar edip Ka'be'ye gitmez olursa, Allah yolunda çektiği sıkıntılarda hiçbir güzellik olmaz derler.'

(2) *Şehüm bir dem seni görmez olursam*

Gözüm yaşlar yerine akıdur dem (MN, s. 104, 111a, Nazîre-i 'Âdil)

'Sultanım bir an seni görmez olursam, her an gözümde yaş yerine kan akar.'

Yukarıdaki örneklerde, eylemlerde uzun sürece yayılan anlık olmayan durum değişikliklerinin olduğu durumlar ve bunların zamana yayılımı/genellemesi ifade edilmiştir. Birinci örnekte, *varmak* eylemi bitiş sınırına ulaşmış bir eylem olarak

gözlemlenirken, ikinci örnekte, *bir dem* ifadesi birleşik çekimde bahsedilen *görme* eyleminin uzun bir süreye yayılmayıp anlık bir oluş olduğunu bildirmektedir.

2. Kiplik İşlevi

2.1. Varsayım Kipliği

-*mAz ol-Ur-sA* yapısı, varsayıma dayalı yan tümceler oluşturmuştur. Eylemin gerçekleşmemesi durumunda ana tümcedeki yargı gerçekleşecektir.

(3) *Felekde itmeyeler māhi nāzil*

Eger kaç ‘itmez olursa menāzil (CH, s.125, 1095)

‘Eğer ay, menzilde yol almaz olursa, felekte onu konaklatmazlar.’

(4) [İmran ve karısı arasında geçen konuşma]

...*pes eri ‘İmrān aña eyitdi vay saña kim eger işbu karnuñdağı dişi olup ol kulluğa yaramaz olursa ne kılasın diben ikisi dağı kayğıya düşdi...*(KE, 781(780)/12, s.451)

‘...*kocası ‘İmrān ona (karısına) dedi ki, eğer karnındaki (çocuk), kız olup kulluğa yaramaz olursa ne yapacaksın? diyerek ikisi de kayğıya düştü.*’

(3) nolu örnekte, genel geçer bir ifade söz konusudur. Yani önermenin bir varsayım yoluyla gerçekleşeceği ve bu çıkarımın anlık, geçici bir şey olmayıp tüm zamanları kapsadığı bir durumdur. (4) nolu örnekte ise, daha özel bir konuşma ortamında -*mAz ol-Ur-sA* yapısının, varsayım kipliği işlevinde kullanıldığı görülür. İmran’ın karısının hamile kaldığı çocuğun hayırsız olması ihtimali üzerinde durmuş ve bunun tasarı olarak gerçekleştiğini varsayarak, karısına bir soru yöneltmiştir.

-*mAz-sA* yapısı ile -*mAz ol-Ur-sA* yapısı arasındaki fark, olayın genele yayılımı veya anlık oluşuyla ilgilidir. -*mAz-sA* yapısı, daha anlık durumları ifade etmek için ve olayın bir kez gerçekleşeceği durumlar için kullanılırken, *mAz ol-Ur*

-sA yapısı, daha çok genele yayılan durumlar için kullanılır. Yani bir olayın gerçekleşmesi halinde diğer olay gerçekleşecek ve olaylar zamandan soyutlanmış olarak geneli kapsayacak. (1) nolu örnekte tövbeler edip Kabe'ye gidilmezse, bu yapılanın, iyi bir şey olmayacağından bahsedilmiştir. Bu durum geçmişte de geçerlidir, şu an da, gelecekte de geçerli olacaktır. Ancak ‘..yahşı kaftanların çok geymişem **bimez-istem** kefenim olsun..’ (DK, D296/10, s. 247) gibi bir örnekte anlık bir durumdan bahsedilmektedir. Dede Korkut'ta geçen bu parçada Aruz adlı bir yiğidin, mecliste verdiği yeminden bir parça vardır. Burada anlık olarak bir durumu inkar etme varsayımında neler olacağından bahsedilmiştir. Bunun için –mAz-sA yapısı tercih edilmiştir.

II.18. -Ar ol-(mA)-sIn

Taranan metinlerde bir örneğine rastlanılan bu yapının, kiplik işlevinin ağır bastığı görülmüştür. Zaman açısından ise eylem, konuşma anını içine alarak genel bir zaman dilimini kapsar.

1. Kiplik İşlevi

-sUn işaretleyicisi önermeye kiplik anlamı katmıştır.

1.1. İstek Kipliği

Konuşucunun dinleyiciye seslendiği (1) nolu şiir metninde, şair sevgilisinin başka biri tarafından sevilmesini istememektedir. Konuşma anını da kapsayan geleceğe dönük bir istek, bağlamdan çıkarılmaktadır.

(1) *Yañağun tábında yanan āfitābiken dahı*

Kimsene pervāne-veş ol nāra yanar olmasun (MN, s. 196, 203b, *Nazîre-i Hassān*)

‘(Ey sevgili) ben senin o parlak yanağında yanan bir güneşken, başkaları pervaneler gibi o ateşte yanar olmasın.’

(1) nolu örnekte, konuşurun bir uyarısı da söz konusudur. Burada konuşur, kendisinin tutulduğu bu eyleme, başkalarının tutulmaması için bir uyarıda bulunmuştur.

II.19. -DI ol-A

Yapının dikkat çeken en önemli özelliği, *-DI* işaretleyicisinin birleşik çekimde yardımcı fiilin üzerine değil, ana fiilin üzerine gelmiş olmasıdır. Daha çok yargıyı sonlandırıcı bir biçimbirim olarak görülen *-DI* işaretleyicisi, yardımcı eylemde bulunur veya şahıs ekinden hemen önce yer alır. Bitmişlik ve kesinlik dilbilgisi anlamlarına sahip olduğu için, yargıyı sonlandıran bir unsurdur. Taradığımız metinlerde iki örneği görülen bu yapının, ilk bakışta *-DI* işaretleyicisinin Türkçede sahip olduğu işleve ters geldiği görülür. Aşağıda bunun sebebi açıklanmaya çalışılacaktır.

1. Zaman İşlevi

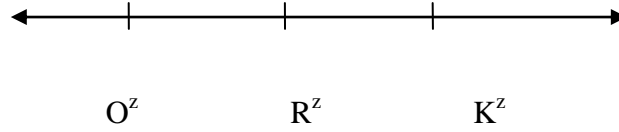
Eylem, bağlamdaki anlamına göre geçmişte yaşanmıştır. O yüzden olay zamanı konuşma anına göre önce gerçekleşmiştir. Ayrıca eylemin referans noktası, olay zamanından sonra konuşma zamanından öncedir.

(1) [müellifin bir kişi hakkındaki düşünceleri]

....(*Arapça metin*) *ya'nî vay 'ayne'l-marziyyenüñ iştiyâkına yârenler bunu görüp dediler kim şâyeð buña bir vesvese erişdi 'aklı karışdı ola hâli katuma yakın geldi çağırdı ki yâ 'Abda'l-vâhid hiç şabrum kalmadı..(MR, s.332)*

' *Cennet hurilerine benzeyen birinin özlemini o kişide gören yarenler, bu kişiye bir dedikodunun ulaştığını, aklının karışmış olabileceğini söylediler. Benim huzuruma geldi. 'Abda'l-vâhid'i çağırdı. –Ya 'Abda'l-vâhid hiç sabrım kalmadı. dedi.'*

(1) nolu örnekte, eylemin zaman düzleminde geçmişte gerçekleştiği ihtimali üzerinde duruluyor. Olayın zaman düzlemindeki görünümü şöyledir:

Yukarıdaki örnekte $-DI$ işaretleyicisinin, tıpkı $-mIş$ işaretleyicisi gibi bir işlevde kullanıldığı görülmektedir. Burada konuşma anına göre geçmişte kalmış bir eylemden bahsedilmektedir.

2. Kiplik

2.1. Çıkarım Kipliği

Bilginin değeriyle ilgili olan bir diğer kiplik türü de çıkarım kipliğidir.

(1) [müellifin bir kişi hakkındaki düşünceleri]

...*(Arapça metin) ya'nî vay 'ayne'l-marziyyenüñ iştiyākına yārenler bunu görüp dediler kim şāyeō buña bir vesvese erişdi 'aklı karışdı ola hāli kıtuma yakın geldi çağırdı ki yā 'Abda'l-vāhid hiç şabrum kalmadı..(MR, s.332)*

'Cennet hurilerine benzeyen birinin özlemine o kişide gören yarenler, bu kişiye bir dedikodunun ulaştığını, aklının karışmış olabileceğini söylediler. Benim huzuruma geldi. 'Abda'l-vāhid'i çağırdı. –Ya 'Abda'l-vāhid hiç sabrım kalmadı. dedi.'

(2) [Hz. Muhammed Müslümanlara sesleniyor]

...*şol avı kim vurasın daħı senden ġāyib ola gelesin bir yerde ölmüş bulasın zira ihtimāl var kim öldügi vurduġundan olmaya belki bir nesneden uçdı düşdi ola yahūz bir sebep daħı vāki' olmuş ola... (MR, s. 309)*

'..bir avı vurasın ve vurduktan sonra kaybedesin, bir yerde onu ölmüş bulduġunda vurduġun hayvanın o olmaması ihtimali vardır. Belki bir yerden uçup düşmüş olabilir ya da başka bir sebep olabilir.'

Yukarıdaki örneklerde, *-DI* işaretleyicisinin, bir çıkarım bildirdiği ve kesin olmayan bir bilgiyi sunduğu görülür. Halbuki *-DI* işaretleyicisi, kesinlik bildiren bir işaretleyicidir. Çıkarım gibi kesin delillere dayanmayan bir önermede *-DI* işaretleyicisinin kullanılması oldukça ilginçtir. Çünkü bu tarz yapılarda genel tercih *-mİş* işaretleyicisidir. *-DI*'nin bu cümlelerdeki kullanımı kesinlik dışılıktır. Yani şahit olma anlamı yoktur. *-DI* işaretleyicisinin böyle bir kullanıma sahip olması nadir rastlanan bir durumdur. Muhtemelen burada *-mİş* ve *-DI* işaretleyicileri arasında bir işlev geçişi olmuş, *-DI* işaretleyicisi, *-mİş* işaretleyicisinin yerine kullanılmıştır.

(1) nolu örnekte, birinin aklının karışmış olması düşüncesi, bir çıkarım sonucu elde edilmiştir. Onun hallerini gören insanlar kişi hakkında bir takım yorumlarda bulunmaktadır. Burada algısal delillere dayanarak bir çıkarımda bulunulmuştur. (2) nolu örnekte ise, avcının avladığı kuşun kendisine ait olmaması ihtimali üzerinde durulmuştur. Cümle içerisinde geçen *uçdı düşdi ola* yapısında bulunan *-DI* işaretleyicilerinin birisi geçmiş zaman anlamı verirken, diğeri *-Ip* zarfiil işaretleyicisi görevinde kullanılmıştır.

II.20. –mAdUk ol-A

Tek bir metinde geçen ve kullanım sıklığı az olan bu yapı, kiplik özelliğiyle ön plana çıkmaktadır. –mAdUk sıfat-fiil işaretleyicisi, daha çok sıfat-fiil + isim kullanımlarında karşılaştığımız bir yapıyken, burada birleşik çekim yapısı içerisinde görülmektedir. Geçmiş zaman olumsuz partisip eki olarak adlandırılan (Timurtaş 2002: 135) bu biçimbirimin, daha çok edilgen fiillerle kullanıldığı gözlemlenmektedir.

–mAdUk ol-A yapısında geleceğe yönelik, bitiş sınırı aşılmış eylemlere bakış vardır. Eylemlerin gelecekte gerçekleşme potansiyelleri vardır ancak bu, bir varsayıma dayanılarak dile getirilmektedir. Burada –mAdUk işaretleyicisi, referans noktasına göre gelecekte bitmişliği, -A işaretleyicisi ise eylemin geleceğe yönelik olduğunu ifade eder.

1. Zaman İşlevi

-A işaretleyicisi, eylemin konuşurun içinde bulunduğu zamandan geleceğe baktığını ifade eder. Daha çok kiplik anlamlar katan –A işaretleyicisi, burada –AcAk işaretleyicisine görevsel açıdan karşılık gelen bir anlamda kullanılmıştır. –AcAk'ın gelecek zaman düzlemine yayılan birden fazla kiplik işlevi vardır. Bu işaretleyici, hem zaman işlevini hem de kiplik işlevini üstlenebilir.

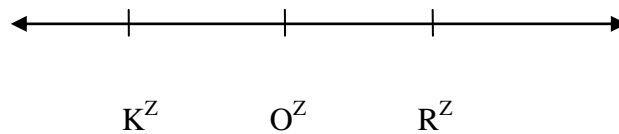
(1) [Allah'ın sözüdür]

...habar ve eâer böyle-durur bu yir degşürile bir yir getirile ak gümüşden şol arı ak etmek gibi yumuşak ve laîf hiç ol yir üzere yazuk işlenmedük ola hiç 'ayb ve sinük olmaya...(KE, 17/2, s.69)

‘..haber ve eserler şöyle der ki bu yer değiştirilecek, bir yer getirilecek, beyaz gümüşten daha beyaz, ekmek gibi yumuşak ve güzel ve o yer yüzünde hiç günah işlenmemiş olacak, hiçbir ayıp ve bozukluk olmayacak.’

Yukarıdaki örnekte bir zelzelenin sonucunda meydana gelecek olaylar anlatılmaktadır. Allah’ın sözü olan bu haberde geçen *işlenmedük ola* ifadesi, bağlamı da esas alırsak şimdiden geleceğe yönelik bir tasarı bilgisi içerir. Deprem sonucunda yeryüzündeki değişimlerin sanki o yerde hiç günah işlenmemiş gibi kabul edileceğini anlatırken, –A işaretleyicisini kullanır.

Ana fiil üzerine gelen *-mAdUk* işaretleyicisi ise gelecekteki eylemin gerçekleşmiş olarak sayıldığı başka bir atıf/referans noktasına işaret eder. Referans noktası olarak da adlandırabileceğimiz bu noktada kurgusal olarak eylemin gerçekleştiği varsayılır. Yukarıdaki örnekte gelecek zaman düzleminde günahların hiç işlenmemiş olarak sayılacağı bir referans noktası bulunur. Burada dikkat çeken olay, *-mAdUk* işaretleyicisini üzerine alan eylemin, konuşma anından önceki bir noktayı referans gösteremeyeceğidir. Çünkü zelzelenin olması durumu farazidir, henüz gerçekleşmemiştir. Buna mukabil günahların işlenmemiş olacağı yer de zelzele olmadığı için konuşma anından önceye atıfta bulunamaz. Zaman düzleminde *-mAdUk ol-A* yapısının görünümü şöyledir:

2. Görünüş İşlevi

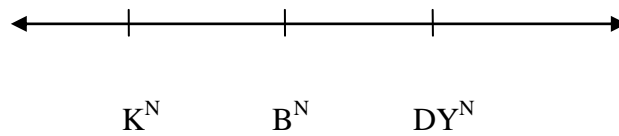
Çekimsel eylemlerde içe bakışı yansıtan görünüş, *olmak* yardımcı fiilli birleşik çekim yapılarında görülen bir kategoridir. *-mAdUk* işaretleyicili yapıları günümüz Türkçesine *-mIş* şeklinde çevirmekteyiz. Bitiş sınırı aşılmış eylemler için kullanılan *-mIş* işaretleyicisi, burada gelecekte meydana gelecek eylemlere, konuşma anından sonraki bir noktada bitmiş olarak kabul edilen, dolaylı bir yönelim noktası sağlamaktadır.

(1) [Allah'ın sözüdür]

...haber ve eâer böyle-durur bu yer degşürile bir yer getirile ak gümüşden şol arı ak etmek gibi yumuşak ve laîf hiç ol yer üzere yazuk işlenmedük ola hiç 'ayb ve sinük olmaya...(KE, 17/2, s.69)

'..haber ve eserler şöyle der ki bu yer değıştirilecek, bir yer getirilecek, beyaz gümüştten daha beyaz, ekmek gibi yumuşak, güzel ve o yer yüzünde hiç günah işlenmemiş olacak, hiçbir ayıp ve bozukluk olmayacak.'

(1) nolu örneğe bakacak olursak, eylemin geleceğe yönelik bir durum olduğu açıktır. Ancak eyleme gelecekte bitmiş olarak bakılan bir başka dolaylı yönelim noktası vardır. Bu nokta başka bir zamana atıfta bulunan referans noktasıyla paraleldir. Yapının görünüş düzlemi şöyledir:

3. Kiplik İşlevi

Konuşma anından sonra gerçekleşecek eylemler, içinde gerçek dışılık⁴⁸ barındırdıklarından, yüksek derecede tahmin, varsayım, ihtimal vs. kiplik anlamlarına sahiptirler. –A işaretleyicisinin geleceğe yönelik çok işlevli kullanımı, bu birleşik çekim yapısında da kendini göstermektedir.

3.1. Varsayım/Beklenti Kipliği

Bilgi kipliği içerisine dahil edilen varsayım kipliği, konuşucunun bilgiyi gerçekleştirmiş/gerçekleşmemiş bir şekilde farazi yaklaşarak, tasarı halinde sunmasıdır. –mAdUk ol-A yapısında ise, daha önce gerçekleşmediği farzedilen/beklenen bir durum söz konusudur. Bir yapının iki farklı kiplik anlamını işaret etmesi olası bir durumdur.

(2) [Yusuf peygamber hükümdara sesleniyor]

*...işbu ucuzluk yıllarda çok ekin ekisiz ve dahil ve anbarlar ve hazineler doldurasız ammā biçtiğünizi döğmedin şapı ve başı birle gizleñ kim bit yimeye ve çok zamān dura ve şapın davaruñuza ‘alaf ola andan halka buyurasız kim bişde birin saña getüre ve ol Mısır ehline anuñ tevābi‘ine yiter ve çok halk ayruğı illerden geleler ve dahil almağa çok māl getüreler ve şol kadar māl saña dirgene kim senden ilerü hiç kimseye **dirgenmedük ola..** (KE, s.194, 263/1)*

‘.bu ucuzluk yıllarında çok ekin ekin, anbarlarınızı ve hazinelerinizi tahıllarla doldurun. Biçtiğiniz ürünü dökmeyin, sapını da başını da bit yemesin ve uzun zaman korunsun diye saklayın. Onun sapı hayvanlarınıza yem olur. Halka emret ki bu

⁴⁸ Adamoviç’e göre –sA işaretleyicisi, doğrudan eklendiği durumlarda potansiyel, -DX, -mİş birleşik çekimli kullanımlarında irrealis, -DX ve –mİş dışındaki birleşik çekimli kullanımlarında realis anlamı vermektedir (bkz. aktaran: Aslan-Demir 2008: 14).

ürünlerin beşte birini sana getirsinler. O ürünler Mısır tebaasına yeter. Pek çok farklı şehirlerden halklar gelecekler, tahıl almak için çok mal getirecekler, ve bu kadar mal sende toplanacak ki senden sonra kimseye o kadar mal toplanmamış olacak.'

Yukarıdaki örnekte Yusuf peygamberin kıtlıktan kurtulmak için hükümdara söylediği geleceğe yönelik yaptırımlar/istekler bulunan sözleri bulunmaktadır. Hükümdardan önce kimsenin sahip olmadığı bir şeye sahip olma anlamı *-mAdUk ol-A* yapısıyla ifade edilmiştir. Bağlamda geçen eylemler henüz gerçekleşmemiştir, bir tasarı halindedir. Konuşucu, eyleyiciye *-mAdUk ol-A* birleşik çekimli yapısından önceki eylemleri gerçekleştirmesi varsayımında bulunmuştur. Yusuf peygamberin hükümdar için, derece olarak bağlamdaki diğer sözlük birimlerle kuvvetlendirdiği bir varsayımı/beklentisi bulunmaktadır. İçerisinde düşük oranda bir istek de taşıyan bu kullanım yapısı, başka birleşik çekimlerde başka biçimlerle de sunulmuştur. (2) nolu örnekte, var olan durum geçmişteki öncülleriyle karşılaştırılmış ve derecelendirilmiştir. Bağlam içerisindeki '*senden ilerü kimseye*' ifadesi eylemin öncekilerden ve sonraki insanlardan daha çok, ve en iyisi olması beklentisini sunmaktadır.

-mAdUk ol-A yapısının varsayım kipi olarak kullanılmasının dikkat çeken yanlarından birisi de, genellikle varsayımın yan tümcelerde görülen biçimlerle ifade edilmesi, burada ise ana tümcede yargıyı sonlandıran unsurun varsayım bildirmesidir.

Koşul ve varsayım kipliğinin birbirinden kesin çizgilerle ayıramayacağı önceki bölümlerde tartışılmıştır. Aşağıda ise varsayım kipliğinden ziyade, koşul

anlamı veren bir yapıdan bahsedilmiştir. Ana tümcede istenen durum, yan tümcedeki koşulun gerçekleşmesine bağlanmıştır.

(3) [İshak peygamber Allah'a sesleniyor]

*(Arapça metin) ..ya 'nî iy Bār-ı Huzāyā her kim öle ve saña şirk **getürmedük ola anı yarlıgağıl ve uçmağa givürgil..(KE, s. 155, 183/4)***

'yani ey Allah'ım her kim ölüp sana şirk koşmamış olsa, onu affet ve cennete koy.'

(3) nolu örnekte, yan tümcede bir kişinin, Allah'a şirk koşmaması koşuluyla cennete girebilmesi mümkündür. Bu da eyleyici tarafından Allah'tan istenmektedir. Bu istek, koşul tümcesinin bildirdiği varsayıma dayanılarak verilmiştir. Koşul/varsayım-istek, koşul-çıkarım gibi birbirlerini tamamlayan kiplik anlamlar cümlede çeşitli unsurlarla bir araya getirilebilir. Burada da yan tümce ve ana tümce, koşul-çıkarım kipliği ilişkisiyle birbirlerine bağlanmıştır.

3.2. İkaz Kipliği

Emir kipliğinin alt kategorilerinden biri olarak sınıflandırabileceğimiz ikaz kipliğinde, konuşurun eyleyiciye yönelik yüksek odaklı bir isteme durumu söz konusudur.

(4) [Allah Musa peygambere bildiriyor]

*...bularuñ cemā'atıçun mescid düze dağı kuds evin düze tevrît ve tâbüť ve sekîne ve kurbân kıblesi için ve dağı ol mescide şukka ve serāperde kıla ol şukkanıñ yüzi aşdari kurbân derisinden ola ve ol kenefler kim anuñla şukkanı çekerler kurbân yününden ola dağı şöyle buyurdu kim ol ipleri hāyız 'avrat egirmeye ve ol derileri cünüb gişi **eylemedük ola...**(KE, 487/12, s.305)*

'..bunların cemaati için bir mescit düzölsün, Tevrat, tabut, mucize ve kurban kıblesi için Kudüs evi düzölsün, o mescidin içine kumaş bir örtü çekilsin, o örtünün astarı

kurban derisinden olsun, ipler o örtüyü çeksin. İpler kurban yününden olsun ve o ipleri muayyen dönemde olan kadın eğirmesin, o deri işini kirlî kişi yapmamış olsun.'

(4) nolu örnekte Allah ile Musa arasındaki toplumsal ve statü mesafesinden bile daha üstün olan bir konuşur dinleyici/eyleyici ilişkisi vardır. Allah'ın sözleri yüksek derecede bir istek bildiren, yaptırım gücü fazla olan bir yükümlülük kipliği anlamına sahiptir. Bağlam içerisinde kullanılan *buyurmak* fiili de bu yaptırım gücünü pekiştirmektedir.

II.21. -mAdUk ol-sUn

-mAdUk ol-sUn yapısının, -mAdUk ol-A yapısından ayrılan özelliği daha özele indirgenmiş bir biçimbirim olan ve istek ifade eden -sUn emir/istek işaretleyicisinin kullanımınıdır. -sUn işaretleyicisi birleşik çekimde kiplik işaretleyicisi olmuşken, -mAdUk işaretleyicisi bilginin uzak geçmişte deneyimlenmediğine dair bir varsayımı bildirmektedir. İki biçimbirim olmak yardımcı fiilinin katkısıyla birleşince, geçmişte gerçekleşmeyeceği düşünülen ya da umulan bir olay, olgu veya durumdan bahsedilmiştir. -mAdUk ol-sUn yapısı, -mAdUk ol-A yapısı gibi edilgen fiillerle kullanılmıştır.

1. Zaman İşlevi

-mAdUk ol-sUn birleşik çekim yapısında, konuşma anına göre geçmiş referans noktası olarak zaman düzleminde gelecekteki bir noktaya göndermede bulunur.

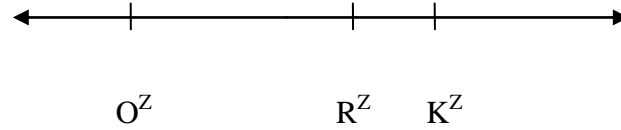
(1) [Hz. Davut kendine sesleniyor]

...pes bir dün gündü gönli içinde eyitdi bu dün tañrıya bir ‘ibādet kılayın kim hiç anuñ gibi ‘ibādet kılınmaduğ olsun... (KE, 575/13, S.348)

‘...bir gece kendi gönlünde düşündü, bu gece Allah’a öyle bir ibadet edeyim ki onun gibi hiç ibadet edilmemiş olsun.’

Yukarıdaki örnekte Davut peygamberin, kendi kendine düşüncelere dalması, onun yapacağı ibadetin geçmişte yapılmış bütün ibadetlerden en üstün olmasını istediği, varsaydığı ve bunu gece gerçekleştireceği sunulmuştur. Davut peygamberin söylediği vaktin tam gece olmadığı göz önüne alınırsa, eylem gelecekte gerçekleşecektir. Ancak daha önce yapılan ve kendi yapacağı ibadetle karşılaştırdığı

geçmişte kalmış ibadetler ise, olayda dolaylı olarak atıfta bulunulan özellikle uzak geçmişteki bir noktayı işaret eden eylemlerdir. Burada Davut peygamberin ibadet etme olayının, gelecekteki boyutu bir kenara bırakıldığında, *kılınmaduk olsun* yapısının, konuşma anından önce gerçekleşmesi istenmiş bir eyleme atıfta bulunduğu ve konuşurun kendini geçmişteki bir noktaya koyarak, olaya baktığı başka bir dolaylı (referans) zaman noktasına işaret ettiği görülür. Bildirilen olayın kendisi ile, bildirilme anı arasındaki zamansal mesafe fazladır.

2. Görünüş İşlevi

Zaman paradigmasına paralel olarak *-mAdUk* işaretleyicisi uzak geçmişte başlangıç sınırları aşılmamış bir eylemin izlerini konuşma anına yansıtır. Ancak konuşma anından sonra eylem sınırları aşılmamış eylemin başka bir duruma geçtiği gözlenir. Yukarıdaki örnekte Davut peygamberin yapacağı dua ile geçmişte gerçekleşmediği varsayılan eylem gerçekleşecektir, yani hal değişimine uğrayacaktır. Bağlam bize bu bilgiyi de sunmaktadır.

3. Kiplik İşlevi

3.1. Varsayım/İstek Kipliği

Bir yapının hem yükümlülük (beklenti), hem de bilgi kipliği (varsayım) içerisine dahil edilen kiplik anlamları karşılayabilmesi olası bir durumdur.

(1) [Hz. Davut kendine sesleniyor]

...pes bir dün gendü gönli içinde eyitdi bu dün tañrıya bir ‘ibādet kılayın kim hiç anuñ gibi ‘ibādet kılınmaduk olsun... (KE, 575/13, S.348)

'...bir gece kendi gönlünde düşündü, bu gece Allah'a öyle bir ibadet edeyim ki onun gibi hiç ibadet edilmemiş olsun.'

(1) nolu örnekte konuşurun gerçekleştireceği ibadet etme eyleminin, daha öncekilerin en üstünü olması beklentisi vardır. Bağlamda sunulan bilgi *hiç anuñ gibi* söz öbeğiyle ana tümcedeki yargıya bağlanmış ve derecelendirme ifade etmiştir. Aynı zamanda konuşur, eylemi bir tasarı/varsayım halinde sunmaktadır. Eylem gelecekte gerçekleşecektir, ve geçmişte gerçekleştirilenlerden görece en üstünü olacağı varsayılmıştır.

-*mAdUk* işaretleyicisinin uzak geçmişi gösterdiğini ifade etmiştik. -*mAdUk* işaretleyicisi aynı zamanda bilginin kaynağının kesin olmadığını vurgular. Kesinlik dışılık, önermenin gelecekte gerçekleşmesi ya da geçmişte gerçekleşmeyecek bir durumun varsayılmasıdır. Burada Davut peygamber kendi yapacağı ibadetin iyi olacağından emindir. Ancak bunun Allah katında en üstün ibadet olacağını bilmemektedir. Sadece ummaktadır.

II.22. –mİş ol-A

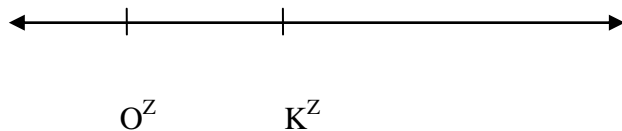
–mİş ol-A yapısı, Tarihî Türkiye Türkçesinde taramış olduğumuz metinlerde sıkça geçmektedir. Hem ana tümcelerde yargıyı sonlandıran bir unsur olarak, hem de yan tümcelerde koşul bildiren bir yapı olarak kullanılmıştır. Özellikle nesir dilinde yan tümceleri ana tümceyle birbirine çeşitli kipsel anlamlarla bağlamada oldukça fazla kullanılmıştır.

–A işaretleyicisinin sahip olduğu birden fazla işlev vardır. Bu işlevler emir, istek, varsayım, çıkarım, şimdiki zaman, geniş zaman, gelecek zamandır. –mİş işaretleyicisi ise daha çok kiplik anlam veren, aynı zamanda fiilin çekimde sahip olduğu iç bakışı sunan (görünüş) bir biçimbirimdir.

1. Zaman İşlevi

–mİş ol-A yapısı, zaman açısından çeşitli görünümler sunar. –A işaretleyicisi, genel durumları ifade etme işleviyle kullanılırsa, eylem zaman düzleminde işaretlenmez. Yani zaman düzleminde noktasal olmayan, bütün zamanlarda geçerli olan bir durumdan bahsedilir. Aynı şekilde –A işaretleyicisinin konuşma anına göre olayı geçmişe ya da geleceğe oturtan kullanımları da mevcuttur.

Eylemlerin, konuşma anına göre geçmişte gerçekleştiği varsayılan durumlar için bu yapının kullanıldığı görülür. Çünkü eylem, zaman düzleminde gerçek bir olay değildir, varsayılan bir olaydır.

(1) [Fakihin mecusiye söyledikleri]

*..ol faḳīh eyitdi yā mecūsī baña ḥabar virgil kim bir oğlanı anası **doğurmuş** ve taya **bislemiş ola** oğlana ḳankısı ḥaḳlıdır... (KE, 15/1, s.68)*

‘O fakih ateşe tapana şöyle söyledi: bana cevap ver ki bir çocuğu annesi doğurmuş ve dadısı beslemiş olsa hangisi hak sahibidir?’

(2) [‘Ömer raziye Allāhu ‘anhu’ nun ‘Aṭā’-i Ḥorāsānī ile konuşması]

*..ya ‘nī bir ‘ilm meclisi keḫāret olur yētmış meclise kim ol lehv meclisi ola ve dağı ‘Ömer raziye Allāhu ‘anhu eydür biñ ‘ābid kim dāyim günin oruc ṭutup gece namāz **ḳılmıř ola** bularuñ ölmegi āsāndur seheldür... (MR, s.468)*

‘Bir ilim meclisi yetmiş eğlence meclisine karşılıktır. ‘Ömer raziye Allāhu ‘anhu şöyle söyler: bin kul her daim oruç tutup gece namaz kılmış olsa bunların ölümü güzel olacaktır.’

Yukarıdaki örneklerde, eylemlerin konuşma anına göre geçmişte gerçekleştiği varsayılmıştır. (1) nolu örnekte, bir çocuğun annesinin doğurmuş olmasıyla ve dadısının beslemiş olması durumları karşılaştırılmış, hangisinin daha çok hak sahibi olduğu sorusu yöneltilmiştir. Bu örneğin (2) nolu örnekten farkı, *doğurma* eyleminin anne tarafından farazi olarak gerçek dışı bir düzlemde gerçekleşmektedir. Yani geçmişte gerçekleşmiş sunulmuş bir durum söz konusudur.

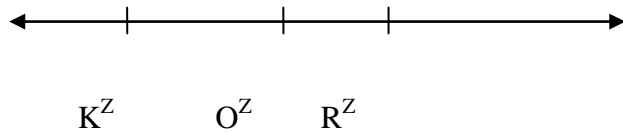
Konuşma anına göre eylemlerin geçmişte gerçekleştiğine atıfta bulunan kullanımlarına ek olarak *-mİş ol-A* yapısının, konuşma anından sonraki bir noktaya bitmiş olarak atıfta bulunduğu örneklere de rastlanılır.

(3) [Allah Musa peygambere buyurmaktadır]

*...tañrı te'ālā Mūsāya buyurdu kim Beyt-ü'l Muḳaddisisi bir altun direk üzere dike anuñ uzunı yetmiş arşun ola ve Beyt-ü'l Muḳaddisüñ döşegin sebıke altundan kıla giñligi toḳsan arşun ve ol muraşşa' ola dürlü cevherile ve müşebbek ola altun gümiş çubuğıla ve ol ipler kim anı berkidürler ḳurbān yününden ola **boyanmış ola** kızıl ve şaru ve yaşıllı birle ve buyurdu... (KE, 488/9,s.305)*

'Allah Musa'ya şöyle buyurdu: Kudüs Tapınağı'nı altın bir direk üzerine dikilsin, uzunluğu yetmiş altın olsun, Kudüs Tapınağı'nın döşegi külçe altından yapılsın, genişliği doksan arşın ve değerli taşlarla süslü olsun. Altın ve gümüş çubuklarla kafes gibi örülsün. İpler de onu sağlamlaştırır. İpler kurban yününden olsun, kızıl ve yeşil ile boyanmış olsun.'

(3) nolu örnekte, geleceğe dair bir istek ve niyet söz konusudur. Geleceğe yönelik istek ve niyet, aynı zamanda konuşma anından sonra gerçekleşecek bir olaya atıfta bulunmak demektir. (3) nolu örnekte, Allah'ın, Musa peygamberden Kudüs Tapınağı'nın nasıl olması gerektiğine dair, gelecekte gerçekleştirmesini istediği olaylar sıralanmıştır. Burada eyleme, gelecekteki bir noktadan bakılarak atıfta bulunulmuştur. Olayın zaman düzlemindeki görünümü şöyledir:

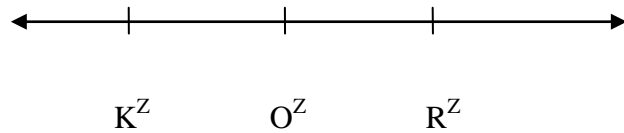
-mİş ol-A yapısına, bunun gibi konuşma anının bir kenara bırakılıp, gelecekte gerçekleşecek olaylara, gelecekte başka bir noktadan bakılan yapılarda sıklıkla rastlanılmaktadır. Aşağıdaki örneklerde, olaylara gelecekte bitmiş olarak bakılan bir referans noktası bulunmaktadır.

(4) [Müellif okuyucuya sesleniyor]

...bu er ahvālin kim aña girdi eydü vire anuñıçun kim bunuñ gibi şehri ve bu şıfatıla degme gişi añamaya meger ileriki kitāblar içinde bu şehir şıfatı ve aña kim giresidür beyān olmuş ola...(KE, 299/4, s. 212)

‘Şehre girmiş olan kişinin durumu söylenecektir. Bu yüzden başka kişi bunun gibi şehri, bu sıfatla anlamasın. İleriki bölümlerde bu şehrin özellikleri ve ona kim girmiştir söylenmiş olacaktır.’

Yukarıdaki örnekte eylemin gerçekleşeceği zaman dilimi, gelecektir. Söyleme eylemi, edilgen olarak sunulmuş ve eyleminin gelecekte gerçekleşeceği olmak yardımcı fiili üzerine gelen –A ile belirlenmiştir. –mİş işaretleyicisi ise gelecekte –A’nın bildirdiği zaman noktasından önce gerçekleşecek bitmiş bir durumu, zaman düzleminde belirler. Yani, gelecekte bitmişlik bildirir. –A işaretleyicisi, eylemin bitmiş halinin gözlendiği göreceli bir zaman noktası belirler. Bu çekimin zaman düzlemindeki görünümü ise şöyledir:

(5) [Hz. Muhammed kullarına bu duayı etmelerini söylüyor]

*...iy Çalab’um bunuñ âevābını atam ve anam divānına yazğıl hergiz anuñ üzerinde atasınuñ anasınuñ haqqı kalmaya mecmū’ı ihsānların yerine **getürmiş ola** ve ger...(MR, S.564)*

‘Ey Allah’ım bunların sevabını annemin, babamın hesabına yaz, böylece onun üzerinde annesinin babasının hakkı kalmasın, bütün bağışlanmalarını yerine getirmiş olsun.’

(5) nolu örnekte, konuşucunun Tanrıya yakarışı vardır. Konuşucu, Tanrıdan yapmış olduğu iyiliğin sevabını, anne ve babasının üzerine yazmasını istemiş ve onların bağışlanmalarını dilemiştir. Buradaki *-mİş* işaretleyicisi, eylemlerin zaman düzlemindeki yerlerini tayin etmemekte, olaya konuşurun bakışını göstermektedir. *-mİş* işaretleyicisi, burada konuşma noktasına göre olayın bitmişliğini, tamamlanmışlığını bildiriyor. *-A* işaretleyicisi ise bir istek, beklenti ifade ediyor. Konuşur yaptığı iyilikle, bunun anne ve babasının üzerine yazılmasını istemektedir. Böylece konuşur, anne ve babasının kendi üzerinde olan ihsanlarını yerine getirmiş olacaktır. Olay konuşma zamanından sonra gerçekleşecek, ancak olaya gelecekteki bir noktadan bakılıp, ondan önce tamamlanmış olacaktır. Burada gelecekte bakılacak nokta kıyamet günüdür. O güne kadar bütün bağışlanmaların yerine getirilmiş olmasından bahsedilmiştir.

2. Görünüş İşlevi

Eylemlerin çekimde sahip olduğu içsel bakışı *-mİş ol-A* yapısında görmemiz mümkündür. Burada *-mİş* işaretleyicisinin daha çok geleceğe yönelik zaman ve kiplik anlamlara sahip olan *-A* işaretleyicisi ile kullanımı görülmektedir. Aşağıdaki örneklerden *-mİş* işaretleyicisinin yapıya kattığı görünüş özelliğini tespit edebiliriz:

(6) [müellif okuyucuya seslenmektedir]

...şol ton ki anda altunıla ya gümüşile nesne yazılmış ola anı erenler geymek mekrūhdur...(MR, s.561)

'Bir kıyafetin üzerine altın veya gümüşle bir şeyler yazılmış olsa erenlerin bunu giymesi harama yakındır.'

(6) nolu örnekte, eylemin farazi olarak gerçekleştiği varsayılıyor. Yani eylem, bir bütün halinde, başlangıç ve bitiş sınırı aşılmış bir vaziyette sunulmuştur. Farazi

bir bitmişlik vardır. Hal değişimini bu yapıda görmemiz mümkündür. Çünkü bir erenin, üzerine yazı yazılmış bir elbiseyi giymesi varsayılırken, daha önceki giyilmemiş olan durumla kıyas edilmiş ve hal değişimi kalıbıyla giymiş olması ihtimali üzerinde durulmuştur.

3. Kiplik İşlevi

-*mİş ol-A* yapısının sahip olduğu kiplik anlamlar oldukça çeşitlidir. Yukarıda da bahsedildiği gibi, -A işaretleyicisinin sahip olduğu anlamların çoğu kiplikle ilgilidir.

3.1. Varsayım Kipliği

Varsayım kipliği, bilgi kipliğinin içerisine dahil edilen bir kiplik türüdür. -*mİş ol-A* yapısının sahip olduğu kiplik anlamların başında, varsayımsallık gelmektedir.

(7) *Zehî gözler ki görmüş ola yârı*

Zehî cān ki ola yolunuñ nisârı (CH, 49-50, s.184)

'O güzel gözler görmüş olsalar sevgiliyi, o güzel can, onun yolunun saçısı olur.'

(8) [Hz. Muhammed anlatıyor]

..her şahş kim ana la'net kılmak şer'an ââbit olmuş ola aña la'net kılmak cāyizdür...(MR,.s. 220)

'Bir kimseye lanet etmek din kuralları gereği, uygun olmuş olsa ona lanet etmek caizdir.'

(9) [müellif okuyucuya sesleniyor]

*...yalan and içmek bir nesne üzerine kim işlemedim diye hâl budur **işlemiş ola** ya işledüm deyü and içe işlememiş ola İmām Şāfi'î katında rahimehullāh mücerred tevbeyile olmaz keffāret yemîn dahı gerek... (MR, s. 544)*

'Bir olayı işlemiş olsa ve işlemedim diye yemin etse, ya da işlemese ve işledim diye yemin etse İmām Şafi katında yalnız tövbeyle olmaz, onun kefareti bir yemin daha gerektir.'

Yukarıdaki örneklerde –mİş işaretleyicisi, önermenin bitmiş/gerçekleşmiş bir vaziyette sunulduğunu yani gerçek dışı bir düzlemde gerçekleştiğini belirtirken, -A işaretleyicisi, bu durumların gerçekleşmiş kabul edilmesi varsayımını dile getirmektedir. (7) nolu örnekte, konuşur, sevgiliyle karşılaşması durumunda, onun yolunun saçısı olacağından bahsedilmektedir. Bu varsayıma dayalı olarak aktarılmıştır. Ancak bu durum gerçek dışı bir ortamda gerçekleşmektedir. Çünkü konuşma anında şair sevgiliyi görmemektedir. (8) nolu örnekte, bir kimseye lanet etmek, hukuka göre geçerliyse ona lanet edilebilir denmektedir. Yani müellif, geçmişte böyle bir durum yürürlüğe girdiği için bu durumun uygun olacağı çıkarımında bulunmuştur. Ancak bu önermede konuşma anında yaşanmıyor, sadece varsayılıyor. (9) nolu örnekte de, aynı durum söz konusudur. Bağlamda konuşurun yalan yere yemin ettiği ve etmedim demesi durumu yani, eylemin konuşur tarafından gerçekleştirilmiş olup, gerçekleştirilmemiş gibi sunulduğu varsayılmıştır. Buradaki örneklerde, koşuldan ziyade bir varsayım söz konusudur. Çünkü bir koşulun gerçekleşmesi dahilinde olacak olaylardan bahsedilmemekte, olaylar bitmiş/yapılmış olarak varsayılarak bunun sonucunda bir çıkarım yapılmaktadır.

3.2. Çıkarım Kipliği

Çıkarım kipliği, bilgi kipliği içerisine dahil edilen bilginin, hangi dayanaklar sonucunda elde edildiği hakkında bilgi veren bir kiplik türüdür. Bu yönüyle kanıt kipliği içerisine de dahil edilebilir. Önerme hakkında üç yolla çıkarım yapılabilir:

1. Akli 2. Algısal 3. Duyum yollarıyla.

(10) [Müellif okuyucuya seslenmektedir]

...imdi ehl-i cihāddanisañ bu bir kaç gün karnuñı bu şühelü ta‘āmlardan pāk kıl dilerseñ kim ol dediğim lezzāt-ı bākiye ulaşasın ve hem sünnetile ‘amel kılmış olusun peygāamberüñ şefā‘ati saña helāl ola...(MR, s. 305)

‘Şimdi sahiplerin tarafındaysan, birkaç gün mideni bu şüpheli yemeklerden temizle. Eğer sonsuzluk lezzetine ulaşmak istersen bunu yapmalısın. Hem de sünnete uygun bir iyilik yapmış olursun, peygamberin şefaati sana helal olur.’

(11) [Hz. Muhammed buyuruyor]

..şol kimseyi masharaya tutduğunuñ cezası ve dañı lāyık degüldür mü‘min olana kim bir mü‘mini ‘ayb éde çün ol andan geçmiş ola nitekim Resül ‘aleyh’s-selām buyurur...(MR, s. 226)

‘Bir kimseyi alaya almanın cezası şudur: bunu yapmak mümin olana yakışmaz, bir mümine ayıp eder. O, ondan geçmiş olur. Peygamber aleyhisselam buyurur..’

(12) Devleti muhkem ola hükmi revān

Aña yüz dutmuş ola devr ü zamān (G, 9110, s.669)

‘Devleti sağlam olursa, hükmü yürürse, zaman ve devir ona yüz tutmuş olur.’

Yukarıdaki örneklerde çıkarım, aklî yollarla elde edilmektedir. Yani bilgi, muhakeme sonucu elde edilmiştir. (10) nolu örnekte, bir kişinin, midesine şüpheli olarak atfedilen yiyecekleri yememesi varsayımının bir sonucu olarak bunun kişiye

fayda sağlayacağı çıkarımında bulunulmuştur. Yan tımdede verilen koşulun gerçekleşmesi/gerçekleşmemesi halinde çıkarım meydana gelecektir.

3.3. Bildirme Kipliği

Bildirme kipliği, eylemlerin gerçekleşme değerleri konusunda kesinlik/kesinlik dışılık bildirmektedir. Bu yönüyle bilgi kipliği içerisine dahil edilmektedir.

(13) [Müellif okuyucuya sesleniyor]

...bu er aħvlin kim aña girdi eyd vire anuñun kim bunuñ gibi řehri ve bu řifatıla degme giři aňamaya meger ileriki kitblar içinde bu řehir řifati ve aña kim giresidr beyn olmuř ol... (KE, 299/4, s. 212)

'şehre girmiş olan kişinin durumu söylenecektir. Bu yüzden başka kişi, bunun gibi şehri, bu şifatla anlamasın. İleriki bölümlerde bu şehrin özellikleri ve ona kim girmiştir söylenmiş olacaktır.'

(13) nolu örnekten, bilginin konuşucu tarafından kesin olarak sunulması söz konusudur. Müellif, kitabı kendi yazdığı için, bu eylemin ileriki bölümlerde bahsedildiğinden emindir. Bu sebeple, *-mIş ol-A* yapısını kullanmıştır.

3.4. İstek Kipliği

İstek kipliğinde, konuşurun içten gelen uyarıcılarla önermede sunulan eylemi gerçekleştireceği anlamı vardır. Burada, emre göre daha zayıf bir yönlendirme söz konusudur. İstek kipliği, yükümlülük kipliği içerisine dahil edilir.

Tarih Türkiye Türkçesinde istek, arzu, emir gibi ifadelerin kullanımında biçimbirimler içinde en çok kullanılanı *-A* işaretleyicisidir.

(14) [Allah buyurmaktadır]

*..tañrı eyitdi yā Dāvūd kıyāmet gününde aña nesene virem kim hiç **göz görmemiş ve kulağ işitmemiş ola** andan eydem iyi kulum hoşnüd olduñ mı..(KE, 592/1, s. 355)*

‘...Allah buyurdu, ey Davud kıyamet gününde sana öyle bir şey vereyim ki (daha önce) göz görmemiş olsun ve kulak işitmemiş olsun, sonrada ey kulum hoşnut oldun mu diye sorayım.’

(15) [müellif aktarmaktadır]

*...bir kişi diledüğü nesneyi tavardan yā metā‘dan ki bey‘ini **karārlaşmış olalar** ya dileyü dururken üzerine varup dilemek yā arturmak ol dañı mekrühdur..(MR, s..559)*

‘Bir kimse istediği şeyi hayvandan ya da eşyalardan satışını kararlaştırmış olsun. O istediği dururken, başka bir şey istemek ya da artırmak harama yakındır.’

Yukarıdaki örneklerde, istek ile emir arasında duran anlamlar söz konusudur. Konuşucunun bu sözlerinde aslında gerçekleşmesi arzu edilen bir olay varsayılmıştır. Olaya kıyamet günü referans alınarak bakılmıştır. (14) nolu örnekte, Allah, Davut peygambere kıyamet gününde öyle bir nesne vereceğini söyler ki, göz görmemiş kulak işitmemiş olsun. Burada gözün görmediği, kulağın işitmediği nesne, bir emir olarak sunulmamış, farazi olarak varsayılmıştır. Ancak bu varsayım arzulanan, istenen bir şeydir. (15) nolu örnekte ise, kişinin ne istediğini bilmesi istenen bir durumdur. Kişi, alacağı eşyayı veya canlıyı belirlesin ki istediğinden fazlasında gözü olmasın denmektedir.

3.5. Emir Kipliği

Daha çok dıştan gelen bir uyarıcının neticesinde, yüksek derecede bir yaptırım gücüne sahip olan emir kipliği, yükümlülük kipliği içerisine dahil edilir.

(16) [Müellif okuyucuya sesleniyor]

*...pes ol sermāyeyi ‘abeā yêrlere ħarc eylemeñ ki andan renc olmaya ve ol tuzagıla ħūri yêrine yılan ‘akreb avlayasın vaċtlerüñi zāyi‘ geçüresin bu ‘azım ħüsürdür **bilmiş olasın..**(MR, s. 207)*

‘O sermayeyi boş yere harcamayın, zayı olmasın. O tuzakla güzel kadın yerine yılan, akrep avlarsın. Zamanını boşa geçirirsin. Bu büyük bir zarardır, bilmiş ol.’

(16) nolu örnekte, konuşur tarafından zamanı boşa geçirmemesi için onu gerçekleştiren eyleyiciye güçlü bir ikaz vardır. Böyle bir şeyi yapmama konusunda bir emir söz konusudur.

3.6. İhtimal Kipliği

Bilgi kipliği içerisine dahil edebileceğimiz ihtimal kipliği, önermenin doğruluk derecesi hakkında şüphelerin bulunduğunu, bilginin kesin yollarla tespit edilemediğini ifade eder. Bunu yaparken de *-miş* işaretleyicisi, eylemin kesin olmadığını vurgular.

(17) [Hassān ibni Ebî'nin durumunu anlatır]

*...Hassān ibni Ebî raĥmetullāhi ‘aleyhi bir gün köşk katından geçerdı görđi bir mu‘azzam müzeyyen bünyāz yapılmış dēdi kim bunu kim bünyāz kıldı ve buña ne kadar ħarc **olmuş ola** döndi gērü kendü nefsine eydür..(MR,s. 205)*

‘Hassān ibni Ebî bir gün köşkün yakınından geçerdı. Onu muazzam bir şekilde süslenmiş bir bina olarak görđü. Ve dedi ki: bunu kim yaptı ve buna ne kadar gider gitmiş olabilir, döndü gene kendi nefsine söyledi?’

(18) [Kapıcı ile yiğit arasında geçen konuşma]

...*kapucu eyitti ammā benden yañadın hiç suç yok velikin çevre baķğıl ne yirden girmiş ola yiğit durup kapuya baķdı...*(KE, 542/10, s.332)

'*Kapıcı konuştu: bende yana hiç suç yoktur. Çevreye bir bak, nereden girmiş olabilir. Yiğit durdu, kapıya baktı.*'

(17) nolu örnekte, *ne kadar* soru sıfatı, ihtimal kipliğini güçlendirmek için kullanılmıştır. *ne kadar* sorusu, önermenin doğruluk değeri konusunda kesin olunmadığını göstermektedir. Eylem konusunda konuşurun emin olamadığı, şüphelerinin olduğu görülür.

(18) nolu örnekte ise, gene bir soru formatıyla ihtimal anlamı verilmiştir. Bilginin kesin olmadığı, konuşurun çevredeki diğer insanlara bu soruyu yöneltmiş olmasından anlaşılabilir. *-miş ol-A* yapısından önceki öncülde, eve birisinin girdiği bilgisi verilmiştir. Ana tümcede onun nasıl girdiği merak edilmektedir. Burada varsayım kipliğinde bahsedilen örneklerden farklı olarak eylem, gerçek dışı bir ortamda gerçekleşmemektedir. Eylem, gerçekleşmiş ancak, ne yollardan gerçekleştiği ihtimal dahilinde sorgulanmıştır.

II.23. -(mA)mİş ol-A

Olumsuzluk biçimbiriminin kullanılmasıyla oluşturulmuş bu çekim, *-mİş ol-A* yapısı gibi çoğunlukla genellenmiş durumlar için kullanılır ya da yan tümcelerde varsayım kipliğiyle karşımıza çıkmaktadır.

Zaman açısından, geniş bir zaman düzlemine yayılan eylemler, yan tümcede verilen varsayımın gerçekleşmesi halinde gerçekleşecektir. Görünüş açısından ise, önermede verilen eylemin olumsuz olarak bitmiş olmasını, *-(mA)mİş* işaretleyicisi sunar. *-A* ise, çeşitli kiplik anlamlarla konuşurun tutumunu ifade eder.

1. Zaman ve Görünüş İşlevleri

-(mA)mİş ol-A yapısı, eylemlerin konuşma anından önce gerçekleşmemiş olmasını varsaymaktadır. Yani eylemle ilgili olarak, konuşma anına kadar gerçekleşmemiş olan eylemlerin, bazı durumlarda geleceğe sezdirimde bulunularak konuşma anından sonra gerçekleşmesi istenirken, bazı durumlarda ise gerçekleşmeme isteğinin gelecekte de devam etmesi söz konusudur. Bunu iki örnekle açıklamak mümkündür.

(1) [müellif bir erkeğin sahip olması gereken vasıflarını anlatmaktadır]

*...muḥṣan olduğı budur kim ḥür ola 'āḳil ola bālīg ola müsülmān ola emr-i dінде key ṣaḳıncı ola hiç bir 'avratıla zinā **ḳılmamış ola**...(MR, s.547)*

...namuslu olması şöyledir; ḥür olacak, akıllı olacak, yetişkin olacak, Müslüman olacak, dinin emirlerine uyacak, hiçbir kadınla zina etmemiş olacak.'

Yukarıdaki örnekte eylem, gerçekleşmesi istenmeyen bir durum olarak konuşma anından öncesine göndermede bulunur. Konuşucunun belirttiği ana kadar eylem gerçekleşmemiş olmalı, ama uzun bir süreyi kapsayacak şekilde, bir süreç halinde aralıksız devam etmelidir. Bahsedilen sürenin ne zamana kadar devam

edeceği bilinmemektedir. O yüzden eylemin, gelecekte de devam etmesi beklenmektedir. Yani geleceğe dair bir sezdirimde bulunmaktadır. Bu yüzden bu örnekte hal değişimi yoktur.

(2) [Musa peygambere kızan büyücülerin sözleridir]

*...bir nicesi eyitdi Fir'avn 'izzeti haķıçun bu gün saña cāzūlūklar getürevüz kim hiç anuñ gibi kimesne **görmemiş ola** ve saña gālib olavuz...(KE, 387/9, s.256)*

'(Büyücülerin) bazıları (Musa'ya) şöyle dedi, Firavun'un iyiliği ve doğruluğu için sana büyüler yaparız ki daha önce kimse öyle büyüler görmemiş olsun, ve sana galip gelemim.'

(2) nolu örnekte, önermenin ifade edildiği ana kadar yani, konuşma anına kadar eylemin gerçekleşmemesi varsayılıyor. Ancak konuşma anından sonra gerçekleşmesi ihtimal dahilinde kalıyor. Bu yüzden kimsenin görmemiş olduğu büyüler konuşma anında bitiyor, eylemin bitiş sınırı aşıyor ve konuşma anından sonra yani gelecekte yeni bir evre başlıyor. Çünkü büyücüler Musa'ya, daha önce kimsenin görmediği büyüleri yapma tehdidinde bulunuyorlar. Bir halden başka bir hale geçiş anlatan bu yapı, zaman, görünüş ve kiplik işlevlerinin üçünün de aynı anda görüldüğü bir yapıdır. Buradaki *-mİş* işaretleyicisi, uzak geçmişe bir gönderme yapmaktadır.

2. Kiplik İşlevi

2.1. Varsayım Kipliği

Olumlu biçiminde olduğu gibi $-(mA)mIş\ ol-A$ yapısının sahip olduğu kiplik anlamlarının başında varsayım gelmektedir.

(2) [Musa peygambere kızan büyücülerin sözleridir]

*...bir nicesi eyitdi Fir'avn 'izzeti haķıçun bu gün saña cāzūlūklar getürevüz kim hiç anuñ gibi kimesne **görmemiş ola** ve saña gālib olavuz...(KE, 387/9, s.256)*

'(Büyücülerin) bazıları (Musa'ya) şöyle dedi, Firavun'un iyiliği ve doğruluğu için sana büyüler yaparız ki daha önce kimse öyle büyüler görmemiş olsun, ve sana galip gelelim.'

(2) nolu örnekte, büyücülerin daha önce kimsenin görmediği büyüleri Firavun'un doğruluğu için yapacağından bahsedilmektedir. Bunu, uzak geçmişteki diğer büyülerle karşılaştırmış ve derecelendirmiştir. Yani büyücüler, kendi büyülerinin geçmişte var olan büyüler arasından en iyisi olmasını varsaymaktadırlar. Firavun için yapılacak büyüünün dünya üzerinde geçmişte daha iyisinin yapılmadığı varsayılmış, büyüünün yapılması ise konuşma anından sonra gerçekleşeceği için geleceğe dair bir sezdirim olarak verilmiştir.

2.2. Çıkarım Kipliği

Önermenin geçmişte gerçekleşmediği kesin bir ifadeyle sunulmuştur.

(3) *Kimesne kimseye **itmemiş ola***

Anı kim kendüime ben itmişem ben (YED, 2, s.279)

'Kimse kimseye etmemiştir, bunu kendime ben etmişim ben.'

Yukarıdaki örnekte *kimsenin kimseye daha önce böyle bir şey yapmadığını* anlattığı dizede, eylemin geçmişte gerçekleşmediğine dair şair kesin bir yargıda bulunmuştur. Şair, bu bilgiden oldukça emindir. Bu yüzden aklı yolla bir çıkarımda bulunulmuştur.

2.3. İstek / Beklenti Kipliği

İstek kipliğinin alt kategorilerinden biri olarak düşünebileceğimiz beklenti kipliği, konuşur odaklı veya eyleyici odaklı olarak, eylemin gerçekleştirilmesinin beklenilmesi, bunun güçlü bir yönlendiricilikle değil, daha çok eylemi gerçekleştiren kişiden içten gelen arzu ve temennilerle umulmasıdır.

(4) [*Müellif okuyucuya seslenmektedir*]

*... dāyima kendüñe katık yemeği ‘ādet kılmayasın bilesin ki ta‘āmuñ a‘lāsı buğday etmegidir ki **elenmemiş ola** eger elenmiş olursa hoḏ key gāyet teraffuh ve tena‘‘umdur... (MR, s. 320)*

*‘...her zaman kendine katıklı yemeği alıştırmayasın, bilmelisin ki yemeğin en güzeli buğday ekmeğidir ki **elenmemiş olsun (olmalı)**, eğer elenmiş olursa oldukça bolluk ve rızık içinde yaşandığı görülür.’*

(4) nolu örnekte, konuşur tarafından eylemin yapılmasının beklenilmesi ve bunun için gerekçeler sunulması söz konusudur. Eylem, diğer $-(mA)-mIş$ ol-A yapılarında olduğu gibi daha önceki durumlarla derecelendirilerek sunulmuştur. Yani, önermede o güne kadar yapılanların en iyisi olsun anlamı vardır. Bağlam geçmişe ait bir deneyimin de bilgisini içerir. *Ekmeğin ununun elenmemiş olması* bilgisi denenmiş bir bilgidir. Konuşur geçmişte bu bilgiyi denemiş ve bu konuda bir beklentisi oluşmuştur. Bu yüzden konuşur, ekmeğin konusundaki ideal ölçülerin ne olduğunu bilir. $-mIş$ işaretleyicisi, geçmişe ait tecrübeyi sunarken, $-A$ işaretleyicisi,

önermedeki istek, temenni veya beklentiyi verir. Ayrıca önermede bahsedilen eylemin nasıl olması gerektiğine dair bilgi sunulduğu için, buradan bir gereklilik anlamı da çıkarılabilir.

II.24. -mİş ol-(mA)-yA

-mİş ol-(mA)-yA yapısı, -(mA)mİş ol-A yapısının başka bir versiyonudur. İşlevsel olarak aynı olan bu iki yapıda, geleceğe yönelik bir istek anlamı vardır. -(mA)mİş ol-A yapısında, eylem başlangıç sınırı aşılmamış, her hangi bir durum değişikliği yaşanmamış halde gözlemlenirken ve konuşurun dinleyici/eyleyici üzerindeki yaptırım gücü fazlayken, -mİş ol-(mA)yA yapısında eylem, bitiş sınırına ulaşmış, gerçekleşmiş olarak verilir ve konuşurun dinleyici/eyleyiciye yönelik yaptırımı olmaz veya yaptırım gücü azalır.

-mİş ol-(mA)-yA yapısında, eylem geçmişte gerçekleşmiş veya gerçekleşmemiş olabilir. Konuşucu, eyleme şimdiden bakarak geçmişe dair tutumunu -A işaretleyicisiyle gösterir.

1. Zaman ve Görünüş İşlevleri

-mİş ol-mA-yA yapısı ile konuşma anına göre geçmişte gerçekleşmiş olarak verilen eylemlere, konuşma zamanından sonraki bir noktadan bakılır.

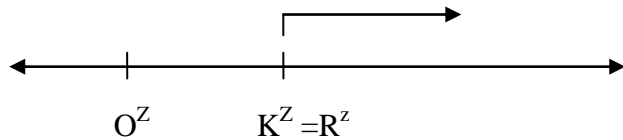
(1) [Allah İsa peygambere bildiriyor]

...pes tañrı ta‘ālā ‘İsāya vahy kıldı kim ben ol inanmayanlara bir şart eyledümidı kim her kim ol hon indüğinden soñra inanmadın girü küfre dönerise aña bir ‘azāb kılam kim ‘ālemler içinde daķı biregüye anuñ gibi ‘azāb kılmış olmayam...(KE, 844(841)-845(842)/15-1, s.480)

‘. Tanrı İsa’ya bildirdi. Şöyle söyledi; ben inanmayanlara bir şart eylemiştim. Birisi sofrayı kurulduktan sonra inanmayarak küfre geri dönerse ona bir azap vereceğim ki alemler içinde bir kimseye dahi onun gibi azap etmiş olmayayım.’

(1) nolu örnekte, Allah İsa peygambere, bir kişinin küfre dönmesi halinde azaplar içinde derece olarak en üstününü vereceğini bildirmektedir. Burada -mİş

işaretleyicisi, diğer azaplarla konuşma anında bahsedilen azabı karşılaştırmak için uzak geçmişe gönderme yaparken, $-A$, işaretleyicisi eylemin geçmişte olmamasına dair beklenti ve varsayımı geleceğe yönelik ifade eder. Bağlamda, Allah'ın bir kimsenin geri kötü yola dönmesi halinde, daha önce kimseye göstermediği azabı göstereceğinden bahsedilmiştir. Yani *onun gibi kimseye azap etmiş olmayayım* demek, geçmişte böyle bir olayın yaşanmadığının varsayıldığı anlamına gelir. Bu varsayım konuşma anını da içine alan ve geleceğe dair sezdirimde bulunan bir yapıdır. Konuşma anını içine aldığı için konuşma anı ve referans noktası birbiriyle çakışır. *azap vermiş olmayayım* eyleminin zaman düzlemindeki görünümü şöyledir:

2. Kiplik İşlevi

$-A$ işaretleyicisi, bulunduğu diğer yapılarda olduğu gibi bu yapıda da kiplik anlamıyla ön plana çıkmaktadır.

2.1. Varsayım Kipliği

Aşağıdaki örneği varsayım kipliği bağlamında inceleyebiliriz.

(2) *Ādemî-zād anda yormış olmaya*

Ol yanında kimse yir su bulmaya (G, 7106, s. 283(3. Cilt))

'İnsanoğlu bir yerde yürümüş olmasa, orada kimse su bulamaz.'

Yukarıdaki örnekte, insanoğlunun gitmediği bir yerde suyun bulunmayacağı varsayılmıştır. Önerme, şair tarafından genellenmiştir. Bu tarz örneklerde varsayım

bildiren önermenin, cümlenin yan tümcesi olduğu bilinmektedir. Nitekim burada da varsayılan önerme, çıkarımda bulunulan durum için bir öncül olarak verilmiştir.

1.3. Beklenti/İkaz Kipliği

Beklenti kipliği, istek kipliğinin alt kategorilerinden birisidir. Uyarı/ikaz kipliğiyle de ilişkilidir. İkaz/uyarı kipliğinde, istenilen durum istek kipliğinden daha fazla bir yönlendiriciliğe sahiptir. Yani konuşur eyleyiciden önermeyi gerçekleştirmesini tembihlemektedir. Beklenti kipliği ise, önermenin gerçekleşmesine dair konuşurun beklentisini yansıtır.

(3) [Yemliha dostlarına soruyor]

...pes Yemliḥā eyitdi ḳanḳiñuzdur kim işbu aḳçaları alup şehre vara ve bize şehirden ta‘ām getüri vire ve saḳına kim alduḡı ta‘ām ḥınzır yaḡıyla yoḡrulmuş olmaya... (KE, 890 (885)/1-2, s.500)

‘Yemliha söyledi, bu aḳçeleri alıp şehre gidecek, şehirden yemek getirecek hanginizdir? O kişinin aldığı yemek domuz yaḡıyla yoḡrulmuş olmasın (olmamalı)’

(3) nolu örnekte, yemeğin domuz yaḡıyla yapılmamış olması tembihlenmektedir. Burada, yönlendiricilik gücü istek kipliğinden fazla olan bir yükümlülük vardır. Ekmeğin domuz yaḡıyla yapılmamış olması, konuşurun daha önce deneyimlediği bir durumdur. Bağlam konuşurun bu konudaki hassasiyetini dile getirirken, buna özen gösterilmesi beklentisini sunar. *-mİş* işaretleyicisi, geçmişte tamamlanmış bir olaya gönderimde bulunuyorken, *-A* işaretleyicisi, bir beklentiyi, uyarıyı ifade ediyor. Çünkü domuz yaḡının haram olması Allah’ın bir emridir. Bu bilgiden yola çıkarak, dinleyici uyarılmaktadır.

II.25. -mİş ol-A(y)DUk

-mİş ol-A(y)DUk yapısının, taranan metinlerde tek bir örneğine rastlanılmıştır.

Öncelikle bu yapı, günümüz Türkçesinde aktarıldığı anlama sahip olduğunda, konuşma anının öncesine yani geçmişe dair gerçek dışı varsayımsal bir yaklaşım ortaya koyar. -mİş işaretleyicisi, yapıya önermede bahsedilen eylemin, konuşma noktasına göre uzak geçmişte bittiği anlamını katar. Yani müellif veya şair, eylemi bitmiş olarak tasarlamış ve bu durumun sonucunda bir çıkarım elde etmiştir.

1. Zaman İşlevi

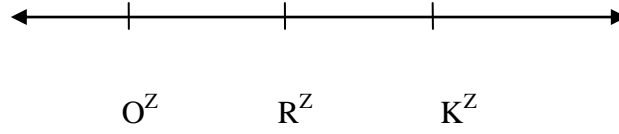
Tek bir yerde kullanımına rastlanan -mİş ol-A-y-DUk yapısının, önermenin konuşucu tarafından geçmişte gerçekleşmesini istediği bir noktaya gönderme yaptığı görülmektedir.

(1) [İsrail halkı kendi içerisinde konuşmaktadır]

...eytdiler iy kâşki biz Mısrda ölmüşmisedüük yâ işbu beriyyede kırılmış olayduķ kim oğlumuz kızımız ve mālumuz tavarumuz ol kavma bulun olısar...(KE, 503/3, s.312-313)

‘Beni İsrail kavmi söylediler: keşke biz Mısır’da ölmüş olsa mıydık? Ya da bu çölün içinde ölmüş olsaydık ki oğlumuz kızımız ve malımız davarımız o kavme köle olacak.’

Olaylar konuşma zamanından önce gerçekleşmektedir. Aynı zamanda İsrail halkının geçmişe dönük bir pişmanlığı dile getirilmiştir. *ölmek* eyleminin geçmişte atıfta bulunulan bir olay noktasında gerçekleştiği ve olay noktasından sonra konuşma anından önce olaya bakan başka bir zaman noktasının olduğu, zaman düzleminde şöyle gösterilebilir:

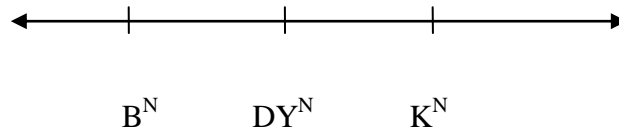
2. Görünüş İşlevi

Zaman düzleminde eylemin yerleşme biçimine paralel olarak, geçmişte bitiş sınırı aşılmış bir eylem vardır. (1) nolu örnekte, *ölmek* eylemi, gerçekleşmemiş bir eylemdir. Geçmişte dolaylı bir yönelim noktası belirlenmiş ve farazi olarak hal değişiminin yaşandığı varsayılmıştır.

(1) [İsrail halkı kendi içerisinde konuşmaktadır]

*...eytdiler iy kâşkî biz Mısrda ölmüşmisedük yâ işbu beriyyede **kırılmış olayduk** kim oğlumuz kızımız ve mālumuz tavarumuz ol kavma bulun olısar...(KE, 503/3, s.312-313)*

'Beni İsrail kavmi söylediler: keşke biz Mısır'da ölmüş olsa mıydık? Ya da bu çölün içinde ölmüş olsaydık ki oğlumuz kızımız ve malımız davarımız o kavme köle olacak.'

3. Kiplik İşlevi

3.1. Varsayım /İstek/Pişmanlık Kipliği

(1) [İsrail halkı kendi içerisinde konuşmaktadır]

*...eytdiler iy kâşkî biz Mısrda ölmüşmisedük yâ işbu beriyyede **kırılmış olayduk** kim oğlumuz kızımız ve mālumuz tavarumuz ol kavma bulun olısar...(KE, 503/3, s.312-313)*

'Beni İsrail kavmi söylediler: keşke biz Mısır'da ölmüş olsa mıydık? Ya da bu çölün içinde ölmüş olsaydık ki oğlumuz kızımız ve malımız davarımız o kavme köle olacak.'

(1) nolu örnekte Musa peygamberin kavminin, Mısır'dan çıktığından 'Ûc adında bir hükümdarın onları öldürmeye geleceğini duyduklarından bahseder. Burada geçmişe dair pişmanlıklar, gerçekleşmeyecek varsayımlar, ve gerçekleşmeyecek istekler söz konusudur. *kırılmış olayduk* ifadesi Modern Türkiye Türkçesinde '*helak olmuş olsaydık*' şeklinde çevrilmektedir. *-mİş* işaretleyicisi, uzak geçmişe gönderme yapar. Dolaylı bir zaman noktası oluşturur. *olmak* yardımcı fiili üzerine getirilen *-A* işaretleyicisi, hem geçmişte gerçekleşmeyecek bir istek hem de farazi bir tasarı bildirir. *-DI* işaretleyicisi ise konuşurun önermenin geçmişe ait bir durum olduğunu bildirir.

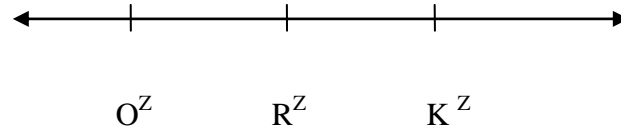
Bu yarıdan geçmişteki bir olaydan duyulan üzüntü, pişmanlık anlamı çıkarmak da mümkündür. Konuşur içten gelen uyarıcılarla durum hakkında yorum yapmış, ihtimaller üzerinde durmuş ve *kaşki* ifadesiyle de artık gerçekleşmesi imkansız olan bir olay hakkında üzüntüsünü pekiştirerek dile getirmiştir. Son olarak konuşur isteğinin gerçek dışı olduğunu bilir, isteğinin geçmiş zamanda kalmış bir eylem için olduğunu, artık gerçekleşmeyeceğini bilir ve kavminin kendilerini öldürmeye gelen kişilere köle olacağı çıkarımında bulunur.

II.26. -miş ol-DI

Üç boyutlu bir zaman işlevine sahip olan *-miş ol-DI* yapısı, olayların geçmişteki zaman noktalarını, bitmişliğini ve bağlamda verilen durumun sonucunu belirtir.

1. Zaman İşlevi

Eylemlerde olay zamanı, konuşma zamanına göre önce gerçekleşmiştir. Ayrıca kurmaca bir zaman noktası vardır. *-DI* işaretleyicisi, olay zamanından sonra olaya bakan, kurmaca bir zaman noktası (referans noktası) oluşturmaktadır.

(1) [Adem peygamberin durumu hakkındadır]

*“(tañrı te ‘ālā)...feriştelere anuñ sebeibile ‘itāb kıldı evvel tañrıya şükür kılan olıdı ve evvel üründü ve **sūfi olmuş oldu**...(KE, 89(69)/4, s.108)*

‘...Allah ondan dolayı melekleri azarladı, ilk Allah’a şükreden oydu. İlk o seçildi ve temiz olmuş oldu.’

(2) [Firavun ile halkı arasında geçen bir olay]

*...pes Fir‘avn kavmı varup Sāmırıden işitdikleri sözi Fir‘avna didiler pes Sāmiri sözi añlamadın söyledi Mūsā[yı] **çaķı virmiş gibi oldu**...(KE, 361/11-12, s.244)*

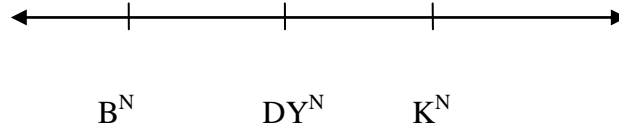
‘...Firavun halkı Samiri’den işittikleri sözü Firavun’a söylediler. Samiri bunu bilmeyerek söyledi ve Musa’yı ihbar etmiş gibi oldu.’

(1) ve (2) nolu örneklerde olaylar, konuşma zamanından önce geçmişteki bir noktada gerçekleşmektedir. Olaylar üç boyutlu olarak sunulmuştur. Birinci boyutta

ana fiilde eylemin gerçekleştiği olay noktası, ikinci boyutta ise bitmiş, gerçekleşmiş bir olaya geçmişteki başka bir noktadan bakıldığı referans noktası vardır. Üçüncü boyut ise konuşma noktasıdır.

2. Görünüş İşlevi

-miş ol-DI yapısında, eylemler bitiş sınırı aşıldıktan sonra gözlemlenir. Referans zaman noktasına paralel bir de dolaylı yönelim noktası bulunmaktadır.

(1) [Adem peygamberin durumu hakkındadır]

“(tañrı te ‘ālā)...feriştelere anuñ sebebile ‘itāb kıldı evvel tañrıya şükür kılan olıdı ve evvel üründü ve sâfi olmuş oldu...(KE, 89(69)/4, s.108)

‘...Allah ondan dolayı melekleri azarladı, ilk Allah’a şükreden oydu. İlk o seçildi ve temiz olmuş oldu.’

(2) [Firavun ile halkı arasında geçen bir olay]

*...pes Fir‘avn kavmı varup Sāmırîden işitdikleri sözi Fir‘avna didiler pes Sāmırî sözi añlamadın söyledi Mūsā[yı] **çaķı virmiş gibi oldu...**(KE, 361/11-12, s.244)*

‘...Firavun halkı Samiri’den işittikleri sözü Firavun’a söylediler. Samiri bunu bilmeyerek söyledi ve Musa’yı ihbar etmiş gibi oldu.’

(1) ve (2) nolu örneklere bakıldığında, *-miş* işaretleyicisinin zaman işlevinden ayrı olarak, eylemin bitmişliğini anlattığı da görülür. Ayrıca *-miş* işaretleyicisi, bilginin tarihî bir bilgi olduğunu sunarken, *-DI* işaretleyicisi, eylemlerin geçmişte

kaldığını ifade etmektedir. (1) nolu örnekte, artık Adem peygamberin temizlenme sürecinin bittiğini ve eylemin uzak bir geçmişte kaldığını *-mIş* işaretleyicisi verirken, eylemin geçmişte kaldığını kesin bir şekilde sunan, *-DI* işaretleyicisi olmuştur.

3. Kiplik İşlevi

3.1. Çıkarım Kipliği

-DI işaretleyicisi, eylemlerin bitmişliğine dair bir sonuçsallık sunduğu gibi, bilgiye hangi delillerle ulaşıldığı konusunda da bilgi vermektedir.

(3) [Hz. Muhammed müslümanlara seslenmektedir]

*...pes her kimse kim huşūmet vaktinde vācib üzere ihtişār kıldı oldur ki günāhdan selāmet oldı huşūmeti mezmūm olmadı likin efdali ki terk-i huşūmetdi anı **terk etmiş oldı**...(MR, s.216)*

‘..bir kimse düşmanlık zamanında gerektiği üzere sözünü kısarsa günahlarından kurtulur, düşmanlığı ayıplanmış olmaz fakat en iyisi düşmanlığı terk etmektir, onu terk etmiş oldu.’

Yukarıdaki örnekte *terk etmiş oldu* ifadesindeki *-DI* işaretleyicisi, bilginin kesinliğini, sonuçsallığını dile getirmektedir. Burada *-DI* işaretleyicisinin kullanılmasının sebebi, müellifin dini bilgiye dinleyiciyi inandırması içindir. (3) nolu örnekte, düşmanlığın terk edilmesinin gereklerinden bahsedilirken, bu bilgi dinî kurallara dayandırılmıştır. Müellif bilgiyi bizzat deneyimlemiş gibi anlatmaktadır. Bu da nesir türünün anlatım yollarından birisidir.

3.2. Yaklaşıklık/ Varsayım Kipliği

Ana fiil ve yardımcı fiil arasına soru ve edat işaretleyicilerinin girebileceğinden bahsedilmişti. Aşağıda *-miş ol-DI* yapısının içerisine, bir *gibi* edati eklenmiştir. Anlam olarak yaklaşıklık, önermenin bir duruma benzetilmesi yaklaştırılması söz konusudur. (4) nolu örnekte, Eyüp peygamber durumunu anlatılırken abartılı ifadeler kullanılmış, yüzünün sanki ateşte yanmış gibi kötü bir vaziyette olduğunu belirtilmiştir.

(4) [Eyüp peygamberin Allah'a yakarışını anlatmaktadır]

*...şöyle kim bu kulağumdan ol kulağum gözüdür ve beynim ağızımdan akar ve gözlerüm kirpiği düşdi eyle kim yüzüm **oda yanmış gibi oldu** ve dilüm şişdi hattâ kim ağızım toldi neçe ta'âm yirisem yüz biñ meşakkatıla iner ve dudaklarım şişdi şöyle kim üstün dudağım burnumu ve altın dudağım eñegümi örtti ve bağırsuğklarım karnum içinde kesildi ve yidigüm ta'âm hiç aşşı kılmaz oldu...(KE, 326/5-8, s.226)*

'... bir kulağımdan diğer kulağım görünür, beynim ağızımdan akar, gözlerimin kirpiği düşmüş öyle ki yüzüm ateşte yanmış gibi oldu, dilim şişti, ağızım doldu ne yemek yesem yüz bin zorlukla mideye iniyor, dudaklarım şişti, öyle ki üst dudağım burnumu alt dudağım çenemi örttü, bağırsaklarım karnımın içinde kesildi ve yediğim yemek hiçbir fayda etmez oldu.'

Yukarıdaki örnekte, abartılı ögelere yer verilerek anlatım, dinleyicinin gözünde canlandırılmaya çalışılmıştır. Eyüp peygamberin kendi yüzü için ateşte yanmış gibi olduğunu söylemesi, ateşte yanmış birinin yüzünü kendi yüzüne benzetmesi ve varsayması ile ilgilidir.

II.27. -miş ol-ğII

-ğII işaretleyicisinin, teklik 2. kişilerde, sıfır biçimibirimle de ifade edilebilen emir işlevini pekiştirilmek için kullanılan bir işaretleyici olduğu bilinmektedir. Taranan eserlerde tek bir örneğine rastlanan bu yapı, konuşma anına göre gelecekte gerçekleşecek bir durumu anlatır. Ayrıca konuşur tarafından olayın bitmiş olması istenir.

1. Kiplik İşlevi

1.1. Emir Kipliği

Konuşucu tarafından güçlü bir yönlendiricilikle sunulan emir kipliği, yükümlülük kipliği içerisine dahil edilmektedir.

(1) [Necaşi Ebrehe'ye haber göndermektedir]

*...Necāşi kaqadı ve and içdi kim Ebrehenüñ saçına yapışa çeke ve anuñ ili doprağı üzere varup yöriye ve and soñunca yazdı Ebreheye viribidi kim sen ben kuduğum begi benüm buyruğumsuz depeledüñ imdi **bilmiş olğul** ve Ebrehe bir gerdenkeş eridi...(KE, 948(939)/I, s.528)*

'... Necaşi sinirlendi ve Ebrehe'nin saçına yapışıp çekmeye, onun buluduğu şehre gitmeye and içti. Ve bu yeminin arkasından Ebrehe'ye (haber) gönderdi. Benim atadığım beyi benim iznim olmadan öldürdün, şimdi bunu bilmiş ol. Ebrehe kibirli bir erdi.'

Bağlamdaki anlamdan çıkardığımız kadarıyla Necaşi Ebrehe'den üstün bir toplumsal statüye sahiptir. Ebrehe'nin Necaşi'nin atadığı beyi tahttan indirmesi Necaşi'yi sinirlendirmiştir. Psikolojik etmenlerin empoze edildiği şeyin derecesiyle yakından ilişkili olduğu bilinmektedir (Aslan-Demir 2008: 49). Buradaki toplumsal

statü ve psikolojik etmenlerin etkisiyle güçlü bir yönlendiricilik sezildiği gözlemlenmiştir.

-miş ol-gil yapısı, burada kalıp bir ifade gibi kullanılmıştır. Necaşi'nin Ebrehe'ye sinirlenmesi ve bu durumun neticesinde olanları iyice anlaması, idrak etmesi güçlü bir yönlendiricilikle istenmektedir.

II.28. -mİş ol-sA(-DI)

-mİş ol-sA(-DI) yapısı, geçmişte gerçekleşmesi istenilen, artık gerçekleşmesi olanaksız, farazi varsayımları ifade eden durumlar için kullanılmıştır.

1. Zaman İşlevi

Eylemler, -mİş ol-sA(-DI) yapısında, gerçek zaman düzleminde yer almaz. Ancak, eylemlerin bir zaman düzleminde gerçekleşmesi istenilmektedir.

(1) *Göñül görmezdi yaruñ cevrin āhir*

*Ki **olmuş olsa** lutf evvel naşibi* (MN, s. 146, 142b, Nazîre-i Muķîmî)

‘Önceden gönlünün nasibi güzellik olmuş olsa(ydı), sevgilinin eziyetlerini görmezdi.’

(2) [Hz. Muhammed’in Yusuf peygamber hakkındaki görüşleri]

...eger anuñ yirinde benimişsem ve ol kadar **zindān dartmış olsam** çıkmaklığa ivedüm...(KE, 260/8, s.192)

‘.eğer onun yerinde ben olsaydım, zindanda o kadar acı çekmiş olsa(ydım), çıkmak için acele ederdim.’

-mİş ol-sA(-DI) yapısında, -mİş işaretleyicisini görünüş işaretleyicisi olarak kabul edersek, geçmişte işaretleyen, söylenmemiş olan bir -DI işaretleyicisi bulunmaktadır. O halde eylemin geçmişte yaşandığı daha da netleşmektedir. Aktarıcı, ana tümcede -DI işaretleyicisini kullandığı için, yan tümcede kullanmayı tercih etmemiştir. Bu durum diğer yapılarda da gözlemlenmiştir.

2. Kiplik İşlevi

2.1. Varsayım Kipliği

-sA biçimbirimi, varsayım kipliğini işaretlemektedir. Yan tümcelerde kullanımına rastlanan bu yapı, ana tümcede bulunan yargının nedenini oluşturur.

(3) [Müellif kurban konusunda kaideleri anlatmaktadır]

...ol cānlu sūretüñ daħı başı kesük ya şūreti yoyılmış olsa mekrūh degüldür zira anuñ bigilere ‘ibādet olunmaz...(MR, s.560)

‘.. o canlı suretin başı kesilmiş veya şekli belirsiz/silik olsa harama yakın değildir. Çünkü onun gibilere ibadet edilmez.’

(3) nolu örnekte, *belirsiz olma* ifadesi, geçmişe ait bir bilgi olmayıp, *her bu durum geçerli olduğunda* gibi bir anlama sahiptir. Ana cümlelerin yargısı ise bu varsayımın sonucunda gerçekleşecek bir çıkarımdan bahseder.

Aşağıdaki örnekte, Yusuf’un Züleyha’ya bir şey yapmadığı düşünülüyor. Ancak bu bilgi, duyular yoluyla elde edilmiş bir bilgi değil, şahit olunmamış uzak geçmişte yaşanmış bir olay olarak kalıyor.

(4) [Hükümdar Yusuf hakkındaki görüşlerini bildiriyor]

*...pes melik bildi kim eger Yūsuf ‘avrata **kaşd eylemiş olsa** yırtık öñ eteginde oladı...(KE, 237/4, s.180)*

‘.. hükümdar anladı ki eğer Yusuf kadına kast etmiş olsa yırtık gömleğin ön tarafında olurdu.’

(4) nolu örnekte, ana yargıyı sonlandırırken *anlamak* eyleminin kullanılması, hükümdarın olaya şahit olmadığını ancak Yusuf’un böyle bir şey yapma ihtimalinde olayların çok farklı gelişeceğini (gömleğin yırtığının ön tarafta olacağı), duyular

yoluyla görerek de anlıyor. Ana tümcede algısal delillere dayanarak bir çıkarım da bulunurken, birleşik çekim dizgesi oluşturan yan tümcede, olay varsayılmıştır.

II.29. -mİş ol-(mA)-sA

-mİş ol-(mA)-sA yapısı, metinlerde az rastlanan bir yapıdır. -mİş işaretleyicisi, eylemin farazi olarak uzak geçmişte gerçekleşmiş ya da gerçekleşmemiş olduğunu bildirirken, -sA işaretleyicisi, olayın varsayıma dayandığını ifade eder. -mA işaretleyicisi, yapıya olumsuz bir anlam katmıştır. Eylem gerçek zaman düzleminde gerçekleşmemiştir.

-mİş ol-(mA)-sA yapısı ile -(mA)mİş ol-sA yapısı birbirlerinden farklıdır. -mİş ol(mA)-sA yapısında, eylemler bitmiş bir görünüşle sunulur ve önermenin olmama varsayımı üzerinde durulur. -(mA)mİş ol-A yapısında ise başlangıç sınırı aşılmamış bir eylemin, geçmiş zamanda gerçek dışı olarak varsayılması söz konusudur.

1. Zaman ve Görünüş İşlevleri

-mİş ol(mA)-sA yapısında, olayların konuşma zamanına göre geçmişte gerçekleştiği varsayılmıştır. -mA işaretleyicisi, eylemin gerçekleşmeme durumunu varsayım olarak sunar. Ana tümlenin yargısında, yan tümcede verilen bitiş sınırında gözlemlenmediği varsayılan eylemin sonucundan bir çıkarımda bulunulmuştur.

(1) [Hz. Muhammed ile Ebu Bekir arasında yaşanan bir olay]

...zirā eger Ebū Bekri anuñ hürmetine *i'tikād etmiş olmasa anı niçün men* edeydi... (MR, s.387)

'Eğer Ebu Bekir onun verdiği değere inanmış olmasa onu neden men edeydi?'

2. Kiplik İşlevi

-mİş ol-mA-sA yapısı, daha çok kiplik anlamıyla ön plana çıkmaktadır. –sA işaretleyicisi, bu yapıda da varsayımsallık işleviyle karşımıza çıkmaktadır.

2.1. Varsayım Kipliği

Aşağıdaki örnekte –mİş ol-mA-sA yapısıyla, yan tümcede olumsuz bir durum, farazi olarak varsayılmıştır. Eylemin gerçekleşip gerçekleşmediğine dair kesin bir bilgi söz konusu değildir.

(2) [Kadının vasıfları anlatılmaktadır]

... yedinci haşlet budur kim nesebi pāk ola dindār ve şālih kavmden ola zirā anuñ bigi ‘avrat oğlancuqlarını gerek er gerek kız olsun te’dib edüp evde setr eder nereye gerekise çıkarmaz ammā kendü edeb **tertib görmüş olmasa** evlādına dahı görklü te’dib tertib kılmaz...(MR, s.416)

‘Yedinci mizaç şudur ki, soyu temiz olsun, dindar ve doğru bir halktan olsun. Onun gibi kadın gerek erkek gerek kız çocuklarını terbiye edip evde saklayıcı olsun, her yere çıkarmasın. Ancak kendi terbiye görmüş olmasa evladına iyi bir terbiye veremez.’

(3) [Kurban kesici Allah’a dua ediyor]

...Haq Ta’ālāya münacāt kılar eydür kim ilāhî be-dürüstî ben günāhlara ve ma’siyetlere mürtekib oldum eger ben kendü nefsümi katl etmegi benim üzerüme **harām kılmış olmasañ** baña lāyık oldıydı ki ol ma’siyetler ‘ukūbetiçün nefsüm katl edeydüm...(MR, s.430)

‘..Allah’a şöyle yalvarır: ilahi Allah’ım ben günah işler ve isyan eder oldum. Eğer kendi canımı öldürmeyi haram kılmış olmasan bana en layık oydu ki o günahların cezası için nefsimi katl edeydim.’

Yukarıdaki örneklerde eylemlerin tersi varsayımı üzerinde durulmuş ve böyle bir varsayımın ne gibi olay ve durumlara yol açabileceğinden bahsedilmiştir. (2) nolu örnekte, iyi yetiştirilmiş bir kadının çocuklarına vereceği terbiyeden bahsedilmiştir. Bunun tersi bir varsayımda bulunulmuş ve ana cümlede bu varsayımdan elde edilen bir çıkarıma ulaşılmıştır. (3) nolu örnekte ise, konuşur, Allah'a seslenmektedir. İnsanın kendisini öldürmek insana uzak bir geçmişte haram kılınmıştır. Konuşur önermenin tersi olması durumunda, kendi canına kıyacağını söylemektedir. (2)'nolu örnekteki varsayım görece imkanlıyken, (3) nolu örnekte verilen varsayım, Allah'ın bu konuda bir emri olduğu için gerçekleşmesi imkansız bir durumdur.

II.30. -mİş ol-sA-DI

-mİş ol-sA-DI yapısında, zaman düzleminde konuşma anına göre geçmişte kalmış bir olay gözlemlenmekte, ayrıca –sA işaretleyicisinin katkısıyla geçmişte gerçekleşmemiş bir varsayımdan söz edilebilmektedir.

1. Zaman İşlevi

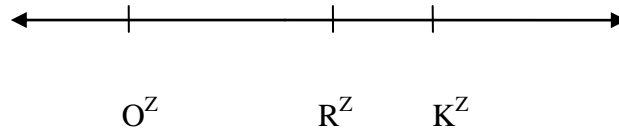
-mİş ol-sA-DI yapısında, zaman düzleminde konuşma anına göre geçmişte kalmış bir olay sunulur. Burada eylemin gerçekleştiği nokta ile konuşma anı arasında, atıfta bulunulan bir başka zaman noktası bulunur.

(1) [Allah Yakup peygambere bildiriyor]

*...tañrı ta‘ālā Ya‘kūba vahiy kıldı kim çün böyle didüñ ol iki oğluñ **ölmüş olsadı** dahı senüñ için onları diri kıladum...(KE, 279/7, s.202)*

‘..Allah Yakub’a bildirdi; neden böyle söyledin? İki oğlun da ölmüş olsaydı senin için onları diri kılardım.’

Yakup peygamberin sözüne karşılık veren Allah, onun iki oğlunun ölmüş olduğunu gerçek dışı bir ortamda varsaymıştır. Yan tümcede bulunan bu kullanımın, geçmişte başka bir noktaya atıfta bulunduğu da söylenebilir. Bu birleşik çekim yapısında, asıl olay noktası, ana fiilin üzerine gelen –mİş işaretleyicisiyle belirlenmiştir. –DI işaretleyicisi ise, ölme eyleminin, –mİş işaretleyicisinin uzak geçmişte belirlediği zaman noktasından daha sonraki bir noktada gözlemlenmesine imkan vermiştir. Yapıda bulunan –sA işaretleyicisi ise eylemin geçmişte gerçekleşmediğini sunar. Bu yüzden eylem gerçek düzlemde değil gerçek dışı bir düzlemde sunulmaktadır.

2. Görünüş İşlevi

Konuşma anından eyleme, sınırötesi bir perspektifle bakılmaktadır. Eylem bitiş sınırında, varsayımsal olarak, zaman düzlemindeki sıralamaya paralel olarak gözlemlenir.

(1) [Allah Yakup peygambere bildiriyor]

*...tañrı ta‘ālā Ya‘kūba vahiy kıldı kim çün böyle didüñ ol iki oğluñ **ölmüş olsadı** dañı seniñ için onları diri kıladum...(KE, 279/7, s.202)*

‘..Allah Yakub’a bildirdi; neden böyle söyledin? İki oğlun da ölmüş olsaydı senin için onları diri kılardım.’

(1) nolu örnekte, Allah’ın Yakup peygamberin çocuklarını *ölmüş* olarak varsayması, eylemin bitiş sınırında gözlemlendiğini, öznel bakış açısının burada devreye girdiğini gösterir.

3. Kiplik İşlevi

Tek bir eserde iki örneğine rastlanan bu yapının, cümlelerin kullanıldıkları bağlam da dikkate alındığında, çeşitli kiplik anlama sahip olduğunu görürüz.

3.1. Varsayım Kipliği

Varsayım kipliği burada geçmişte kalmış gerçekleştirilmesi olanaksız bir durumu ifade etmek için kullanılmıştır.

(1) [İsmail peygamberin karısı ile İbrahim peygamberin karşılaşması]

*...pes girdi biraz et ve süt getürdi İbrāhîm yidi ol ikiye bereketlenmek du'āsın kıldı eger İbrāhîm önüne etmek yâ buğday **getürmiş olsadı** Mekke yiri cümle yirlerden ni'metlü olasıdı...(KE, 163/11, s.146)*

'...içeri girdi, et ve süt getirdi. İbrahim onları yedi, ikisine de bereket duasını etti, eğer İbrahim'in önüne ekmek veya buğday getirmiş olsaydı Mekke yeri diğer bütün yerlerden daha nimetli/bereketli olacaktı.'

(2) nolu örnekte, İbrahim peygamber döneminde geçmiş bir olay anlatılmıştır. Uzak geçmişe ait bu hikayede, İsmail peygamberin karısının İbrahim peygamberin önüne ekmek getirmesi durumunda, Mekke'nin daha bereketli bir yer olacağı varsayılmıştır. Eylem, müellifin anlattığı tarihten çok uzak olan bir geçmişte kalmış ve gerçekleşmesi de olanaksızdır. Sadece böyle bir varsayım olsaydı neler olacağını dile getirmiştir. Cümlenin sonunda, aklî bir çıkarımda bulunulmuştur.

II.31. -mİş ol-Ur

Tarihî Türkiye Türkçesinde sık kullanılan yapılardan biri de *-mİş ol-Ur* yapısıdır. *-mİş ol-Ur* yapısı, daha çok gerçekleşmesi umulan veya varsayılan olayların sonucunda meydana gelecek neticeyi ortaya koyar.

-mİş ol-Ur yapısı, daha çok genel geçer ifadeler karşıladığı için zaman ve görünüş özelliği aranmaz. *olmak* yardımcı fiiline getirilen *-Ur* biçimbirimi burada da olay, olgu ya da durumu genel geçer bir ifade haline getirmiştir.

1. Kiplik İşlevi

Bu yapıda ön plana çıkan, kiplik anlamıdır.

1.1.Çıkarım Kipliği

Burada *-mİş* işaretleyicisinin çıkarım elde etmede kullanıldığını görmekteyiz. Örneklerde, varsayımın gerçekleşmesi veya gerçekleşmemesi halinde meydana gelecek olaylardan bahsedilmektedir. Aklî delillere dayalı bir çıkarım söz konusudur. Çünkü farkına varma, kavrama gibi bilginin kaynağını usa vurma yoluyla elde edilmiştir. Genelleme olmasının sebebi ise, her bu durum gerçekleştiğinde bu çıkarım varlığını koruyacaktır.

Çıkarım kipliği, delile dayalılık kipliği içerisine girmektedir. Konuşucu, önermenin doğruluk değeri hakkında öne süreceği delillerin kaynağına işaret eder. Buradaki yapılarda daha çok bilginin kaynağı usa vurularak elde edilmiştir.

(1) *Şol kişi kim kendüzin kimdür bilür*

Ol hakikat menzile irmiş olur (G, 2279, s.475)

'Bir kişi kendinin kim olduğunu bilirse, gerçek gideceğe yere ulaşmış olur.'

(2) *Pes bilün kim 'ışık içinde 'ışık eri*

Olmış olur 'ār u nāmūsdan berī (G, 6235, s.119(3. Cilt))

'Aşkın içinde olan kişi utanma ve namustan arınmış olur.'

(3) [Çoban olan çocuk Yunus peygambere söyler]

...oğlan eyitdi sen bilürsin kim eger benüm tanığum çıkmazısa yalan **söylemiş olurvan**...(KE, 872(867)/13-14, s. 492)

'Oğlan, eğer benim tanığım çıkmazsa yalan söylemiş olurum dedi.'

(4) [Allah buyurmaktadır]

...mü'min şıfatı dahil budur kim bir mü'minüñ 'aybını söylemeye ne önünde ne ardında zirâ ardında söylerse gaybet olur önünde söylerse anuñ gönlünü **incidmiş olur**...(MR, s.122)

'Mümin sıfatlarından birisi de başka bir müminin aybını ne arkasında ne da önünde söylememelidir. Aksi taktirde arkasından söylerse dedikodu, önünde söylerse gönlünü incitmiş olur.'

Yukarıdaki (1), (2), (3), (4) nolu örneklerde, aklî deliller sunularak çıkarımda bulunulmuştur. Özellikle (4) nolu örnekte, yan tümcede kullanılan varsayım kipliği, önermede verilen çıkarımın nedenini oluşturmaktadır. *-miş* işaretleyicisi, bir delile dayalılık işaretleyicisidir. Delilin hangi yollardan elde edildiğine dair bilgi verir. Delile dayalılık kipliği bilgi kipliğinden ayrı değerlendirilir. İkisi arasındaki ayırım, bilgi kipliğinde bilginin değeri, delile dayalılıkta ise bilginin kaynağı önemlidir (bkz. Kılıç 2005: 73).

1.2. Varsayım/Yaklaşıklık Kipliği

-miş ol-Ur yapısının kullanıldığı cümleleri bazılarında, *ke'ennehu* edatının kullanıldığı görülmüştür. Bu yapı günümüz Türkçesine aktarıldığında '*-miş gibi ol-*' anlamına sahiptir.

(5) [Ze'n-nün'un tutumundan bahsedilmektedir]

... şol ırmaqlar ki anı begler kazdurmışdı andan şu içmezdi anuñ için ki ol şu akıp gelüp aña ulaşmaqlığa sebep ol arkıdı egerçi şu kendü zātında mubāhdur lākin **ke'ennehu** bu şol arkdan **içmiş olur** ki anı ücretile kazmışlardur ücreti harāmdan verilmişdür...(s.313, MR)

'O ırmakları beyler kazdırmıştı. O yüzden oradan su içmezdi. Suyun akıp geldiği yer o oluktu. Eğer su kendi (doğal akışındaysa)katında helaldir. (O oluktan içerse) Ücretinin haram paradan verildiği oluktan içmiş gibi olur (o yüzden içmiyor).'

(6) [Allah buyurmaktadır]

...şol kimselere kim Tañrıdan artuq kimseye ma'bud deyüp taparlar tā ki anlar dahı cehlile 'adāvet yönünden Allāha sögeler kaçan böyle kılsañuz siz sebep olursız **ke'ennehu** siz kendüñüz **sögmüş olursız**...(MR, s. 219)

'Allah'tan başka o kimselere ilah deyip taparlar. Onlar cehaletle düşmanlık yönünden Allah'a söverler. Eğer böyle yaparsanız siz kendi kendinize sövmüş gibi olursunuz.'

Yukarıdaki örneklerde ise *ke'ennehu* edatı, 'gibi' anlamına gelmektedir. Bu yapıları Türkçeye çevirirken '-miş gibi ol-' şeklinde çevirmektediriz. Burada gibi edatı yapıya yaklaşma anlamı katmaktadır. Yani (6) nolu örnekte, kendinize *sövmüş gibi olursunuz* ifadesi, *sövmek* durumuna yaklaşırsınız anlamındadır. Ayrıca bu durum, gerçek dışı bir zaman diliminde gerçekleşmesi olası bir varsayım olarak düşünülmektedir.

II.32. -mİş ol-Ur-(I)-sA

-sA biçimbirimi sayesinde yan tümcelerde kullanılan bu yapı, geniş zaman dilimine yayılan varsayımsal durumları ifade etmek için kullanılır.

-mİş işaretleyicisi, eylemin bitmiş bir şekilde sunulmasını, -Ur eylemin zaman düzleminde genel bir sürece yayıldığını, -sA işaretleyicisi ise eylemin geçmişte gerçekleşmiş olmasının farazi kabul edildiğini ifade eder.

1. Zaman İşlevi

-mİş ol-Ur-sA yapısında, eyleme gelecekteki bir noktadan bakılır. -Ur işaretleyicisi, -mİş ile bitmiş olarak sunulan eylemin geniş bir zaman düzlemine yayıldığını ifade eder.

(1) *Bencileyin zār u hayrān ola ger āyinede*

Olur-ısa gendü gendüzin temāşū eylemiş (CH, 58-59, s. 22)

‘(Sevgili) Eğer aynada kendi kendini seyretmiş olursa (seyretmiş olacaksa), benim gibi ağlar ve hayran olur.’

(1) nolu örnekte, şairin geleceğe dair bir tasarısı vardır. Şairin bahsettiği eylem, gelecekte sevgilinin kendini her aynayı seyredişinde karşılaşacağı durumdur. Şair eyleme, konuşma anından sonraki bir noktadan bakıp eylemin gerçekleşip bittiğini varsaymaktadır. Bu durum, -mİş işaretleyicisiyle bitmiş olarak sunulmuştur. -Ur işaretleyicisi ise geçmiş, şimdi ve gelecekte bu eylemin denenip bitirildiğinde aynı sonucun elde edileceğini ifade eder.

2. Görünüş İşlevi

-mİş işaretleyicisini üzerine alan eylem, bitiş sınırında gözlemlenmiş ve bu hali zaman dilimine yayılmıştır.

(2) [müellif okuyucuya sesleniyor]

*...yahūz bir nesneyi şata alan kiři anuñ bahāsın getirüp aña degürmedin şatduğından eksüğe gèrü andan şatun ala bular küllisi harāmdur eger **ètmiş olursa** anı taşadduk ètmek gerek...(MR, s.555)*

‘..bir nesneyi satın alan kişi onun karşılığını getirip ona, o nesneyi sattığından geri eksüğe satın alması haramdır. Eğer böyle bir şey olmuş olursa onu sadaka vermek gerekir.’

(2) nolu örnekte, kişinin aldığı malı satıp tekrar eksüğe satın alma durumu bitmiş olarak varsayılmıştır. Müellif anlatımı güçlendirmek için yan tümcedeki yargıyı farazi bitmiş olarak sunmuş, ana tümcede de buna uygun olarak bir çıkarımda bulunmuştur.

3. Kiplik İşlevi

3.1. Varsayım Kipliği

Yapıda karşımıza çıkan şey geçmişte gerçekleştiği varsayılan bir durumdur. Bilgi kesin değildir.

(1) [İçki içip, tövbe etmeden ölen bir kimse için ‘Abdullāh ibni ‘Ömer’den rivayet ediliyor]

...anuñ bigi tevbesüz giden getirüle kıyāmet güninde yüzi kara gözi çağır dili gögsi üzere şarkmış ağzınuñ yarı akar şol necis bigi yıyır anı gören kişi rāyihāsından kaçar iki ayağında oddan na‘lın anuñ harāretinden dimāğında beynisi kaynar egninde oddan gönlek belinde oddan kuşak şol elinde oddan bir kabağ ve sağ elinde

*oddan bir kadeh ol kabakuñ içi tolu gıslın ol tamu ehlinüñ teninden sızup çıkar şaru ağulu şulardur eger andan bir katre dünyāya tamsaydı hergiz nebāt ašlā bitmeyedi anuñ harāretinden ve zabāniler aña havāle olup ol gıslını aña içireler kaçan kim içe içi toğranup ašađa dökilür eger **imānıla gitmiş olursa** ‘ākābet ‘afv olunur...(MR, s.376-377)*

‘onun gibi tövbesiz ölenler şöyle getirileceklerdir: kıyamet gününde yüzü kara, gözleri çakır dili göğsünün üzerine sarkmış, ağzı yarı akar, murdar gibi kokar, onu gören kişi kokusundan kaçır, iki ayağında ateşten nalınlar, onun sıcaklığından kafasındaki beyni kaynar, sırtında ateşten bir gölek, belinde ateşten bir kuşak, sol elinde ateşten bir kadeh, sađ elinde ateşten bir kadeh , o kadehin içi irin ve kanlı su dolu cehennem sahiplerinin tenlerinden sızıp çıkan sarı zehirli sulardır. Eđer ondan dünyaya bir damla damlasaydı onun sıcaklığından asla bitki bitmezdi ve zebaniler o kanlı ve irinli suyu içirdiklerinde içi doğranır ašađı dökülür, eđer kişi iman ile gitmiş olursa sonunda affedilir.’

(2) [Allah buyuruyor]

*..ve dağı ölen öldürenüñ vereāesi olursa öldüren gerü mirāsın yer eger vereāesi degülse mālından aña nesne **vaşiyet kılmiş olursa** vaşiyetin dağı alır...(MR, s. 551)*

‘..ölen kişi öldürenin mirasçısı olursa onu öldüren mirasın geri kalanını yer, eğer mirasçısı değilse ve malında ona birkaç şey vasiyet etmiş olursa, vasiyetini alır.’

(3) ve (4) nolu örneklerde yan tümcede, ana tümcede verilen yargıya ulaşmak için bir varsayım öne sürülmüştür.

-mİş ol-sA yapısının *-mİş ol-Ur-sA*'dan farkı, olayın devamlılığına dair bir bilginin verilmiyor olmasıdır. *-mİş ol-sA*, daha çok anlık ve bir defalık durumlar için kullanılmıştır. *-mİş ol-Ur-sA* yapısında ise, eylemin devamlılığı söz konusudur.

II.2. ÇALIŞMANIN SINIRLARI DIŞINDA TUTULAN *olmak* YARDIMCI FİİLLİ YAPILAR

Çalışmamızda, birleşik çekim yapısı olarak değerlendirilmeyen yapılar vardır. Bunlar çekimden ziyade, var olan işaretleyicilerin aynı fiille veya yapılarla bütünleşmesinden oluşmuş kalıplaşmış fiil öbekleridir veya işaretleyicilerden biri zaman, kip, görünüş işlevlerine sahip değildir. Ya da kendinden önce gelen ana fiille birleşik çekim yapısı oluşturmamaktadır. Bunlar, çalışmamızın kapsamı dışında tutulmuştur.

Bazı yapılarda *olmak* yardımcı fiilinden önce kullanılan işaretleyici, ana fiille birlikte birleşik bir çekim yapısı oluşturmadığı için çalışmanın kapsamı dışında tutulmuştur. Ancak *olmak* yardımcı fiilinin bu tarz kullanımlarının da olduğunun bilinmesi gerekir.

(1) [Sâlim bin Ebi'l-Ca'd söyler]

“...pes Kâbil bir od evin yapıdı ve ol oda **tapan** oldı, gendünüñ oğlanların oda atardı...” (KE, 85(65)/15, s. 106)

‘Kabil bir ateş evi yaptı, ve o ateşe tapanlar oldu. Kendi oğullarından da ateşe tapanlar vardır.’

(2) [Muhammed Bin Cerir Taberî ve Ca'fer Şâdık söyler]

“...pes kaçan anı depeledi yirinde kodı nidesin bilmezdi anuçun kim âdem oğlanından evvel yir yüzünde **ölen oldı**...” (KE, 82(62)/14, s.105)

‘Ne zaman ki onu öldürdü, yerinde bıraktı, ne yapacağını bilmezdi, onun için ademoğlundan önce yer yüzünde ölenler oldu.’

Yukarıdaki (1) ve (2) nolu örneklerde, *olmak* yardımcı fiilinin önündeki –An işaretleyicisi, *olmak* yardımcı fiiliyle birleşik çekim yapısı oluşturmaz. –An

işaretleyicisi burada, fiili sıfatlaştırmış ve zaman, görünüş, kip anlamlarından da uzaktır.

(3) [Resül ‘aleyhi’-selām buyurmaktadır]

“...zira kaçan bir kişi bir harām söze hoşnüd olup kulağ tutsa diñlese ol söyleyeni söz üzere kındurmak olur eyü işe meşgülsün be-cid ol turma **demek olur**...” (MR, s. 145)

‘Ne zaman bir kimse haram bir sözden memnun olup, onu dinlese, söz söyleyen sözü teşvik eder. Bu da iyi işle meşgulsün, gayret et, teşebbüs etme demek olur.’

(4) [müellif aktarıyor]

“...süht demek harām **demek olur**...” (MR, s. 147)

‘..süht (Arapçada) haram demektir.’

(3) ve (4) nolu örneklerde, *olmak* yardımcı fiilinden önce –mAk mastar işaretleyicisi kullanılmıştır. İkisi de birleşik çekim yapısı oluşturmamaktadır.

(5) *Belüñi şevkıla kuçmış oluban kuşağüñ ‘ayyār*

Yüzüñi sihrile öpmiş gör ol çābük giribānuñ (MN, Nazire-i ‘Ömer, s. 80)

‘Aldatıcı kuşak belini şevkle kucaklamış olarak, o elbise yakası da yüzünü sihirle öpmüştür, bunları gör.’

[6] [Müellif aktarıyor]

“...pes Dakyānūs diri **olduğınca oldu** andan helāk oldu ve anuñ kavmi dağı dükendi ve zamānlar geçdi...” (KE, 903(898)/4, s. 507)

‘Dakyanus’un kavmi diri olduğu kadar oldu, sonra helak oldu ve onun kavminin nesli tükendi ve zamanlar geçti.’

(7) [müellif aktarıyor]

...ya 'nî riyâ ihlasuñ köprisidür elbette beşeriyetdür kişiye ibtidâ hâlinde gönline riyâ dâ'ileri **düşmeyince olmaz**... (MR, s. 540)

'İki yüzlülük dostluğun köprüsüdür, elbette insani bir davranıştır. Başlangıçta kişinin gönlüne iki yüzlü dualar düşmeyince olmaz.'

(5), (6) ve (7) nolu örneklerde, zarf-fiil işaretleyicilerinin kullanıldığını görmekteyiz. (5) nolu örnekte, *kucaklamış olarak* anlamında bir yapı vardır. Burada *olmak* yardımcı fiili bir birleşik çekim yapısı oluşturmakta ancak, –UbAn işaretleyicisi, cümleye zaman, görünüş ve kiplik anlamlar katmamaktadır. Cümlede sadece sözdizimsel işlevi vardır. Sadece eylemin nasıl gerçekleştiğini yansıtır. (6) nolu örnekte ise, birleşik çekim yapısı oluşturmayan bir yapı söz konusudur. Çünkü burada *olmak* fiili seçimlidir, zorunluluk değildir. İkinci *olmak* fiili burada yardımcı fiil değil, ana fiildir.

(8) [müellif aktarıyor]

'...Yüsufuñ evvelki 'aşâ düşiyile soñrağı yıldızlar düşi arasında yidi yıl geçti kaçan Yüsuf düşi sebeble ne **olsa oldu** ve Ya'kubuñ aña sevgüsü ve yakınlığı belürdi...' (KE, 227/10, s. 176)

'...Yusuf'un önceki asa düşüyle, sonraki yıldızlar düşü arasından yedi yıl geçti. Ne zaman ki Yusuf düşünüyü gördü, ne olduysa oldu, Yakup peygamberin ona sevgisi ve yakınlığı arttı.'

(9) *Yünus sen 'aşıkısan 'ışka muvafıkısan*

*Çorkma ulaşığısan **ne olursan /olasın*** (YED, 7, s. 282)

'Yunus eğer sen aşıkısan, aşka uygunsan, korkma ulaşırsın ne olursan ol.'

(10) [Hızır Peygamber söyler]

“...pes Hızır aña eyitdi inandum ol tañrıya nekim **hüküm iderise /olur** kim benümile nesene yoqdur...” (KE, 478/15, s.300)

‘Hızır ona söyledi ki, Tanrıya inandım. O ne hükmederse o olur, benimle bir ilgisi yoktur.’

(11) [Hızır Peygamber söyler]

“...Hızır eyitdi inanurvan tañrıya kim ne neseneyi kim ol hüküm **kıla /olur**...” (KE, 478/13, s. 300)

‘Hızır dedi ki, Allah’a inanıyorum. Bir şeyi hüküm verse o şey olur.’

(12) [müellif aktarıyor]

“...pes Yünus Şa‘yā peygāmbara ve Hazkıyā melige ve dahı kavmına kaçıyub çıkdı hattā kim Rūm deñizine irdi nekim aña **olasıdur/ oldu**...” (KE, 865(860)/8, s. 489)

‘Yunus Şaya peygambere ve Hazkıya sultana ve onun halkına öfkelenip gitti. Rum denizine ulaştı, ona ne olacaksa oldu.’

(8), (9), (10), (11), (12) nolu örneklerde ise, *olmak* fiili birleşik çekim yapısı oluşturmaz, ana fiil işlevinde kullanılmıştır. Ayrıca bu yapıların, kalıplaşmış fiil öbekleri oluşturduğu söylenebilir. Yukarıdaki örneklerde, –sA işaretleyicisinin ana tümcede kullanılması, *olmak* yardımcı fiiliyle birleşik çekim yapısı oluşturamamıştır. Bu yüzden ana fiil ve *olmak* fiili farklı iki yargı bildirir. (10) nolu örnekte, Allah’ın hükmetmesi ayrı bir yargı, onun hükmedeceği şeyin olması ayrı bir yargıdır. (8) ve (9) nolu örneklerde ise, *olmak* yardımcı fiili, kalıplaşmış fiil öbekleri oluşturmuştur. Ana fiilin *olmak* fiili olması, tıpkı ‘gidersen git’, ‘yaparsan yap’ yapılarında olduğu gibi, fiilin pekiştirilmesi için *olmak* yardımcı fiilinin kullanıldığını gösterir.

SONUÇ

Tarihî Türkiye Türkçesinde *olmak* yardımcı fiiliyle kurulan birleşik çekim yapılarını, sahip oldukları zaman, görünüş ve kiplik işlevleri açısından ele aldığımız bu çalışmada, ulaştığımız sonuçları şu şekilde sıralayabiliriz:

1. *olmak* yardımcı fiilli birleşik çekim yapıları, literatürde perifrastik yapılar olarak adlandırılmıştır. Ancak elde ettiğimiz sonuçlar bunları perifrastik yapılar olarak adlandırmanın yanlış olduğu yönündedir. Çünkü *olmak* yardımcı fiiliyle yapılan birleşik çekim yapıları, basit çekimlerle ifade edilebilecek yapıların, birden fazla birimle karşılanması anlamına gelmez. Bu yüzden basit çekimlerle, *olmak* yardımcı fiilliyle kurulan birleşik fiil çekimleri, farklı dilbilgisel anlamlara sahiptir.
2. Gerçek dünyada var olan, zaman düzleminde farklı dilbilgisel zamanları anlatabilmek, farklı bakış açıları yakalamak ve farklı kiplik türlerini ifade etmek için dil kullanıcıları, *olmak* yardımcı fiilli yapıları tercih etmişlerdir.
3. *olmak* yardımcı fiili, diğer birleşik çekim yapılarından (*imek fiili, tasvirî fiiller, -Dir koşacı*) semantik, söz dizimsel ve morfolojik olarak farklıdır. *olmak* yardımcı fiilli birleşik çekim yapısına kendi anlamını katar. Yan tümcelerde sözdizimsel olarak bir baş olamaz, morfolojik olarak ise kelime başı /b-/ sesini düşünmezsek ses kaybına uğramamıştır.
4. *olmak* yardımcı fiilinin önünde bulunulan işaretleyicileri, sıfat-fiil olarak adlandırmanın doğru olmadığı tespit edilmiştir. Çünkü bu işaretleyiciler, birleşik çekim yapısında çeşitli zaman, görünüş ve kiplik işlevlere sahiptir. Bunları, tam bağımsız işaretleyiciler gibi adlandırmak da yanlış olur. Çünkü

bu işaretleyiciler, şahıs işaretleyicilerini üzerlerine alamamaktadır. Ayrıca yargı, *olmak* yardımcı fiilinin üzerine gelen işaretleyiciyle son bulmaktadır. Bu işaretleyicileri, sıfat-fiil kökenli işaretleyiciler olarak adlandırıp, gramerleşme sürecinde, sıfat-fiillerle, tam bağımsız biçimbirimler arasında kalan birimler olarak görmek daha doğru bir yaklaşım olur.

5. *olmak* yardımcı fiilli birleşik çekim yapısı, hal değişimi bildirir. Yani var olan durumun değişeceğini ya da değiştiğini ifade eder. Örneğin; *-Ar ol-DU* yapısında, önceki durumla, sonraki durum arasında bir hal değişimi yaşanmış, önceden yapılmayan bir eylemin, geçmişten başlayıp konuşma anına dek sürerek, önceki halle tezatlık oluşturup yapılmaya başlandığı bilgisi sunulmuştur. Bu, *olmak* yardımcı fiilinin, sahip olduğu kılınış özelliğinden kaynaklanmaktadır.
6. *olmak* yardımcı fiilli birleşik çekim yapıları, zaman düzleminde dolaylı referans ve dolaylı yönelim noktalarına atıfta bulunur. Yani konuşurun geçmişte ya da gelecekte kurgusal olarak bulunduğunu varsaydığı dolaylı yönelim ve zaman noktaları oluşturulur. Böylece olaylar hakkında farklı dilbilgisel anlamlar yaratılır. Örneğin; *-mİş ol-A* '*-mİş ol-AcAk*' yapısında, eylemlere gelecekteki bir noktadan bitmiş olarak bakıldığı bir referans ve yönelim noktası bulunmaktadır.
7. Aynı yapıya sahip olan birleşik çekim yapıları bile farklı bağlamlarda farklı dilbilgisel anlamlara sahip olabilir. Örneğin; *-Ar ol-A* yapısı, *-A* işaretleyicisinin çeşitli zaman, görünüş ve kiplik anlamları karşılayabilmesinden dolayı, metinlerde bağlama göre özellikle farklı kiplik anlamların ortaya çıkmasını sağlamıştır.

8. Bu yapıların daha çok, farklı kipsel durumları anlatmak için kullanıldığı görülmüştür. Taranan metinlerde tespit edilen 32 farklı birleşik çekim yapısı içerisinde, en çok ön plana çıkan işlev, kipsellik olmuştur. Örneğin; *-mİş ol-A* yapısı, 6 farklı kiplik işleve sahiptir. Yapıların yan tümcelerde özellikle *-sA* işaretleyicisiyle kullanılması, bu yapıların önermede kiplik anlamlardan en çok varsayım kipliğini bildirmesini sağlamıştır.
9. Modern Türkiye Türkçesinde kullanılmayan bazı birleşik çekim yapılarının Tarihî Türkiye Türkçesinde varlığı tespit edilmiştir. Bunlar; *-AsI ol-sA*, *-AsI ol-Ur-sA*, *-Ar ol-Ur*, *-Ar ol-(mA)-sIn*, *-DI ol-A*, *-mAdUk ol-A*, *-mAdUk ol-sUn*, *-mİş ol-gIl* yapılarıdır.
10. Bu çekim yapılarının, ayrı ayrı işlevlerinden bahsetmek yerine, bir bütün olarak irdelenmesinin daha doğru bir yaklaşım olacağı görülmüştür.

TABLO 1

Modern Türkiye Türkçesinde Zaman, Görünüş, Kip İşaretleyicilerinin

Birleşik Çekim Yapılarında Birlikte Kullanılma Durumları

<i>olmak</i> yardımcı fiili		-DX	-mİş	-AcAk	-mAz	-r, - Xr	-sA	-mAII	-A	Emir Çekimi
Ana fiilin üzerine gelen işaretleyiciler	-mİş	+	-	+	+	+	+	+	+	+
	-AcAk	+	+	-	-	+	+	+	-	-
	-yor	+	-	+	-	+	+	+	+	+
	-r, -Xr	+	+	-	-	-	+	-	-	+
	-mAktA	-	-	+	-	-	+	-	-	-
	-mAz	+	+	+	-	+	+	-	+	+

<i>imek</i> yardımcı fiili		-DX	-mXş	-sA
Ana fiilin üzerine gelen işaretleyiciler	-DX	+	-	+
	-mXş	+	+	+
	-yor	+	+	+
	-AcAk	+	+	+
	-mAktA	+	+	-
	-r, -Xr	+	+	+
	-mAII	+	+	+
	-sA	+	+	-
	-A	+	+	-
	Emir	-	-	-

KAYNAKLAR

- Aksu-Koç, A. (1988), *The Acquisition of Aspect and Modality: The Case of Past Reference in Turkish*, Cambridge University Press, Cambridge.
- Akşehirli, S. (2010), “Türkçe’de Konuşma Zamanı, Olay Zamanı ve Referans Zamanı İlişkileri”, *Turkish Studies*, Volume 5/4: 15-73.
- Aslan-Demir, S. (2008), *Türkçede İsteme Kipliği: Semantik-Pragmatik Bir İnceleme*, Grafiker Yayınları, Ankara.
- Aslan-Demir, S. (2012), “Türkiye Türkçesinde *Ol-* Yardımcı Fiilli Yapıların Görünüş- Zaman Bildirimindeki İşlevleri”, *Bilig Dergisi*, 63: 11-30.
- Aydemir, İ.A. (2010), *Türkçede Zaman ve Görünüş Sistemi*, Grafiker Yayınları, Ankara.
- Banguoğlu, T. (2011), *Türkçenin Grameri*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- Benzer, A. (2009), *Türkçede Zaman, Görünüş ve Kiplik*, Kabalcı Yayınları, İstanbul.
- Clauson, S. G. (1972), *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*, Oxford University Press.
- Comrie, B. (2001), *Aspect*, Cambridge Textbooks in Linguistics, Cambridge University Press.
- Comrie, B. (1985), *Tense*, Cambridge Textbooks in Linguistics, Cambridge University Press.
- Crystal, D. (2008), *A Dictionary of Linguistics and Phonetics*, Blackwell Publishing, Sixth Edition.
- Çakır, A. (1992), “Türkçede Kiplik”, *Gazi Üniversitesi: Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, C.8, 3:383-392.
- Çetintaş-Yıldırım, F. (2005), “Türkçede Zaman Anlatan Ulaçların Görünüş Özellikleri”, *Dil ve Edebiyat Dergisi*, C.2, 1: 51-62.
- Demirci, K. (2008), “Dilbilgiselleşme Üzerine Bir İnceleme”, *Bilig Dergisi*, 45: 131-146.
- Deniz Yılmaz, Ö. (2012), “Türkçe Kelime Çekimi Ulamları Dizgesi Üzerine: Fiil Çekimi Ulamları”, *Dil Araştırmaları Dergisi*, 11: 105-129.
- Deny, J. (2012), *Türk Dil Bilgisi*, Çev. Ali Ulvi Elöve, Kabalcı Yayınları, İstanbul.

- Dilaçar, A. (1970), "1612'de Avrupa'da Yayımlanan İlk Türkçe Gramerin Özellikleri", *TDAY-Belleten*, s.197-210.
- Dilaçar, A. (1971), "Gramer: Tanımı, Kapsamı, Türleri, Yöntemi, Eğitimdeki Yeri ve Tarihçesi", *TDAY-Belleten*, s. 83-145.
- Ediskun, H. (2010), *Türk Dilbilgisi*, Remzi Kitabevi, İstanbul.
- Ercilasun, A. B. (1984), *Kutadgu Bilig Grameri: Fiil*, Gazi Üniversitesi Yayınları, Ankara.
- Erdal, M. (2004), *A Grammar of Old Turkic*, Brill Publications, Handbook of Oriental Studies, Leiden-Boston.
- Erdem, M. (2009), "Türkmen Türkçesinde Sıfat-Fiillerin Perifrastik Kullanımları", *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, C. 6, 3:7-17.
- Ergin, M. (2006), *Türk Dil Bilgisi*, Bayrak Yayınları, İstanbul.
- Ergin, M. (2011), *Dede Korkut Kitabı-1 (Giriş-Metin-Tıpkıbasım)*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- Ergin, M. (2009), *Dede Korkut Kitabı-2 (İndeks-Gramer)*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- Erk-Emeksiz, Z. (2008), "Türkçede Kiplik Anlamının Belirsizliği ve Anlamsal Roller", *Dil Dergisi*, 141: 55-66.
- Erkman-Akerson, F. (1994), "Türkçe Yüklemde Görünüş, Zaman ve Kip", *VIII. Dilbilim Kurultayı Bildirileri*, 26-27 Mayıs, 79-88, İstanbul.
- Gabain, A. Von G. (2007), *Eski Türkçenin Grameri*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- Gabain, A. Von G. (1979), "Eski Türkçe", çev. Mehmet Akalın, *Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları: Tarihi Türk Şiveleri* (1998), s. 29-66 Ankara.
- Gencan, T. N. (1979), *Dil Bilgisi*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- Gökçe, F. (2013), *Gramerleşme Teorisi ve Türkçe Fiil Birleşmeleri*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara.
- Göksel, A. (2001), "The Auxiliary Verb *ol-* at The Morphology-Syntax Interface", *The Verb in Turkish*, Eser Erguvanlı Taylan(ed.), John Benjamins Publishing Company: Amsterdam/Philadelphia.

- Göksel A., Kerslake C. (2005), *Turkish: A Comprehensive Grammar*, Routledge Comprehensive Grammar, London and New York.
- Gülsevin, G. (1990), “Türkçede –sA Şart Geridiumu Üzerine”, *Türk Dili Dergisi*, 467:276-279.
- Gülsevin, G. (1997), “Türkiye Türkçesindeki Zaman ve Kip Çekimlerinde Birleşik Yapılar Üzerine”, (VIII. Milletler Arası Türkoloji Kongresi, İstanbul (1999) *TDAY Belleten*, 215-224.
- Güven, M. (2007), “Türkçe’de Çevrik Yapıların Görünüş Özellikleri”, *XXI. Ulusal Dilbilim Kurultayı Bildirileri*, 79-88, 10-11 Mayıs, Mersin.
- Hacıeminoğlu, N. (1996), *Karahanlı Türkçesi Grameri*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- Karabacak, E. (2004), “Olmak Fiili Üzerine”, *Zeynep Korkmaz Armağanı*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- Karabeyoğlu, A. (2010), “Necati Beg Divanı’nda Perifrastik Birleşmeler Üzerine”, *I. Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Sempozyumu Bildirileri*, 2010, Kocaeli.
- Karademir, F. (2012), “Türkiye Türkçesinde Emir Kipliği Üzerine”, *Turkish Studies*, Volume 7/4: 2091-20138, Ankara.
- Karademir, F. (2009), “-mA Olumsuzluk Biçimbiriminin “Kip”le İlgisi ve Olumsuz Fiil Çekimlerinin Adlandırılması Sorunu”, *Turkish Studies*, Volume 4/3: 1343-1374.
- Karahan, L. (1994), “-sa/-se Eki Hakkında”, *Türk Dili Dergisi*, 516: 471-474.
- Kaya, C. (1994), *Uygurca Altun Yaruk (Giriş-Metin-Dizin)*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- Kerimoğlu, C. (2008), “Türkiye Türkçesi Gramerciliğinde Çokluk ve İstek Kategorileri”, *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, C.5, 3:140-155.
- Kocaman A., İmer K., Özsoy A. S. (2011), *Dilbilim Sözlüğü*, Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, İstanbul.
- Kononov, A. N. (1958), *Grammatika Sovremennogo Turetskogo Literaturnogo Yazıka (Türk Dillerinin Karşılaştırmalı Dilbilgisi)* [Etüt Eser] , Haz. Mustafa Kaçalin (2011), Türk Dil Kurumu, Ankara.
- Korkmaz, Z. (2007), *Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi)*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.

- Kılıç, F. (2005), “Kırgız Türkçesinde Algısal Delile Dayalılık”, *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, C.2, 1:68-113.
- Mayemerova, A. (2004), “Kazak Türkçesindeki Fiil + Sıfat-Fiil Ekleri + Bol-Yardımcı Fiili Kuruluşundaki Tasvir Fiilleri”, *V. Uluslararası Türk Dili Kurultayı Bildirileri:II*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- Mihaylov, M. S. (1965), *Perifrasticheskie Formy Turetskogo Glagola, İssledovaniya Po Grammatike Turetskogo Yazıka*, Moskva.
- Özmen, M. (2000), “Olmak Fiiliyle Kurulan Birleşik Fiil Çekimleri Üzerine”, *IV. Uluslar Arası Türk Dil Kurultayı*, C. 2, 1417-1426.
- Özmen, N. (2005), “Türkçede Haber Söylemi ve Bitmişlik Görünüşü”, *Dil ve Edebiyat Dergisi*, C. 2, 1: 15-33.
- Palmer, F.R. (2001), *Mood and Modality* (2.nd Ed.), Cambridge Textbooks in Linguistics, Cambridge University Press.
- Reichenbach, H. (1947), “The Tense of Verbs”, eds. Inderjeet Mani, James Pustejovsky, Rob Gaizauskos, *The Language of Time: A Reader*, Oxford University Press, New York 2005, s. 71-78.
- Ruhi Ş., Zeyrek D., Turan Ü. D. (1999), “Koşul Tümcelerinde Varsayımsallık ve Gerçek Karşıtlığı”, *XIII. Dilbilim Kurultayı Bildirileri*, 19-29, Hz. S. Özsoy, E. Taylan, İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi.
- Sami, Ş. (2009), *Nev-Usûl Sarf-ı Türkî*, Hz. Dr. Furkan Hamit, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- Schaaik v. G. (2001), “Periphrastic Tense/Aspect/Mood”, *The Verb in Turkish*, Eser Erguvanlı Taylan(ed.), John Benjamins Publishing Company: Amsterdam/Philadelphia.
- Schamiloğlu, U. (1988), “Türk Dillerinde Yardımcı Fiiller Sorunu”, *I. Uluslar Arası Türk Dil Kongresi*, 153-168.
- Slobin D.I., Aksu A. A. (1982), “Tense, Aspect and Modality In The Use of The Turkish Evidential”, *Tense-Aspect: Between Semantics & Pragmatics*, John Benjamins Publishing Co., Amsterdam/Philadelphia.
- Taylan, E.E. (1997), “Türkçede Görünüş, Zaman ve Kiplik İlişkisi: /-DI/ Biçimbirimi”, *II. Dilbilim Kurultayı Bildirileri I-II*, 22-23 Mayıs, ODTÜ.
- Tekin, Ş. (2002), “Eski Türkçe”, *Türk Dünyası El Kitabı*, Ankara.

- Tekin, T. (2008), *Orhon Yazıtları*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- Tekin, T. (2013), *İrk Bitig*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- Tezcan S., Zülfikar H. (2004), *Nehcü'l-Ferâdis (Cennetlerin Açık Yolu)*, Türk Dil Kurumu, Ankara.
- Tezcan, S. (1985 bk.), “Uygurca”, *Türk Ansiklopedisi*, C. 33, 141-148.
- Timurtaş, F. K. (2002), “Eski Anadolu Türkçesi”, *Türk Dünyası El Kitabı*, 120-145, Ankara.
- Turan, Z. (2006), “Türkçede Basit/Birleşik Çekim Ayırımıyla Sembolleşen Fiil Çekiminin Problemleri”, *Journal of Turkish Studies*, C. 3, 30: 279-292.
- Turan, Z. (1996), “Eski Anadolu Türkçesinde Ol- Cevherî Fiili”, *TDAY Belleten[1999]*, 740:265-289.
- TDK (Komisyon). (2005), *Türkçe Sözlük*, TDK Yayınları, Ankara.
- Uğurlu, M. (2003), “Türkiye Türkçesinde “Bakış” (Aspektotempora)”, *Türkbilig Dergisi*, 5: 124-133.
- Uzun, N. E. (2004), *Dünya Dillerinden Örnekleriyle Dilbilgisinin Temel Kavramları: Türkçe Üzerine Tartışmalar*, Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi: 39, İstanbul.
- Uzun, N. E. (1998), “Türkçede Görünüş/Kip/Zaman Üçlüsü”, *Dil Dergisi*, 68: 5-22.
- Vardar, B. (2007), *Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü*, Multilingual Yabancı Dil Yayınları, İstanbul.
- Yılmaz, Ö. D. (2012), “Türkçe Kelime Çekimi Ulamları Dizgesi Üzerine: Fiil Çekimi Ulamları”, *Dil Araştırmaları Dergisi*, 11: 105-129.
- Wisher, I. (2006), “Grammaticalization”, *Encyclopedia of Language & Linguistics, Second Edition*, s.129-136.

ÖZET

Eldeki tez çalışmasında Tarihî Türkiye Türkçesinde, *olmak* yardımcı fiiliyle kurulmuş birleşik çekim yapılarının sahip olduğu işlevler ortaya konulmaya çalışılmıştır. Türkçede *olmak* yardımcı fiiliyle kurulan birleşik çekimlerin birer form olarak ele alınıp incelenmesinin gerekliliği tartışılmıştır.

olmak yardımcı fiili, Eski Türkçe döneminden bu yana sıklıkla kullanılan, gramerleşmeye uğramış, cümlede ana fiile bağlanarak birleşik çekimli fiil yapıları oluşturan bir birimdir. Cümlede semantik, morfolojik ve sözdizimsel işlevlere sahip olan *olmak* yardımcı fiilinin, diğer yardımcı fiillerden ayrılan özellikleri ve işlevleri vardır. *olmak* yardımcı fiili, birleşik çekim yapısında anlamını kaybetmemiştir. Cümlede hal değişimleri yaratır. Ayrıca morfolojik yapının bir araya gelmesine izin vermediği işaretleyicileri bir araya getirir. *olmak* yardımcı fiili, birleşik çekimli yapı içerisinde farklı zaman, görünüş ve kip işaretleyicilerini alarak olayın zaman düzlemini, bakış açısını ve sahip olduğu tutumu dinleyiciye aktarır. Basit çekim yapılarında görülmeyen göreceli zamanları ifade eder, farklı dilbilgisel anlamlar yaratır. Çalışmamızda *olmak* yardımcı fiilinin sahip olduğu işlevler, zaman, görünüş ve kiplik teorileri ekseninde ele alınmıştır. Zamanı üç boyutlu ele alan bir çalışma yapan Reichenbach (1945)'in zaman teorisinden, Türkçede görünüş kategorisini inceleyen Johanson (1971, 2004)'un görünüş teorisinden faydalanılmıştır. Kiplik konusunda ise Palmer (2001)'in dünyada yaygın kabul gören kiplik tasnifinden faydalanılmıştır. Tarihî Türkiye Türkçesine ait 7 metin taranmış, *olmak* yardımcı fiiliyle oluşturulan 32 birleşik çekim yapısı tespit edilmiştir. Bu yapıların işlevleri, tek tek ortaya konmuştur. *olmak* yardımcı fiilli birleşik çekim yapılarının, işlevleri

belirlenirken bağlam esas alınmış, aynı bağlamın farklı zaman, görünüş veya kiplik anlamlar sunabileceği gözlemlenmiştir.

Anahtar sözcükler

Tarihî Türkiye Türkçesi, *olmak* yardımcı fiili, zaman, görünüş, kiplik

ABSTRACT

In this thesis work, functions that have compound inflection structures established by auxiliary verb *olmak* in Historical Turkey Turkish have been tried to be presented. The necessity of analyzing the compound inflections established by *olmak* auxiliary verb as a form has been discussed.

The auxiliary verb *olmak* is a unit that has often been used since Old Turkic term, exposed to grammatical case and it constitutes compound inflectional verb structures by connecting to main verb. It has some functions in sentence as semantic, morphologic and syntax and this auxiliary verb has functions and features distinguishing it from the other auxiliary verbs. The auxiliary verb *olmak* has not lost its meaning in compound inflection structure. It creates case differences in the sentence. *olmak* auxiliary verb transfers time level of event, perspective and attitude in compound inflectional structure by taking different tense, aspect and mode to listeners. It articulates relative times that is not seen in simple inflection structures and creates different grammatical meanings. In our study, the functions that *olmak* auxiliary verb has have been discussed around tense, aspect and modality theories. In this study, Reichenbach's time theory which takes time as stereo and Johanson's aspect theory in which he studied aspect category in Turkish has been made use of. In the matter of time theory, Palmer's modality theory classification which is accepted all around the world has been made use of. 7 historical texts belonging to Historical Turkey Turkish and 32 compound inflection structures with constituted *olmak* auxiliary verb have been determined. These structure functions have been determined one by one. When determining the compound inflection structure's functions of *olmak* auxiliary verb the context has been considered and it has been

observed that the same context can submit different tense, aspect or modality meanings.

Key Words

Historical Turkey Turkish, the auxiliary verb *olmak*, tense, aspect, modality